

5

Abibulla Seit-Celil
Mayre Mamutova

Абібулла Сеїт-Джеліль
Майре Мамутова

QIRIMTATAR TİLİ VE EDEBİYATI

Кримськотатарська мова та література

НОВА
УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА

Абібулла Сеїт-Джеліль, Майре Мамутова

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Abibulla Seit-Celil, Mayre Mamutova

QIRIMTATAR TİLİ VE EDEBİYATI

orta umumtasıl müessiseleriniñ 5-ci sınıf için
bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısmıda)

1-ci qısım

Чернівці
МПП «Букрек»
2023

УДК 811.512.19(075.3)
С 28

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)*

Зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та
навчальним програмам за № 3.0056-2022

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

*Підручник розроблено відповідно
до Модельної навчальної програми
«Інтегрований курс кримськотатарської мови та літератури.
5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мамутова М. Р., Сеїт-Джеліль А. Ш.)*

Сеїт-Джеліль А., Мамутова М.

С 28 Кримськотатарська мова та література: підручник
інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної
середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 1. Чернівці:
МПП «Букрек», 2023. 152 с.: іл.

ISBN 978-966-997-193-7

ISBN 978-966-997-123-4 (Частина 1)

УДК 811.512.19(075.3)

Seit-Celil A., Mamutova M.

С 28 Qırımtatar tili ve edebiyatı: orta umumtasıl müessiseler-
iniñ 5-ci sınıf içün bütünleştirilgen kursu dersligi (2 qısım-
da). 1-ci qısım. Çernivtsi: Bukrek neşriyat evi, 2023. 152 s.:
resimli.

ISBN 978-966-997-193-7

ISBN 978-966-997-123-4 (Частина 1)

УДК 811.512.19(075.3)

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Kiriş söz

Eliñizdeki derslik ana tilimizni öğrenüvde yañı, müim bir saifeni aç.

Milletimiz öz ana-Vatanı — Qırımğa toplu qaytqanından berli, ana tilini latin elifbesine keçirmeknen endi 30 yıldan berli oğraşıp-küreşip kelmekte edi. 2021 senesi Ukraina ükümeti tarafından imzalanıp Qarar alınğan soñ, biz qırımtatar tilinde şu elifbe vastasinen yazmağa endi resmiy aqqını aldık.

Bu elifbe til hususiyetlerimizni eñ uyğun ifade ete, türkiy tilgerge yaqınlığını köstere. Bundan ğayrı, o, dünyanıñ türlü köşelerinde yaşağan ve Qırımni arzu etken vatandaşlarımıznen daa sıq bağ tutmağa imkân yaratır kibi fikirde turamız. O, daima birleşmek maqsadını közde tutıp, birlikte tiklenmek niyeti ile tasdiqlanılğan.

Latin elifbesindeki yazuvımız qırımtatar tiliniñ imlâsına esaslanıp qurulğan, şunıñ için telâffuzı ayrı olğanını aqlıñızda tutup, em de bunı hususan oca ve büyükler aytqanından sezip-saqlap, farqına yete beriñiz. Bularniñ üstünde çalışaraq, tilimizniñ özüne has çizgileri bar olğanını unutmay, tam doğru laf etmege tırışıñız.

Diqqatıñızni derslikniñ daa bir yañılığına celp etkeniñizni isteymiz. Derslikni tertip etkende, biz dünya ve Avropadaki öğretüv yanaşuvlarını köz öğüne aldık. Oña köre til ve edebiyat ayrırlımay, biri-biriniñ müitinde saqlap qaldırıla. Em insanıñ ömründe qıymetini coymağanlarını ve eksikliğini sezdirmey degil de, daima bağı olup qalğanını bildirmek için, insan için şu eki müim fenni bir derslik içinde birleştirmek qararı alındı.

Derslik, aftalarğa bölünip, til ve edebiyattan elde etilecek bilgi ve alışqanlıqlardan ibaret, ve olarnı ileriletmek için tertip etilgen. Er bir afta devamında siz, sayğılı talebeler, türlü til

meşğüliyetleri üstünde iş alıp barıp, ağzaviy ve yazma nutuq faaliyetleriñizni arttıracaqsınız. Metinler, siziñ munasebetiñizni ve — seslenüvnen, tenqidiy fikir etüv ve yaratıcılığınıznen beraber — elbet, milliy añ östüröv ve sevgi ve eybetlevni — demek tilni, medeniyetimizni saqlap qaluvda faal areketleriñizni bekley. Lâkin er alda, özüñizde ileriletken til ve edebiyat salâhiyetleriñiz er angi fende, dige bir tilni öğrenüvde baş yardım (alet) ve vasta olacağında emin olıp çalışsınız, çünkü er angi bilgi, yañı malümat tamam ana tili vastasinen eñ tez ve yaqın, eñ semereli ve faydalı menimsenile. Bundan ğayrı, şunu da qayd etmelimiz ki, evel oqutılğan programma esasında işlep çıkarılğan ve evelki dersliklerde akis olunğan mevzular kirsetilmegen. Buña sebep — ‘Yañı ukrain mektebi’ çerçivesinde alıp barılğan iş, şu cümleden imselli programmaları tertip etüv talabına riayet etilmesidir. Şunuñ içün oca, bunu keregi qadar qullanmalardan (ya da evelki dersliklerden) alıp, ihtiyacıñızğa köre (yani şu yaşuvlarıñ kirsetmesini lâyıq körse), olar vastasinen qoşma olaraq daa añlata ya da pekite bile.

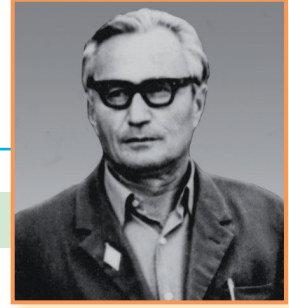
Sayğılı talebeler, zemaneyiy vaziyetniñ yaratılacaq şartlarında, qırımtatar tilini latin elifbesinden ilk qullanıp oquycaq ve orta tasil müessiselerinde ana tilimizde ilk tasil alacaqlardan siz oldıñız. Sizni bu imkânı elde etkeniñiznen can-yürekten hayırlaymız!

Müellifler

1-inci afta

Meraba, mektep!

Riza Halid

Meraba, sentâbr, meraba, mektep,
Sevimli ocamız, tezya ve ralem!
Tatilni bitirdim, sabırsız beklep,
Aşıqtım qoluma almağa qalem.

Keçilgen derslerniñ devamı başlanır,
Açılır bizlerge ep yañı yollar.
Kün-künden yürekke irade aşlanır,
Küçke küç qoşulır, qalbimiz çoşar.

LUĞAT:

irade aşlanır = serbestlik artar
qalp çoşar — *mında*: yürek
istekke tolar

sabırsız — з нетерпінням
tezya — emek derslerinde
çalışılğan yer

Sual ve vazifeler:

1. Şiir üzerinde sualler.
Şiirni begendiňizmi? O nasıl duygular doğurdi? Müellif nasıl 'yañı yollar' aqqında ayta? Şu 'yañı yollar' kimler için açılır? 'Kün-künden yürekke irade aşlanır' ibareniň manasını nasıl aňlaysıñız? Şiirniň manasını öz sözleriňiznen ikâye etiňiz.
2. Şiir kimniň adından yazılğan?
a) oca; b) talebe; c) şair.
3. Atalar sözlerini oquňız, manalarını aňlatıñız.
Kitap — bilgi anahtarı
İlim — aqıl çoqrağı.
Aqıl bazarda satılmaz.
4. **Ev işi.** Remzi Burnaşniň 'Meraba, mektep!' şiirini oquňız, ezberleňiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Mektep — benim küneşim

Eşref İbraim

Tanış mektep soqağı –
Zevqım arta körgende.
Mis qoqulı gül bağı,
Gururlanam körgende.

Mektep — benim küneşim,
Bitmez onıñ ziyası.
Odır benim dost-eşim,
İlim, bilgi yuvası.

Sevem oquv hanemni,
Ocaqçemni, ocamni.
Sevem er bir ralemni,
Mektebimni — anamni.

Gönlümde saf nur töke,
Mektep — benim küneşim.
Yüregimde yoq leke,
Fençün benim küreşim.

LUĞAT:

bitmez onıñ ziyası — не згасне
світло його променів
mis qoqulı — тут: чарівний
запах

saf nur — чисте світло
zevqım arta — переповнює
радість

SARF

Til ve nutuq

Til ve **nutuq** — özara sıq bağı añlamlar.

Til — qonuşuv vastası, işaretler, vasta ve laqırdı etüv qaide-
leriniñ sistemi. **Nutuq** — öyle qonuşuv esnasıdır ki, o er bir til
taşıyıcısı içün hususiydir.

Til ve **nutuq** — aynı bir adiseniñ eki tarafıdır. Til — er adam-
ğa, nutuq ise — muayyen (konkret) bir adamğa hastır.

Nutuq ve tilni qalem ve metin ile teñeştirmek mümkün.

Til — qalem, **nutuq** da — şu qalemnen yazılğan metindir.

Tilni qullanğanımız içün, aqiqaten onıñ bar olğanı aqında
aytmaq mümkün. Til canlı olaraq mevcuttur, çünki o, vazifelerini
becere. Şu vazifelerini de o, nutuqniñ özünde, fikir etüvde, qa-
rarlarında becere.

laqırdı etemiz

diñleyimiz

oquymız

yazamız

Biz özara em qonuşa, em de yazışa bilemiz. Kommunikatsiyanıñ (özara munasebetniñ) eki — **yazılı** ve **ağzaviy** şekli bar.

Ağzaviy ve yazma nutuq biri-birinden farq ete. Ağzaviy nutuq serbest ve yengil. Laf etken adam artqa qayıtıp, aytilğanı tüzetip olamay. Yazma metin ise başta azırlana. Yazğan adam tüşünip-taşınıp yaza, bazıda bir şeylerni sızıp taşlay ya da yañıdan yazıp başlay.

Ağzaviy nutuqta laqırdı tilge has leksika qullanıla. Kitabiy nutuqqa ait sözler esasen ilmiy neşirlerde (*наукове видання*), gazeta ve mecmualarda qullanıla.

Alimler ağzaviy nutuq yazma nutuqtan farqlanğanını qayd eteler. Laqırdı etkende bir çoq sözlerni aytmayıp, olarnıñ yerine ima-işaretlerni (*mimika*) qullana bilemiz. Fikir ve duyğularımızni ise intonatsiya yardımnen ifade etmek mümkün.

1-iş. Metinni oquñız. Til yardımnen ne yapa bilesiñiz? Mündericesine öz sualleriñizni tiziñiz.

Til ne olğanı aqqında tüşüngen ediñizmi? Bir adam laf ete, ekincisi onı diñley ve añlay. Siz de kitap, gazeta, mecmua oquğanda içinde ne yazılğanını añlaysıñız. İnsan sözler yardımnen öz fikirlerini ifade ete ve olarnı başqalarğa yetkize. Ve bu al til yardımnen asıl ola.

2-iş. Metinni oquñız. Onıñ mündericesi yardımnen til ve nutuq arasında olğan farqına yetiñiz. Metin boyunca sualler tiziñiz.

Til insanlarğa fikir, duyğu ve teessuratların (*вращення*) paylaşmaq için berilgen. Lâkin ana tilinde doğru laf etmek ve yazmaq, ağzaviy ve yazılı tilni daa da yahşı añlamaq için yalnız sözlerni bilmek yeterli degil. Bu sözler nutuqta özara nasıl bağı olğanlarına ait qanunların da bilmeli. Çünkü biz ayrı sözlernen degil de, cümlelernen ve atta bütün metinler tizip laf etemiz.

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. 2–3 sualge cevaplarını defteriñizge yazıñız.

Bilgi ne için kerek? Bilgi — yalnız malümat toplamı degil. Bilgi imtian bermek ve yahşı baalar almaqnen belgilenmey. Bilgi

maneviy ösüv ve ikmet için gerek. O, er angi vaziyette doğru saylav yapabilmek için gerek.

İnsannın bilgi alğanınen dünyabaqışı (*світогляд*) keñleşe. O, daa da yahşı ve ferasetli (*кмітливий*) ola. Bilgi sayesinde insanlarda uzaq mesafelerge (*великі відстані*) yetmek, okeanlarını aşmaq, avada uçmaq, bir çoq hastalıqı yeñmek imkânı peyda oldı. Bilgi o ya da bu adisenin terenligine, aslına baqıp yetmege yardım ete. Demek, bir şeyni añlamaq için bilgi gerek.

Bilgin ne qadar çoq olsa, o qadar da aqıllı olasıñ, o qadar da başın yahşı çalışıp başlay. Mektepte alınğan bilgi ayatını daa da meraqlı ete.

4-iş. Oquñız. İbretli ikâyenin (*притча*) mündericesine sualler tiziñiz. İkâyenin planını tizip, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

Oca ve talebeler aqqında ibretli ikâye

Oca derske sandıqı ketirip, talebelerge:

— Oqumağa başlamazdan evel bu sandıqı ille açmaq kerek-siñiz, — dedi.

Talebeler sandıqınñ etrafını deral (*негайно*) sarıp aldılar. Onı çeşit aletlennen açmağa tırıştılar, amma mürekkep kiliti

(складный замок) iç de açılmay edi. Bir talebe evden türlü-türlü anahtarlar bile ketirdi. Lâkin birisi de açılmadı. Daa bir talebe sandıqını baltanen parçalamaq istedi, amma areketleri nafiye oldı. Niayet, bir talebe çekine-çekine (соромлячись):

— Ocam, belki başta yolunu öğrenmek kerek? — dedi. — Men çeşit kilitlerni öğrensem, ondan soñ bu sandıqını da açarım. Bunun için maña bilgi ve vaqıt kerek.

Oca talebeni quçaqlap:

— Doğru aytasıñ. Bilgi — hazine, emek ise onun kilitini açacaq anahtarıdır. Tek bilgi alğan soñ bu hazineni açmaq mümkün.

5-iş. Metinni oquñız. Onı öz misalleriñiznen tamamlañız.

İnsanda em özüne, em dünyadaki şeylerge nasıldır adlar bermek için sözge ihtiyacı (потреба) peyda oldı. Çünkü bir şey aytmak ya da fikir etmek için o ya da bu şeyni adlandırmaq kerek.

İnsan etraftaki şeylerge eñ adiy adlar bergen. Meselâ, insan tahtalardan yasağan şeyni ‘masa’ dep adlandırğan. Masa başında o aş aşağan. Keten örüp kilim yapqan. Onı tabanğa, ayaq astına cayğan. Bu ise ...

• *Resimlerde neler tasvirlengen? Er bir resimge söz birikmelerini tiziñiz.*

• *a, b, c ariflerinen başlanğan onar söz tapıp yazıñız.*

6-iş. Mektep aletleri aqqında tapmacalarnı oquñız. Cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Bir ciltqa tikilip toplanğan, yazmaq için qullanılğan temiz kâğıtlar.

2. Kitap ve defterlerini taşımaq üçün qullanılğan, qorçası (*застібка*) ve tutquçı (*ручка*) olğan bir eşya (*річ*).

3. Qalem, qarandaş, silgiç (*гумка*), çertkiç (*точилка*) saqlamaq için qullanılğan uzun bir qutu.

4. Tışı ağaç ya da plastikten olup, içine ince tayaçiq qoyulğan. Onıñ yardımnen yazmaq, resim yapmaq ya da sızmaq mümkün.

5. Onı ders vaqtında tahtada yazmaq için qullanalar. Onıñ 40 % bordan, qalğan 60% ise gipsten yapılğan.

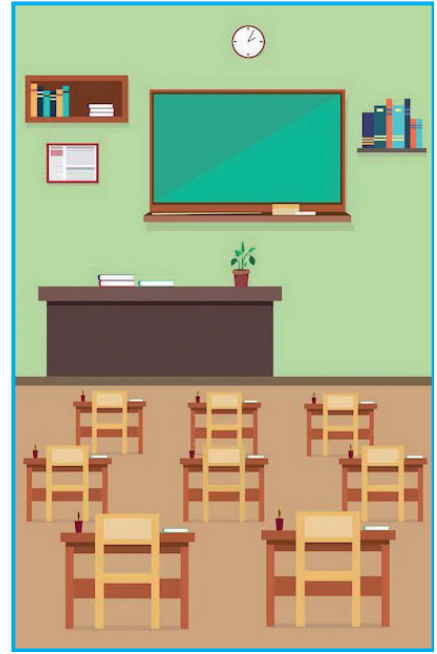
6. Mektep mebeliniñ bir nesnesi (*предмет*), yazı masası, adette onıñ başında eki talebe otura bile.

7. Ders vaqtında onıñ üstüne oca ve talebeler bir şeyler yaza ya da sıza bileler.

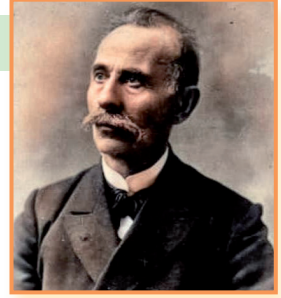
8. Oquv vaqtında talebeler bulunğan bir yer. O, oñaytlı bir yer olup, içi bilgi almaq için gerekli eşyalarnen donatılğan.

Yardımcı sözler: bor, sınıf odası, rale, defter, çanta, qarandaş, tahta, qalemdan.

7-iş. Resimlerde angi mektep aletlerini köresiñiz? Sözlernen cümleler tiziñiz.

8-iş. Dialognı oquñız. Oyun şeklinde subet keçirmege azırlanıñız.

- Bu siziñ sınıfıñızımı?
- Ebet, bu bizim sınıfımız.
- Sınıfta kaç rale bar?
- Sınıfta 15 rale bar.
- Tahtanıñ töpesinde ne asılğan?
- Tahtanıñ töpesinde suret asılğan.
- Bu, kimniñ sureti?
- İsmail Gasprinskiyniñ suretidir.
- Pencereleer yanına ne qoyulğan?
- Pencereleer yanına gül çerepleri tizilgen.
- Sınıf odasında kaç pencere bar?
- Sınıfta üç pencere.
- Tahta nasıl çalışa?
- Tahta pult yardımınen çalışmağa başlay.
- Ders bitkenini ne bildire?
- Dersniñ soñunda zil çalına.
- Talebeler sınıftan qayda çıqalar?
- Talebeler mektep azbarına çıqalar.

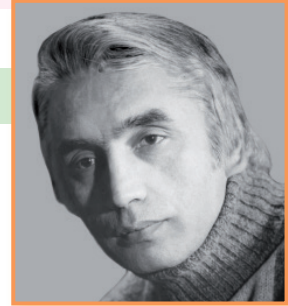

2-nci afta

İkâye — bir qaç qaramanı olğan küçük kölemlı bediıy eserdir. O nesirniñ (*proza*) esas janrlarından biri sayıla. Adette ikâye de belli bir süjet ya da vaqia tarif etile.

Edebiyatda fantastik, maceralı, detektiv ikâyeler ola. Bu janr o qadar çeşit-çeşittir ki, onıñ umumiy çizgilerini belgilemek qolay degil.

Bazıda ikâyenıñ serlevasında ya da qoşma serlevasında eserniñ hususiyetleri qayd etile. Meselâ: tarihiy ikâye, anda tarihta olğan vaqialar açıqlana; külünçli ikâyeler; vesiqalı (*документальный*) ikâye, anda keçmişte olğan kerçek vaqialar aks ettirile ve ilh.

Çanta

Emil Amit

Server azbardaki arabacıq üstüne oturıp, pırq-pırq burnunu çeke. Elindeki taze yeşil çubuqnen qumnı çizğalay.

— Er vaqıt, er şeyniñ eskisi maña kelip tüşe, — dep burnı astından mırılday ve közyaşları çıbrayım dep turğan közlerini kirli ellerinen oqalay.

— Kitaplar, derslikler Levizadan asabalıq qalalar: yüz yıl yatqandan soñ maña... Endi çantası da eskirdi, oña keregi yoq, maña bereler...

Anası yipke asılı bem-beyaz çamaşırlarını elinen tutıp baqa.

— Vazgeç endi, şınşıqlay berme! — dey o, artına aylanıp. — Leviza beşke oquy edi, sen ise beş degil, endi eki bile ala başlađıñ... küzge qaldıñ.

— Eki eken! Elbet de, çantañ eski olsa, ‘eki’ olur. Başqa bala-larnıñ çantaları yañı, menimki ise...

— Yeter endi! — anası sertlene, cırayı sıtla. — Seniñ yañı formañ bar. Leviza senday ekende mektepke çablanan barğan vaqıtları da ola edi... Şimdi de maña, baq, dostları toğaylıqta oynap-çapıp yüreler, çeçek cıyalar. Endi mektepni bitirip, kitap-defterlerden qurtuldıq, dep quvanalar. Leviza ise mal ferma-sına ketmege azırlana. Çalışmağa öğrenmek istey, bilgisini arttı-racaq ola... Anasına yardım etmek istey.

Anası quruğan çamaşırlarnı toplay ve tahtaları quraqşığan merdivenden çardaqqa köterile.

Server köz qıyığından Levizaniñ penceresine baqa: aptesi özünüñ beyaz halatını ütüley. Bu halat anasınıñki edi, şimdi onıñki oldı. Ömründe birinci kere beyaz halatnen işke ketmege azırlana.

Server aptesine baqtı. Aptesi oña endi balaban qız olıp kö-ründi. Dülberliği de öyle... Köyde ondayın dülber qız yoqtır. Lâ-kin Levizaniñ qalın saçları arasında qıstırılğan papadiye çeçegi

solğan, bürüşken... Server aptesini acıgan kibi oldu. Deminki can ağrısını da unuttu.

Server yerinden sıçrap turdı, özenniñ o tarafına cayılğan yeşil toğaylıqqa köz taşladı: etrafta çeşit renkte çoqtan-çoq çeçek cayrap yata, öyle bir dülber manzara ki, güya onu tılsımlı ellerinen nasıldır bir acayıp ressam yapqan. Server soñki sefer burnunu çekti de, qoranıñ üstünden sekirip, o tarafqa çapıp ketti.

...Leviza em yırlay, em de ütiley. Penceredeki çöl çeçegi desmesini eslemey. Qaşan yelçik çeçeklerniñ yapraqlarınen oynay, yelpirete, güya toğaylıqlarınıñ qoqusını Levizağa sezdirmeq istey. Leviza penceredeki çeçeklerni körgeninen, şaşıp qaldı. Atta qolunu bile pişirdi. Çeçeklerni eline aldı, sıypadı, qoqladı, bağına bastı. Soñ, pencereden başını çıkarıp, belinece egilip, o yaqqa, bu yaqqa qaradı.

— Server! Serverçik! Bu yerden iç kimse keçmedimi?

— Yoq, körmedim, — dedi Server ve aptesine tilini kösterip, özen yalısında oynayan balalar betke çapmağa intıldı.

— Server, kadâm, bu yaqqa kelçi. Saña gizli bir şey aytacam.

Server, til köstergenim için qulaqlarım burulmazmı eken, dep qorqa-qorqa pencere yanına keldi.

— Men saña, kadâm, birinci aylığımdan yañı çanta alırım, — dedi Leviza Serverniñ qulağına pııldap. Dedi de, aytqanlarından utanır kibi, şu saat başını kerı çekti.

— Hucur qız bu bizim Leviza, — dey öz-özüne Server. — Çeçeklerni men şay, olmaycaq bir şey dep ketirdim, o ise maña çanta... Özü de birinci aylığından... bar da añla baqayım qız balanı.

LUĞAT:

asabalıq qala — *залишається в спадок*

bağına basmaq = quçaqlamaq

çabla (папуç) — *чув'як*

gizli = sırlı

ıntılmaq = tırışmaq

imaye = qorçalav

keri keçmek = artqa qaytmaq
köz qıyıǵı = *mında*: köz çetinden

qıstırmaq = iliştmek

quraqşımaq — *розсихатися*

sertleşmek = açuvlanmaq

şınşıqlamaq — *скиглити*

vazgeçmek — *відмовлятися*

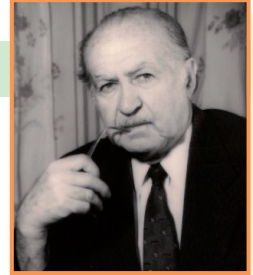

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.
Server ne için azbarda mırıldap otura edi? Anasınıň Serverge cevabını tapıp oquňız. Serverniň anası qızı Levizanı ne için imaye ete? Leviza odasında ne yapa, qayda ketmege azırlana? Pencereden Serverge aptesi nasıl olup köründi? Bunu ikâyeden tapıp oquňız. Server Leviza aptesi için ne yaptı? Parçanı oquňız. Leviza çeçeklerni eline alğan soň qardaşinen olup keçken dialognı oquňız.
2. Serverniň 'Elbet de, çanta eski olsa, 'eki' olur' degen sözlerinden razısıñızmi?
3. Leviza nasıl qız olğanını tasvirleñiz.
4. Serverniň areketlerini begendiñizmi?
5. Qorantada qardaşlar arasında nasıl munasebetler olmaq gerek?
6. Etraftaki tabiatnıň güzelligini tasvirlegen parçanı tapıp oquňız.
7. **Ev işi:** Emil Amitniň 'Çanta' ikâyesini oquňız, begengen parçanı ikâye etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Halilniň oyları

İdris Asanin

Beşincige baram men,
Kirdim on yaşına.
Endi büyük hayallar
Dolanalar başımda.

Olp cesür kosmonavt,
Kâinata uçsammi...
Seyaatçı olup men,
Okeanlar aşsammi...

Ya bir şair olsam da,
Aқиқatnı yırlasam...
Vatanıma, halqıma
Yañı ömür sırlasam...

Babam sezip oyumnı,
Dey:
— Özüñni aldama.
Kün evelden aşqıp,
Kâinata yaldama.

Eñ yahşısı eger sen —
Alâ alsañ dersiñden.
Oquv, ilim, ünerde
Qalımsañ kimseden.

İlim barda — qaruv bar,
Küçlü olur bileğñ.
Angi yolnen ketseñ de,
Aqqa döner tileğñ.

Doğru niyet — yahşı şey,
Baba sözün tutam men.
Kelecekke yol salam,
Alâ alıp dersimden.

LUĞAT:

aqqa döner tileğñ —
збудуться твої мрії
doğru niyet — *добрий намір*
dolanalar — *кружляють*
hayal — *мрія*

oy — *думка*
qaruv (şire) = küç — *сила*
salmaq (şive) = *qoymaq*
seyaatçı — *мандрівник*
üner — *вміння*

SARF

Qırımtatar tili

Qırımtatar tili — qırımtatar halqınıñ milliy tili, türkiy tiller gruppasına kire. Bizim tilimizniñ çoq asırlıq tarihi, medeniyeti ve yazısı bar. Ulu qırımtatar yazıcıları öz eserlerini qırımtatar tilinde yazğanlar.

Başqa tiller kibi, qırımtatar tili de halqınıñ tarihi ve medeniyetini, maneviy ayatını (*духовне життя*), ananeleri (*традиції*) ve turmuşını (*нобыт*) aks ettire.

İnsannıñ bütün añlı ömrü ana tilinen bağıldır! Çünki milletniñ eñ büyük degerligi — yazğan, laf etken ve fikir etken ana tilidir.

1-iş. Talebelerniñ fikirlerini oquñız. Angilerinen razısıñız? Begengen soylarını köçürüp yazıñız.

Ana tiliniñ emiyeti

1. Biz ana tilimizni bilmek kerekimiz, bu bilgi bizge ömür boyu yardım eter.

2. Qırımtatar tili derslerinde fikir etmege, fikirlerimizni doğru, açıq-aydın, hatasız ifade etmege öğrenemiz.

3. Qırımtatar tili bizge vatanperverlik duyğusını aşlay.

4. Qırımtatar tili yardımınen başta türkiy halqlarınıñ vekillerinen qonuşa bilemiz.

2-iş. Devletimizde qırımtatarlarnı tamır halq dep tanığanlarını siz bilesizmi? Metinni oquñız.

İnsan qaysı milletke mensüp olsa, şu milletniñ tili onıñ için tuvğan til ola. Devlet tili — belli bir devlette siyasiy, içtimaiy, iqtisadiy ve medeniy ayatta birleştirci rol oynayan tildir. Ukrainanıñ devlet tili — ukrain tili. Ukrain tili memleketimizniñ er bir müessesesinde qullanıla. Merkeziy gazeta ve mecmualar, qanunlar ukrain tilinde neşir etile.

Ukrainada er bir milliy azğınlıqınıñ (*національна меншина*) öz tuvğan tilini saqlap qalmağa aqqı bar ve devlet

buña kefillik (*гарантия*) bere. Tamır halqları, şu cümleden, qırımtatar tiliniñ de öğrenilüvi ve inkişaf etilüvi içün şaraitler yarata.

• *Aşağıdaki sözlerni qırımtatar tiline tercime etiñiz. Olarnen cümleler tiziñiz.*

1. Горщик, дзеркало, затишний, простий, око, виноград, вовк.

2. Майдан, філіжанка, сірник, килим, лелека, шана.

3-ış. Cedvelde berilgen türkiy tillerden sözlerni oquñız. Angi sözlerniñ telâffuzı bir, angileri farklı?

Qırımtatar tilinde	Türk tilinde	Kazah tilinde	Turkmen tilinde
dünya	dünya	dýniye	dünýä
tarih	tarih	tarih	taryhy
ötmek	ekmek	nan	çörek
mektep	okul	mektep	mekdep
küz	küz	kyz	kuzy
masal	masal	epteri	masal
küneş	güneş	kyn	günbatar
til	dil	til	dil
ana	anne	ana	ene

• *Cedvelni devam etiňiz. Internet vastası ile qıbla, sansar, yapraq, ev, top, dögmе sözleriniň tercimelerini tapıňiz.*

4-iş. Aşağıdaki sözlernen cümleler tizip yazıňiz.

- 1) qırımtatar tili, er kün, dersleri, ola, mektebimizde;
- 2) çaň, kirdiler, balalar, qaqlğannen, qa;
- 3) isteseň, temelli, oqu, bilmek, kitaplar, ana tiliňni;
- 4) tilinde, Qırımda, ve, neşir etile, mecmualar, qırımtatar, gazeta;
- 5) çoq, tilimizniň, asırlıq, bar, tarihi;
- 6) aňlı ömrü, bütün, bađlı, ana tilinen, insanniň;
- 7) til, hazinedir, bitmez-tükenmez, tuvğan;
- 8) kire, tiller, qırımtatar, gruppasına, tili, türkiy.

5-iş. Metinni oquňiz. Müellifler kimge muracaat eteler?

Balalar, epiňiz ciddiý yanaşyp, öz ana tiliňizni istek ve sevgi-nen ögrenseňiz, dođru yazmađa da ögrenirsiňiz.

Öz fikirleriňizni ađzaviý ve yazılı şekilde dođru kullanıňiz. Açıq-aydın ifade etmek için tuvğan tiliňizni ögreniňiz. Öyle ikâ-ye etmek ve yaza bilmek kereksiňiz ki, diňlegen ya da oquğan adam sizni em aňlasın, em de oňa meraqlı olsun.

• *Siz ana tilimizni qoşma ögrenmek için malümatnı qay-dan tapasız?*

• *Fikirlerni dođru şekillendirmek için qaysı qaidelerni kul-lanasıňiz?*

• *Qonuşqanda nege riayet etmelimiz?*

6-iş. Atalar sözlerini oquňiz, manalarını aňlatmađa tırışıňiz. Bilgi aqqında atalar sözlerini köçürüp yazıňiz.

Sabırnıň tübü — sarı altın.

Bilgisiz insan — qanatsız quş kibidir.

Olacaq bala areketinden belli.

Bilgen — bilgisine işanır, bilmegen — parmağını tişler.

Bilgi saibi bilgige toymaz.

Büyükke sayđı, küçükke sevgi.

• *d, f, g ariflerinen başlanđan onar söz tapıp yazıňiz.*

7-iş. İbretli ikâyeni oquñız. İkâyeniñ esas fikrini ifadeleñiz.

Ocağa talebeler nege kerek?

Talebelerniñ oqumaq içün ocası olsa, ocanı aysa kim öğretir? Yoqsa oca başqa bir şeyge öğrenmeymi?

Buña oca şöyle cevap berdi?

— Ögrene, elbet ögrene. Tamam buña oña talebeler berildi.

- *Sayğılı talebeler! Siziñ fikriñizce, ocalar sizden nelerni ögrene ya? Buña er biriñiz cevap tapıp, sınıfta onı seslendiriniñiz.*
- *İbretli ikâyeni öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.*

8-iş. İkinci aftaniñ başında ikâye aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevapları tapıp yazıñız.

1. İkâye nasıl eserdir?
2. Adette ikâyede neler tarif etile?
3. Edebiyatta nasıl ikâyeler ola?
4. Eserniñ hususiyetleri nelerde qayd etile?
5. Tarihiy ve vesiqalı ikâyelerde neler aks ettirile?

9-iş. Şiirni oquñız. Şiirde Vatannen bir sırada angi sözler tura? Siz bunen razısızımı?

Unutma buni!

Ablâziz Veliyev

Vatan — Ana, Ana — Millet,
Millet — bu tildir.
Til bilmegen qırımtatar,
Aytıñız — kimdir?
Tilimizge hiyanetlik —
Cinayet, güna.
Vatanperver olsañ eger,
Buni unutma!

• *Tilimizge saygı bildirmek için ne yapmalıımız?*

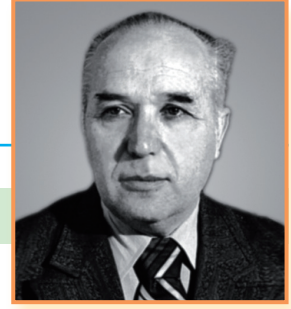
10-iş. Dialognı oquñız. Özara oyun şeklinde keçirmege azırlanıñız.

- Siziñ bugün kaç dersiniz bar edi?
- Bizim bugün beş dersimiz oldı.
- Derslerde ne yaptıñız?
- Oqudıq, yazdıq ve saydıq.
- Oca ne yaptı?
- Oca yañı mevzunı añlattı.
- Ya talebeler şu vaqıtta ne yapa ediler?
- Talebeler ocanı diñley ediler.
- Soñ ne oldı?
- Soñra oca talebelerden ne añlağanlarını soradı.
- Balalar nasıl baalar aldılar?
- Talebelerniñ çoqusı alâ işaretlerini aldı.

3-ünci afta

Şanlı yolğa Çerkez-Ali

Kitabıñnı aldıñ qolğa,
Ey, sevimli evlâdım.
Mektebiñe, şanlı yolğa
Bugün seni yolladım.

Oqup ilim ocağında,
Yükseklerge çıqarsıñ.
Bu ülkemniñ quçağında
Bir gül olıp açarsıñ.

Suv altında, deryalarda,
Gemilerde yaldarsıñ.
Amethanday yükseklerden
Bizge selâm yollarsıñ.

Ömürimniñ çeçegisiñ,
Oqu, evlât, oqu sen.
Oquv ile öseceksiñ
Ür Vatanda qoqıp sen.

LUĞAT:

evlât = bala — *дитя, нащадок*
 ilim ocağı — *тут: школа*
 şanlı yol — *славний шлях*

ür Vatan — *вільна*
Батьківщина

Sual ve vazifeler:**1. Şiir üzerinde sualler.**

Şair kimge muracaat ete? O evlâdını qayda yolladı? Balalar mektepte oqusalar nege irişecekler? Oquv balalarğa ne bere?

2. Şiirniñ esas fikrini ifadelegen satırlarını tapıñız.

a) Balalar mektepte oqusalar, olarnıñ ögünde bir çoq imkânlar açılır: olar nenen oğraşmaq istegenlerini, kelecekte angi zena-atnı saylap almaq istegenlerini añlap başlarlar.

b) Balalar mektepte yahşı baalar içün oquylar. Baalarnıñ büyük emiyeti bar. Balalar ileride oquvni devam etmek ve yahşı tasil almaq isteseler, demek, yahşı baalar almaq kerekler.

3. Talebelerniñ fikirlerinen razısızımı?

a) Mektepte oqup, biz bilgi alamız. Beceriklerimiz (*уміння*) inkişaf ete, gerekli alışqanlıqlar (*навички*) şekillene, intellektual faaliyetke alışamız. İş qabiliyetimiz (*працездатність*) arta, mesüliet duyğusu (*відповідальність*) aşlana.

b) Mektep bir çoq maqsatlarğa irişmege yardım ete. Biz balalar içün degil, başta bir bilgi almaq içün mektepte oqumaq kerkemiz. Em de yalıñız oqumaq degil, daima yahşı oqumaq kerkemiz!

4. *Bilgi, oquv* aqqında atalar sözlerini oquñız. Olarnı nasıl añlay-sıñız?

- Oquvni sevgen — oqur, soñundan gülday qoqur.
- Oquğan — ozar, oqumağan — tozar.
- Oqumaqniñ ertesi-keçi yoq.

5. *Ev işi.* Çerkez-Aliniñ 'Şanlı yolğa' şiirini oquñız, ezberleñiz.

Bilâl Mambetniñ hatıralarından

Orta mektepte oquğanda bütün sınıfımızniñ balaları edebiyat derslerinde benim zeinimniñ keskinligine şaşıp qala ediler. Yani men, bizlerge ezberlemek içün berilgen büyük, kiçik, nasıl kölemde olsa olsun, şiirni diqqatnen bir-eki kere oqup çıkar-çıqmaz, onı bir tamam ezberlep ala edim.

Künlerniñ birinde ocamız meni tahtağa çağırdı ve ‘Vadilerni cayav kezgende’ adlı 400 satırğa yaqın eserni ezberden aytmamını talap etti.

Men qırq dereden suv ketirip oturmadım, doğrusını ayttım. ‘Unutqanım, ezberlemedim’, — dedim.

Oca pek taaciplendi ve maña balaban ‘2’ işaretini bağısladı.

Şu vaqıt benimle bir ralede oturğan bala yerinden atılıp turdı ve:

— Ocam, Bilâlğa eki qoymañız. Dersimiz bitken soñ, siz ondan bu eserni sorañız, mıtlaqa alâ işaretini alır, — dedi.

Dostum yañılmağan edi. İş öyle de olup çıqtı. Oca sorağanda, men eserniñ başından soñunace bir kereçik bile toqtamadım. Tilime eserniñ sözləri suv kibi aqıp kelmekte edi. Ocam taaciplenmedi, külümsiredi:

— Az vaqıt içinde sen bu eserni nasıl etip böyle güzel ezberlediñ? — dep soradı.

Men, bilmeyim, degen manada omuzlarımını sıqtım.

Bu sualge o zaman anam Ayşe Seithalil qızı şöyle cevap bergendi. ‘Baba ünəri balağa mirastır’. Seniñ dedeñ Memet Bilâl oğlu, yani lağabinen aytqanda ‘Aşiq Memet’ çoqtan-çoq çıñlarını, manelerni, lâtifelerni, halq yırlarını bilüvnen bir sırada ‘Çorabatır’, ‘Edige’, ‘Aşiq Ğarip’, ‘Tairnen Zöre’, ‘Ferhad ve Şirin’, ‘Arzı ve Ğamber’, ‘Seitbattal Ğazi’, ‘Şahismail’, ‘Kör oğlu’, ‘Kence Osman’, ‘Kerem ve Aslıhan’, ‘Leylâ ve Mecnun’, ‘Aygül’, ‘Qozukürpeç ve Bayansuluv’ kibi yigirmiden ziyade halq destanını da ezberden bilgen insan eken. İşte, onda olğan bu qabiliyet saña keçken’.

LUĞAT:

baba ünere — balağa mirastır — *ремесло батька — спадок синові*
 lağap — *прізвисько*
 qabiliyet — *здібність*

qırq dereden suv ketirip oturmadım — *фразеол. не став тягнути*
 yañılmamaq — *не помилятися*
 zein keskinligi — *гострота пам'яті*

SARF

Qonuşuv qaideleri Qonuşuv qaidelerini biliñiz!

Adamlar sizni daa yahşı añlasınlar dep, qonuşuv qaidelerine emiyet berिñiz.

Diger adamlarñ işlerini sorañız, bunu samimiylik ile yapriñız.

Yahşı diñleyici oluñız. Yahşı laqırđı etken degil, yahşı diñlemege bilgen 'yahşı subetdeş' sayılğanını unutmañız.

Muqayt olup tenqit etiñiz (*критикувати*). Başta öz yañlışlarıñız aqqında laf etip aliñız, tek soñ ise digerlerniñkisini (*в інших*) doğrudan-doğru degil, vastalı kösteriñiz (*опосередковано*).

Özüñizni yükseltmey, nazik, sakın, işançlı laf etiñiz.

Adamlarñı maqtañız. Adamlar aqqında tek yahşı tüşüniñiz, olarğa işaniñiz.

Qavğa-dava çıqarmañız. Başta adamñıñ fikrini ürmet etiñiz.

Külüñiz, biri-biriñizge tebessümler bağışlañız! Siz külümsireseñiz, sizge de külümsirirler.

1-iş. Metinni oquñız. Mündericesine misaller ketirmey sualler tiziñiz. Metinge serleva beriñiz.

Dostuñnı qolaysız bir vaziyetke qoymaq olmay. Dostuña qıym becerilecek ricalarnen bulunma. Arqadaşıñda, yardım etip olmağanı için, qabaat duyğusu peyda olur.

Yardıma pek sıq muhtac olma. Erte-keçmi, dostuñ bundan bezer. Vadesini eda etip olamasañ, söz berme, akis alda dostuñnıñ senden közü qaytır (*розчарується в тобі*). Can ağırtıcı lağaplar taqma, beden nuqsanlıqlarından (*фізичні вади*) külmə, sayğısızlıq (*неповага*) bildirme, terseyte (*не груби*).

2-iş. Metinni oquñız. Mündericesine ait sualler tiziñiz. Olarnı defteriñizge yazıñız. Defteriñizni sıvıfdaşıñıznen almaştırıñız. Qoyulğan suallerge cevap beriñiz.

Yaşdaşlarıñ (*однолітки*) ile munasebetler nasıl olacağı eñ evelâ saña bağı. Elbet de, seniñ bilgi ve becerikliğıñ (*вміння*), tış körünişiniñ (*зовнішній вигляд*), şeñ tabiatını saña başqalarınıñ ürmetini qazanmağa yardım eterler. Amma özünü tuta bilmek, etraftaki adamlarnen nezaketli laf etmek, olarğa diqqat ayırmaq eñ müimdir. Sen çoq şey bilseñ de, becerseñ de, başqalarnen qonuşıp olamasañ, olar seni ne añlar, ne de seniñ yeñişleriñe (*досягнення*) quvanırlar.

3-iş. Metinni oquñız. İsimlerni seçip teklikte defteriñizge yazıñız. Ekinci abzatsını öz sözləriñiznen ikâye etiñiz.

Qonuşuvda ufaq-tüfek şeyler (*незначні дрібниці*) yoqtır. Er kim, angi yaşta olsa-olsun, nezaketli (*ввічливий*), terbiyeli ve açıq yüzlü insannen qonuşmaq ister.

Meselâ, sennen beraber rale başında oturğan arqadaşınıñ defterine ruhsetsiz baqmaq çirkin bir şeydir. Başqa adamlarınıñ mektüplerini, şahsiy kündeliklerini (*особисті щоденники*) oqumaq olmaz. Kompyüterde çalışqan adamınıñ başı ucunda turmaq edepsizliktir (*неввічливість*). Yazılğan mektüpte gizli bir şey olmasa da, başqa adamğa yazılğan sözlerni kimdir oquğanı göñülsiz bir aldır (*неприємний момент*).

4-iş. Oquñız. Metinge serleva beriñiz. Balalar biri-birine lağap bergenleri doğrumı? Metinniñ mündericesine sualler tiziñiz.

Bazı balalar özara qonuşqanda, adamnıñ adını aytmay, öz sınıfdaşlarına nasıldır lağaplar taqalar. Bazı balalar öz lağaplarından ğururlanalar, bazıları ise pervasız (*байдуже*) qalalar. Lâkin bazı balalar bu munasebetten sıqılalar ve olarğa taqılğan lağaptan utanalar. Bazı allarda közleri zayıf körgen balalar ise mektepte olarğa ‘dörtköz’ (*очкарик*) ya da ‘bilmir’ (*ботаник*) demesinler dep, közlük taqmaqdan baş tartalar (*відмовляються*).

• *Lağaplar uydurğan balalarğa ne der ediñiz?*

5-iş. Edep ve özünü tutuv medeniyeti aqqında atalar sözlerini oquñız. Olarnı nasıl añlaysıñız? Siz begengen atalar sözlerini defteriñizge köçürüp yazıñız.

Başta selâm, soñra kelâm (*мова*).

Yahşı adam sözünden belli olur.

Eyi söz demir qapılarını açar.

Lafi çoq olğanıñ hatası çoq olur.

Söz bilseñ söyle — senden ibret alsınlar (*беруть приклад*), söz bilmeseñ süküt eyle (*мовчи*) — seni adam saysınlar.

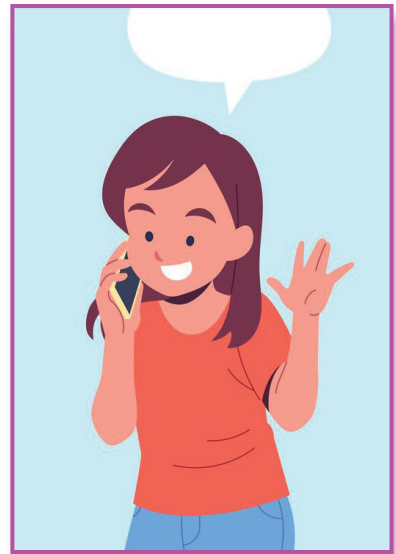
Başta öğren, soñ öğret.

Eki oylan da, bir söyle.

6-iş. Metinni oquñız, serleva beriñiz. Mündericesine ait sualler tiziñiz. Olarnı defteriñizge yazıñız. Defteriñizni sınıfdaşıñıznen almaştırıñız. Qoyulğan suallerge cevap beriñiz. Metinden fiillerni köçürüp yazıñız.

Nezaketli insan nezaketli sözler qullana. Nezaketli sözler başqa adamlarnı añlamağa ve olarнен dostane munasebetni (*гарні відносини*) saqlap qalmağa yardım eteler.

Nezaketli sözlerni er angi vaziyette, er angi adamğa nisbeten qullanmaq kerek. Meselâ, körüşkende adamğa ‘selâm aleyküm!’, gece yatqanda ‘geceñiz hayır!’ demek kerek. Umumiy yerlerde (mektepte, tükânda, teatrdede ve ilh.) adamlarğa

ürmet köstermek, büyük yaştaki adamlarğa ‘siz’ dep muracaat etmek kerek. Sınıfdaşlar ve dostlarğa ise ‘meraba’, ‘korüşken-ce’ ve diger sözler ayتماق mümkün.

Nezaketli sözlerni er kün laf etkende kullanmalıdır. Tek sözler degil, nutuğın da nezaketli olmalı. Telefonda da nezaketnen laf etmek pek müimdir. Çünkü subetdeşiñ seni körmey, seniñ keyfiñ (*настрій*) ve cevabın nasıl olacağını birden añlap olamay.

7-iş. Cümlelerni tamamlañız.

1. Kimgedir ‘hm, sağ ol’ dep qaba şekilde mıdırdaşañız, o, ...
2. Eger qomşularğa selâm bermeseñ, ...
3. Adamnen sağlıqlaşqanda ‘sağlıqnen qalıñız’ demeseñ, ...

- *seni terbiyesiz, dep belleycekler.*
- *o da mennen endi körişmek istemeyler, dep belleycek.*
- *canıñız ağırğandır, dep belleycek.*

8-iş. Aşağıdaki nezaketli sözlerni oquñızı. Olarnı ana tilimizge tercime etiñiz. Sözlernen cümleler tiziñiz.

“Вітаю”, “До побачення”, “Дякую”, “Будь ласка”, “Доброго ранку”, “Доброго дня”, “Смачного”, “На добраніч”, “Пробачте”, “Будьте здорові”.

9-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerniñ çeşitini belgileñiz. Üçünci abzatsnı köçürüp yazıñız. Metinni ikâye etiñiz.

Küz keldi. Mektep talebeler, ocalar için öz qapılarını artı-nace aç. Mektepte balalarnı çoqtan-çoq **meraqlı** yañılıqlar ve unutulmaz körişüvler bekley.

Balalar, **mektepte** ana-babañız degil de, başta bir siz özüñiz oquğanıñızni unutmañız. Bunıñ için ev vazifelerini özüñiz ya-pıñız.

Derste ocanı diqqatnen diñleñiz, yañıñızda oturğan sınıf-daşıñız sizni lafqa tutmasın. Defterde de hatasız, diqqatnen **yazıñız**.

Derske keç qalmaq yahşı degil, amma mektepke kelmek ondan da yaramay bir arekettir. Mektepke azırlanmayıp barmaq olmaz. Nezaret işi yapılacaq künü kelir de, mıtlaqa qolaysız alğa **qalırıñız**.

Eñ **aqıllı** adamlar bile er şeyni bir kereden ańlap olamazlar. Eger derste nenidir ańlamağan olsañız, aman qoluñızni köterip, ocañızdan sorañız.

10-iş. Metinni oquñız. Mündericesi boyunca sualler tiziñiz. İsim aqqında ne bilesiñiz?

Sözler, sözler, sözler... Mektepte sen çoq sözlerni oqumağa ve yazmağa ögrenesiñ. Bir sıra sözler ayrı predmetlerni bildire: top, terek, kitap, masa. Diger sözlerniñ ise abstrakt (mücerret) manası bar: meramet, dünya, tabiat. Sen daa çoq yañı sözler ögrenirsiñ, olarnı ańlap başlarsıñ. Er yañı oquv yılı saña çoq-tan-çoq acayıp sırlar açar. Dünya pek büyük, mürekkep, türlüdir. Sen de onı ögrenirsiñ. Neçün? Çünkü bu — meraklı!

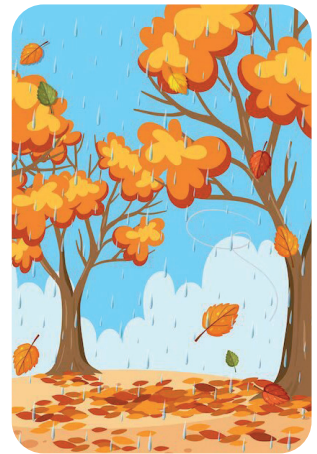
• *Aşağıdaki sıralarnı devam etiñiz.*

Ayrı predmetlerni bildirgen sözler: top, terek, kitap, ..., ..., ...

Mücerret (abstrakt) manalı sözler: meramet, dünya, dost-luq ..., ...

Tabiat adiseleri: yağmur, yıldırım, kök quşağı, ..., ..., ...

• *Resimlerde kösterilgen predmetler nelerni bildireler?*

• *h, i, k ariflerinen başlanğan onar söz tapıp yazıñız.*

11-iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Fikriñce, bizim ayatımızda qonuşuv medeniyeti kerekmi?

— Ebet, bütün insanlar belli bir qaidelerge riayet etmek (*дотримуватися*) kerekler.

— Bu angi qaideler olmalı?

— Misal içün, sen bir şey añlatqanda kimdir lafiña qarışsa, bu pek çirkin körüne.

— Doğru aytasıñ. Bu edepsizliktir.

— Menimce daa küfür sözlerni (*лайки*) de qullanmaq olmaz. Olar kiyik otqa oşaylar. Küfür sözlernen laf etken adamnı diñlemek bile istemeysiñ.

— Ya qonuşuv medeniyetini arttıрмаq istegenlerge nasıl tevsiyeler berir ediñ?

— Kitaplar oqumaq, yañı sözler öğrenmek, küfür sözlerni unutmaq ve subetdeşiñni diñlemege öğrenmek kerek degen fikirdem.

4-üncü afta

Şiir — şiir yazuv qaidelerine köre yazılğan küçük kölemlü bediý eserdir, şiiriy nutuq janrıdır. Vezin (*пумм*) ve qafiyeler (*пума*) — şiirniň özüne has esas çizgileridir. Şiirde eň müimi areket degil de, lirik qaramanniň duyğuları (*почуття*) ve is-eyecanıdır (*емоції*).

Şiirde süjet, adette, ya umumen yoqtır, ya da ikinci derecede qala. Birinci planda ise is-duyğular, eyecan (*переживание*) ve şairniň fikirleridir (*думки*).

Küz

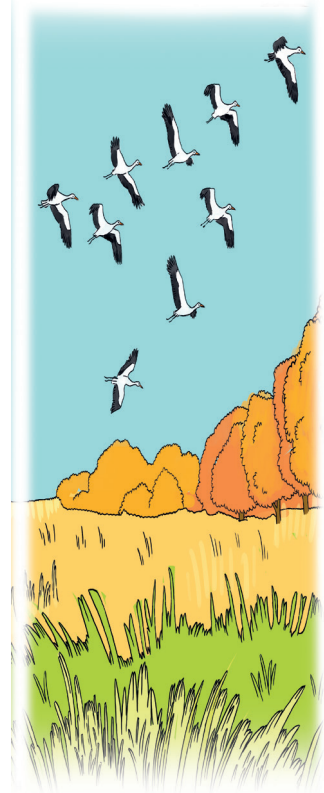
Ablâziz Veliyev

Küz keldi, turnalar cenüpke uçalar,
Yapraqlar sararıp, zeminge tüşeler.
Artından qış kelir, soň ise gür baar,
Küz keyfi qalbime bağışlay neşeler.

Yapraqlar töküle bağça ve bağlarda,
Qalplerde de güya töküle yapraqlar.
Ballanğan almalar, yuzumler, meyvalar
Küç bere bizlerge, daa güzel ne bar?

Terekler qaç türlü boyanen boyalğan,
O qadar boyanı olar qaydan alğan?
Küz keyfi mücize, aqransız, pek dülber,
Oña teň kelalmaz atta ki lâleler.

Küz keldi, turnalar cenüpke uçalar,
Yapraqlar sararıp, zeminge tüşeler.
Artından qış kelir, soň ise gür baar,
Küz keyfi qalbime bağışlay neşeler.

LUĞAT:

aqransız = bir şeyge beñzemez
manasında
 gür = coşqun
 mücize — *дубо*

neşe = quvanç, sevinç
 teñ kelalmaz = bir/aynı olamaz
 zemin = yer

Sual ve vazifeler:

1. Şiir üzerinde sualler.
 Şiirni ifadeli oquñız. Yıl mevsimleriniñ biri-biri artından kelgen sırasını aytıñız. Şairniñ qalbine neler neşe bağışlay? Küzde bağ-bağçalar insañğa nasıl küç bere? Şair küz keyfini nasıl çeçeklennen teñeştire?
2. Berilgen sıfatları oquñız. Küz renklerini bildirgen sözlerni seçip alıñız.
Mavi, beyaz, portaqal tús, qırmızı, sarı, qara, qaverenki, mor, kul-tús, qoyu qırmızı.
3. 'Zemin' sözüne manaca yaqın olğan sözlerni tapıp oquñız.
Seyyare, topraq, bostan, bağça-bağ, yer.
4. 'Renkli yapraqlar' serleva şiirniñ angi dörtlüğine kelişe?
5. 'Qalplerde de güya töküle yapraqlar' cümleñi añlatqan satırını belgileñiz
 - a) sanki küzde yelden yapraqlar töküle;
 - b) sanki yapraqlar tökülgeninden yürek ağlay;
 - c) yapraq tüşken soñ terek boş qalğanı kibi yürek de bir şeyni coya.
6. **Ev işi.** Ablâziz Veliyevniñ 'Küz' şiirini oquñız, ezberleñiz. Şiirge resim sızıñız.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN**Küz**

Muhammed Qarahalil

Küz keldi. Ep bağça-bağlarda
 Zevqlı tımar emegi başlay.
 Yırcı quşlar sustı er yaqta,
 Altın mevsim coşqun adımlay.

Bostanlarda qavun-qarpızlar
Örken atıp, pek mamür oldı.
Al yanaqlı alma, armutlar
Sepetlerge rıqma-rıq toldı.

Kerbarlaşqan salqımlar
Sergilerde ballanıp pişti,
Başlarını eggen narlar
Pişip-pişip, şerbetke şişti.

Geceleri siya bulutlar
Sıq-sıq ciddi meclis quralar.
Eriştirip köyniñ halqını
Sert tamçılar taşlap turalar.

LUĞAT:

coşqun adımlamaq — *із захопленням ступає*
eriştirmek — *дражнити*
kerbarlaşqan salqımlar —
тут: виноград, налитий бурштином, стиглий
mamür olmaq = bereketli olmaq
örken atmaq — *пустити паростки*

salqım — *гроно винограду*
sergi — *грати для виноградної лози*
sert tamçı — *холодна крапля*
siya bulut — *чорна хмара*
susmaq — *замокнуту*
şerbetke şişmek — *налитися соком*
timar emegi — *польові роботи*

SARF

Qırımtatar elifbesi

Elifbeniň ariflerinen tanış oluňız. Olarnı doğru aytıňız. (Buňa sizge astlarında berilgen transkripsiya belgileri yardım eter.)

A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	F f	G g
[a]	[be]	[dʒɛ]	[tʃ]	[de]	[ɛ]	[fe]	[gɛ]
Ğ ğ	H h	I ı	İ i	J j	K k	L l	M m
[ɣu]	[he]	[u]	[i]	[ʒe]	[kɛ]	[lɛ]	[me]
N n	Ñ ñ	O o	Ö ö	P p	Q q	R r	S s
[ne]	[ɲe]	[o]	[ø]	[pe]	[q]	[re]	[se]
Ş ş	T t	U u	Ü ü	V v	Y y	Z z	
[ʃe]	[te]	[u]	[y]	[v]	[je]	[ze]	

Ariflerniň yazı şeklinen tanış oluňız.

<i>A a</i>	<i>B b</i>	<i>C c</i>	<i>Ç ç</i>	<i>D d</i>	<i>E e</i>	<i>F f</i>	<i>G g</i>
<i>Ğ ğ</i>	<i>H h</i>	<i>I ı</i>	<i>İ i</i>	<i>J j</i>	<i>K k</i>	<i>L l</i>	<i>M m</i>
<i>N n</i>	<i>Ñ ñ</i>	<i>O o</i>	<i>Ö ö</i>	<i>P p</i>	<i>Q q</i>	<i>R r</i>	<i>S s</i>
<i>Ş ş</i>	<i>T t</i>	<i>U u</i>	<i>Ü ü</i>	<i>V v</i>	<i>Y y</i>	<i>Z z</i>	

1-iş. Aşağıdaki sözlerni oquňız. Aňlaşılmağan sözlerniň manasını luğatta baqıňız. Sözlerni elifbe tertibinde köçürüp yazıňız.

Qartana, sadıqlıq, insan, yantıq, emşire, pıçaq, ceviz, barlıq, küz, ocaq, top, dalğa, şemsiye, ürmet.

2-iş. Sözler aynı arifnen başlansalar, olarnı elifbe tertibinde yazmaq için sözniň nevbetteki arifine baqalar. Deyik, 'sığır, suv, senek' sözlerni elifbe tertibinde 'senek, sığır, suv' olaraq yazılır. Aşağıdaki sözler sırasını elifbe tertibinde yazıňız.

1. Mısırboğday, mantar, musafır, merdiven, maqşat.
2. Sopa, sanat, sığırçıq, sevinmek, subay, suv, saz.

3. Horaz, havuç, hizmet, hizmetçi, haber, horluq.
4. Bereket, bor, bılıt, balıq, bilezlik, buzav.

SARF

Ses ve arifler

Qırımtatar elifbesi 31 ariften ibaret.

Yazıda olar 8 sozuq ve 23 tutuq sesni bildire.

â arfi elifbege kirsetilmegen, çünki o, alınma, arap ve fars tillerinden kelgen sözlerde rastkele.

Sozuq sesler

a, e, ı, i, o, ö, u, ü — sozuq seslerni bildirgen ariflerdir.

a, ı, o, u — qalın sozuqlarnı bildirgen arifler.

e, i, ö, ü — ince sozuqlarnı bildirgen arifler.

o, u, ö, ü — dudaqlı sozuqlarnı bildirgen arifler.

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Tek qalın sozuqlarnen kelgen sözlerni köçürüp yazıñız.

Serin taze küz avası dım ormannıñ qoqularinen tolu. Ortalıqta quşlarnıñ yañğravuq çiviltisi yayray. Salqın yelçik qocaman terekleriniñ yapraqlarinen yengil-yengil oynay. Gönül hoşnut duygularnen tolıp-taşa. Qırımnıñ tabiatinen sanki quçaqlaşasıñ. Dağ içinde yayrağan küneşli sesler yürekni coştura.

G. Üseinova

4-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız. Sozuqlarnıñ astını sızıñız.

Sentâbr ayınıñ başından avarlar **yavaş-yavaş** daa da suvuqlaşa. Saba turğanda otlarnıñ **üstü** ağarıp başlağanı közge taşlanı. Ava **taze**. **Gölçikler** yapraqlarinen tolıp qala. Küz yağmuru sepeley. Küzde yağmur sıq-sıq yağa, **topraqlar** eppeyi vaqıt sılaq qala. Yeller de toqtamay ese ve urluqlarnı uzaq-uzaqlarğa alıp kete. **Tarlalar** da yavaş-yavaş sararıp başlaylar. Yalınız **çam** ve **narat** terekleri **yeşerip** turalar.

Şiiriyet (nazm) ve nesirniñ arasında olğan farqına yetiñiz.

Şiiriyetnen (*поэзия*) nesir (*проза*) arasında farq nede? Qırım tatar tili ve edebiyatı derslerinde şiiriyetnen nesir arasında pek çoq farq bar olğanını bileceksiñiz. Misal içün, şiirniñ ölçüsü bar. Yani er angi şiirde ya da şiiriy satırda bir qaç urğulı ve urğusız eca bar. Olar ardı-sıra ile belli bir tertipte yazıla ve şiirniñ vezin (*ритм*) em de ölçüsini (*метрика*) teşkil ete.

Mektep — benim küneşim,	7 eca
Bitmez onıñ ziyası.	7 eca
Odır benim dost-eşim,	7 eca
İlim, bilgi yuvası.	7 eca.

E. İbrahim

Ana tilim, benim tilim,	8 eca
Menim çoqrağım.	5 eca
Menim gülüm, benim ilim,	8 eca
Menim bayrağım.	5 eca

Yu. Qandım

5-iş. Şiirni ifadeli oquñız. Defteriñizge birinci dörtlükni yazıñız, ölçüsini kösteriñiz. İkinci dörtlükte qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Altın küneş saqlana
Bulutlarnıñ artına.
Kökler küskün, yer külmey,
Quşçılar ep aqlana.

Yeller ese, **duvulday**,
Yapraqlarnı quvalay.
Qaçışsalar yapraqlar,
Yel olarnı **obalay**.

A. Odabaş

• Sözlerde sozuqlar qaysı nevbetke esaslanıp rastkele? Ya duduqlı sozuqlarnı qaçınıcı ecağace rastketirmek mümkün? Tüşünceleriñizge esaslanaraq, ocañıznen beraber neticeler çıqarıñız.

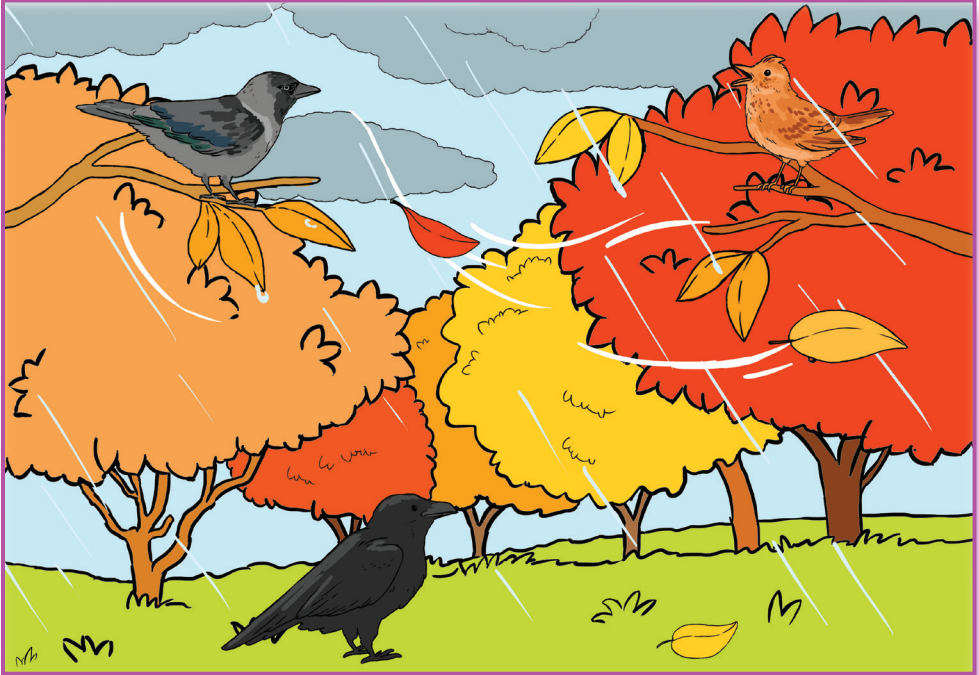
6-iş. Şiirni ifadeli oquñız. Özüñizni seslerniñ tilimizge has telâffuzına alıştırıñız. Begengen dörtlükni köçürüp yazıñız, ölçüsini kösteriñiz.

Küz

Küz kelgende ese yeller,
Sıq-sıq yağa yağmurlar.
Derelerden aqa seller,
Töküleler yapraqlar.

Sarardılar bağ-bağçalar
Uçıp ketti turnalar.
Biznen qaldı boztorğaylar,
Çavkeler ve qarğalar.

F. Samedinov

SARF

Sozuq seslerniň hususiyetleri

A arfi daima [a] sesini bildire: alma, taraq, qan.

O arfi daima [o] sesini bildire: o, qol, olmaq.

E arfi ince [ɛ] sesini bildire: tez, er kes, kemane.

I arfi qısqa [ɯ] sesini bildire: Qırım, qış, tış.

İ arfi söz başında ve Y arfiniň ögünde ince [i] sesini bildire: *ikmet, iqlim, arbiy*. Qalğan allarda ise [i] ve [ɯ] arasında aytilğan, yani tar [i] sesi şeklinde rastkele: *deñiz, Keriş, kirpi*.

U arfi tek söz başında ve birinci ecada daima [u] sesini bildire: ufaq, tuz, quvet. Çoqusu qalğan allarda ise qısqa [u] ve [ɯ] arasında aytilğan ses kibi kelir: *odun, çoqusu, yuqu*; lâkin *tavuq, uzun, armut*. (Soñki telâffuz tek ikinci ecalarağ hastır.)

Ö arfi tek *d, t, s, ç* ariflerinden soñ [ø] kibi aytıla: *söz, töpe, çöl*. Qalğan allarda ise [o] kibi kelir: *kök, ömür, köy*; lâkin *kör* (sıfat) — *kör* (fiil) (sözlerniň manasını ayırmaq içün telâffuzı ayrı ola.)

Ü arfi söz başında ve birinci ecada *d, t, s, ç* ariflerinden soñ [y] sesini bildire: *üş, tüş, süt, dünya*. Qalğan allarda [u] sesini bildire: *küş, yuzum, güzel*. İkinci ecadan başlap ise o, çoqusu allarda [u] ve [ɯ] arasında aytilğan bir ses kibi kelir: *küçlü, ömür, lâkin tüşünmek, tüşürmek*.

7-iş. Metinni oquñız. Özüñizni seslerniň tilimizge has telâffuzına alıştıriñız. Tek qalın sozuqlarnen kelgen sözlerni köçürüp yazıñız.

Yağmurlı ve suvuq bir küz. Eki afta qadar Aqmescitte qalğan soñ, köyümüzge kettim. Başı dumanlı Çatırdağ artta qaldı. Aluştağa engenimizde Demirciniň damları qararmaqta, sakinleşken deñizniň artında ufuqlar ince bir sisnen (dumannen) örülmekte. Aqşam olmaqta...

Cıngız Dağcı

8-iş. Metinni oquñız, serleva beriñiz. Defterde kayd etilgen sözlerde sozuqlarniň hususiy telâffuzını böyle şekilde kösteriñiz: *terekler-n/i/ñ, t/ø/kt/i/ler, v/ɛ/* ve il.

Qışnıñ arfesi. **Küneş** qadrini coydı. Endi **selbi** tereklerniñ boyundan yuqarı köterilmege küçü yetmey. Künler qısqardı, geceler uzandı. Erte qaranlıq basa, keç tañ ata. Ava suvudı. **Terekler** yapraqlarını töktiler. Tek selbilerniñ töpelerinde bir qaç keçikip qalğan **öksüz** yapraqlar teprenmekte.

Qarılğaqlar ve sıgırçıqlar erte yarıq cıllı diarlarğa yol aldılar. Turnalar da olarnıñ peşinden **uçıp** kettiler.

Tair Halilov

9-iş. Metinni oquñız, serleva beriñiz. Mündericesine sualler tiziñiz.

Küzde orman ne de güzel! Aqqayınlar altın tüslü anterler kiydiler. Qaşıq ağaçnıñ yapraqları allandılar. Emenniñ sıq yapraqları ise baqır tüsüne bürüngen. Quruğan yapraqlar ayaq astında şıtırday. Tek çam ve naratlar kene de yem-yeşil turalar. Ya ormandaki mantar bolluğına ne dersiniñiz! Olar endi çoqtan berli mantarcıların bekleyler.

Bu metin yardımnen dudaqlı seslerniñ şöyleullanuv hususiyetine barıp yetiñiz:

- Olar ekseriyette qaçıncı ecada rastkele bile?
- Ekinci ecada olarnıñ yerine qaysı dudaqsızlar ola bile?
- Üçünci ecada ne vaqıt olabilirligini ise siz ocadan soray bilesiz.

• l, m, n ariflerinen başlanğan onar söz tapıp yazıñız.

10-iş. Dörtüncü aftanın başında şiir aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Şiir — nasıl bir eserdir?
2. Şiirniñ esas çizgilerini aytıñız?
3. Şiirde eñ müimi nedir?
4. Şiirde süjet olamı?
5. Şiirde birinci planda neler kösterile?
6. Şiiriyetnen nesir arasında farq nede?
7. Şiirniñ vezin ve ölçüsini neler teşkil ete?

11-iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Yılñıñ angi mevsimini eñ çoq begenesiñ?

— Küzni.

— Ya ne içün küzni ziyade begenesiñ?

— Küzde çevre-etraf dülberleşe. Tereklerden türlü renkte yapraqlar tökülip, ayaq astında hoş bir şekilde şıtırdaylar.

— Men ise küzni begenmeyim.

— Ne içün? Sıcaq yaznıñ devam etmesini isteysiñmi? Sıcaqlıqtan bezmediñmi?

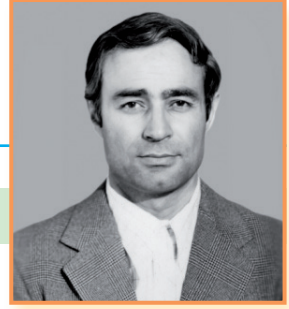
— Yoq, ya. Ebet, bezdim. Amma avalar bozulğanı, suvuqlaşğanı, yağmurlar sıq-sıq yağğanı göñlüme yatmay.

— Men ise yağmur seslerini begenem. Şemsiyemni alam da, yağmur astında toya-toya kezinip yürem. Ne de yahşı! Fursat olğanda, sen de bir kezinip baq.

— Ya başka çarem yoq da! Ebet, kezinirim.

5-inci afta

Leylekler uçıp kelirler

Tair Halilov

Yolnıñ eki çetinde gür ve yüksek selbiler öseler. Evimizniñ qarşısındaki bir selbiniñ ucu qırıq. Terekniñ qırıq ucunda ley-lekler yuva yasağanlar... Baarniñ başında ley-lekler özleriniñ yuvasına qayıp keleler, onı közden keçire, soñra tüzeteler.

Biz anammen ley-leklerni quvançnen qarşılap, olarğa: ‘Bizim ley-lekler’, — deymiz.

Ley-lekler yuvalarını tamir etip yerleşken soñ, çoq keçmey, dünyağa ley-lek balaları keleler. Olar kün-künden öse, tük çıqara, qanat kerip başlaylar. Biraz ösken soñ, qorqmay, yuvanıñ kenarından yolğa baqıp turalar. Olarnıñ uçmağa ögrenenlerini körip: ‘Uçmaq zevqlı şey olsa kerek’, — dep suqlana edim.

Qanatları pekingen soñ, yaş leylekler, büyüklerge qoşulıp, bütün künlerini pirniç tarlalarında keçireler.

Yavaş-yavaş küz kelip yete. Suvuqlar yaqınlaşa, leylekler sıcaq memleketlerge uçıp keteler. Men olarnıñ artından baqıp, qanatım olmağanına, leyleklernen beraber uçıp ketalmağanıma tarsıqam.

Kene dağlar ve çöllər yeşereceğini ve leylekler qayıp keleklerini bekleyim. Leylekler uzaqlardan mıtlaq qayıp kelirler.

LUĞAT:

çöl — *стен*

pekinmek = qaviy, sağlam

olmaq

qırıq = sınıq — *зламаний*

selbi — *тополя*

suqlanmaq — *по-доброму*

зздрити, захоплюватися

tamir etmek — *ремонтувати*

tarla — *поле*

tük çıxarmaq — *опиритися*

yeşerecek = yeşil olacaq

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Metinde kimniñ adından ikâye etile? Leylekler yuvalarını qayda yasağanlar? Baarde quşlar yuvalarını ne yapalar? Leylek balaları öskenleri aqqında cümlelerni tapıp oquñız. Qanatları pekingen soñ yaş leylekler ne yapalar? İnsanlar ne içün quşlarğa 'bizim leylekler' deyler?

2. Metinge kelişken serlevanı tapıñız.

a) 'Leyleklerniñ yaşayışından';

b) 'Leyleklerniñ yuvaları'.

3. Küz mevsimini tasvirlegen cümlelerni tapıp oquñız.

4. Cümlelerni devam etiñiz:

1. Evimizniñ qarşısında selbiniñ qırıq ucunda ...

2. Yaş leylekler, qanatları pekingen soñ, ...

3. Küzde, suvuqlar yaqınlaşqanda, ...

5. Resimge kelişken abzatsını tapıp oquñız.

6. **Ev işi.** Tair Halilovniñ 'Leylekler uçıp kelirler' ikâyesinden parçanı oquñız, ikâye etiñiz. Resim sızıñız.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

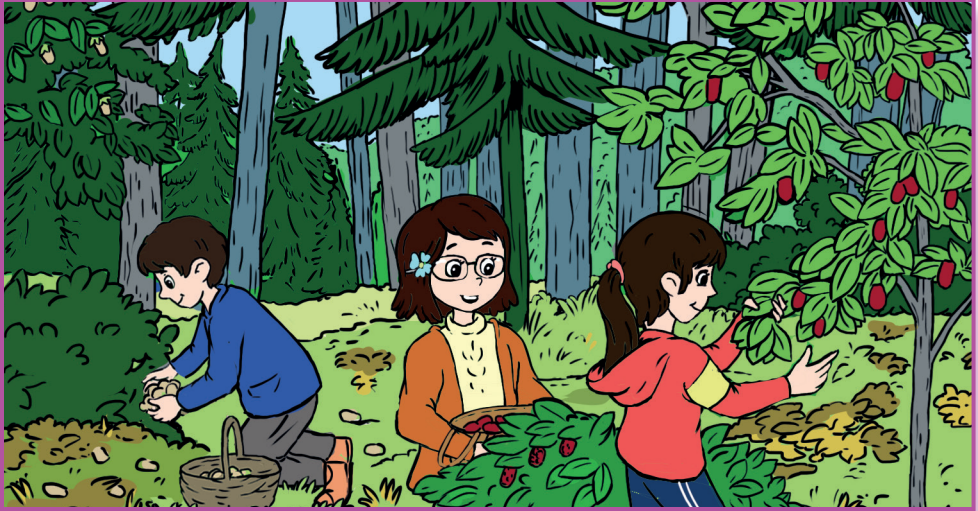
Küz keldi

Cevdet Ametov

Yılın er bir mevsimi köylüler için biri-biri artından yapılması kerek olğan işlerini hatırlata. Hususan, küz ayları yalı boyunda yaşlarğa eñ mesüliyetli davranmaqnı talap etken vaqıt ola. Cevizlerni qaqmaq, yuzumlarnı cıyıp podvallarğa taşımaq, soğanlar çıkarılğan soñ, bağı-bağı örip, keç pişken alma, armut, erik, yüvez, hurma, incilerni cıyıp, qurutmaq kerek ola.

Tamam şu vaqıtları da dağlarda bereket nomay ola. Ahlap, accı alma, qızılçıq, muşmolla, fındıq ve diger yemişler de pişeler. Demek, vaqıt tapıp, ormanlarğa çıqmaq, o yerdeki bereketni de toplamaq kerek.

Zaten, küz aylarında ormanların ayrıca dülberliği ola, çeşit renkke kirgen yapraq töküle başlay, terekler siyreklengen kibi ola. Çamlıqqa kirseñ, yel olmağanda bile, çamlar şuvuldap turalar, güya biri-birinen sırdaşalar.

LUĞAT:

ahlap — дика груша
 çamlıq — сосновый бір
 güya — неначе б, немов

mesüliyetli davranmaq —
 поставитися відповідально
 siyreklengen — порідилый

SARF

Tutuq sesler

Qırım tatar elifbesinde 23 tutuq bar. Olar tek yañğıravuş ya da sağır olur. Çoqusı çiftlidir: *b-p, d-t, g-k, ğ-q* (bular sözlerde biri-birinen nevbetleşe bile), *v-f, j-ş, c-ç, z-s*.

Çiftsiz yañğıravuş tutuqlar bulardır: *l, r* (olar qattı ve yımşaq olur), *m, n, ñ*.

Y — yarım sozuq ses.

K ve *g* tek ince sozuqların beraber kelir: *köz, gül, kim*.

Q ve *ğ* tek qalın sozuqların beraber kelir: *qan, ğurur, Qırım*.

1-iş. Metinni oquñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıp alıñız. Çiftli yañğıravuş tutuqların 4–5 söz tapıp, köçürüp yazıñız. Küz tabiatı angi abzatsta tasvirlene?

Küz. Terekleriniñ yapraqları sararıp, **töküle** başladılar. Kök **qubbesi** qara bulutların qaplı, **yağmur** yağmay, daima **salqın** yeller **ese**.

Bugün Kerim ve Reyan qopqa, **sepetlerini** alıp, Yunusniñ maşinasın dağğa, qızılçiq ve **findıq cıymağa** kettiler. Olar evden çıqqanda, **küneş deñiz** artından yañıçiq **köterile** başlağan edi. Kerim qayda ketmesin, **Reyanı** daima özünen beraber ala.

İbrahim Paşi

2-iş. Şiirni ifadeli oquñız. Şiir yılınıñ qaysı mevsimini tasvir etkenini añlağandırsız? Neden? Orta küz ayında tabiatta neler ola? Şiirde çiftsiz yañğıravuş tutuqların 5–6 söz tapıñız. Olarını ecalarğa bölüp yazıñız.

Oktâbr

Bulutlar dolana, kök yüzü qarara,
Ese salqın yel, yapraqlar sarara.
Kün biraz qısqara, geceler uzana,
Kâ yağa yağmurlar, soqaqlar suvlana.

Bağçada meyvalar, bağlarda yuzumler:
'Bizlerni qaldırmay, tez cıyıp alın!' — der.

Ziyadin Cavtöbeli

kâ = de (bağlayıcı).

- *Aşağıdaki malümatnen tanış oluñız.*

Qırımtatar halq taqviminde aylar türlü adlandırıla edi: arapça (moarem, sefer, rebil evel...), Avropa ve rus tilleri vastasinen kirgen sözler ile (yanvar, fevral, mart...). Soñki devirde halq adlarına keçilgeni közetile, yani:

yanvar — qara qış,

fevral — kiçik,

mart — saban,

aprel — çeçek,

mayıs — quralay,

iyün — ilk yaz (oña kiraz da deyler) dekabr — ilk qış

iyül — oraq,

avgust — arman,

sentâbr — ilk küz,

oktâbr — orta küz,

noyabr — boş,

Bundan ğayrı, misal içün quralay — er şey bir tertipke, bir yolğa qoyulğanı, qurulğanı içün adlandırıla.

Ya qalğanlarınñ adı neden peyda olğanını añlağandırsız?

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde köçürüp yazıñız. Çiftli sağır tutuqlarnen 5–6 söz tapıñız. Olarnı ecalarğa bölip yazıñız.

Yavaştan salqın **yel esmege** başladı. **Terekler** üstünde endi sararğan, bazıları ise qizarğan yapraqlar **sağına-soluna sallana** berip, biri-birilerine urulalar, soñ **avada** bir-qaç kere **daire** yasap, istey-istemey

yerge tüşeler. Öz **qısmetlerine** razı olmağan kibi yerde de **tıñ turmaylar**. Özlerini bir-qaç kere **anda-mında** taşlaylar ve soñ **yavaş** yerge yatıp qalalar. Yolcularnıñ ise yapraqlarnıñ bu alından **haberleri** yoq. Öz yollarından **mağrur** keteler.

Naciye Ametova

4-iş. Metinni oquñız. Mündericesine 3–4 sual tizip yazıñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde köçürüp yazıñız. Çiftli yañğıravuç tutuqlarnen 5–6 söz tapıñız. Olarnı ecalarğa bölip yazıñız.

Küzdeki orman

Küzdeki **ormanda** özüñni ne de kederli **duyasıñ**. Terekler **üstündeki** renkli anterler endi **tüşken**. Çıplaq **çökürler** (*гилки*) arasından küneş özüniñ **sönük** nurlarını saça. Yüvezniñ (*горобина*) **qırmızı** salqımları bu **nurlar** astında **parıldap**, közlerni **quvandıra**. Yollarğa **çubarlı** küz yapraqları tökülüp töşelgen. İnce **ineli** naratlar yeşillenip turalar.

5-iş. Metinni oquňiz. Mündericesine sualler tiziňiz. Çiftsiz yaňğıravuş tutuqlarnen 5–6 söz tapıp yazıňiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde ecalarğa bölip yazıňiz.

İlk küz ayınıň başından **avalar** yavaş-yavaş daa da **suvuqlaşa**. Saba turğanda **otlarnıñ** üstü ağırip başlağanı közge taşlana. Ava **taze**. **Gölçikler** yapraqlarnen tolıp qala. Küz **yağmuru** sepeley. Yazda yağmur tez keçe. küzde ise yağmur sıq-sıq yağa, **topraqlar** er vaqıt sılaq qala. Yeller de toqtamay ese ve **urluqlarnı** uzaq-uzaqlarğa alıp kete. **Tarlalar** da yavaş-yavaş sararıp başlay. Yalıñız **çam** ve **narat** terekleri yeşerip tura.

• **o, p, q ariflerinen başlanğan onar söz tapıp yazıñiz.**

6-iş. Sıralarnı devam etiňiz.

Çiftli tutuqlar: b–p, v–f, g–k, ...

Çiftsiz tutuqlar: y, r, l, ...

Çiftli yaňğıravuş tutuqlar: b, v, g, ...

Çiftli sağır tutuqlar: p, f, k, ...

Çiftsiz yaňğıravuş tutuqlar: m, n, ñ, ...

İnşa Natürmort

Natürmort tasviriy sanat janrlarından biridir. Bu söz ‘ölü tabiat’ manasını bildirgen *nature morte* fransız sözlerinden kelip çıqa.

Natürmortlarda adette adamnıñ etrafında olğan adiy predmetler — savut-saba, kitaplar, çeçekler, sebze ve meyvalar tasvir oluna. Usta ressamlar olarnı öz eserlerinde tasvir etip, güzel kompozitsiyalar yaratalar.

Öyle eserni tek ressam yapa bile. Lâkin er birimiz söz yardımnen o ya da bu natürmortnı tarif ete bile.

'Kuz bereketi' resimini közden keçiriñiz. Suallerge esaslanıp, inşa yazıñız.

Resimde neler tasvir etilgen? Resimniñ ortasında masa üstünde neni köresiñiz? Mavı yemişlik içi nenen toldurılğan? Masa üstünde daa almalar bar. Olar nasıl alda tasvirlengen? Yemişlik içinde sağ tarafta almalar üstünde ne yata? Yuzum daneleri nasıl? Ya sol tarafta neler yerleşken? Yemişlik yanında ne tura? Qabaqniñ ögünde neler tasvirlengen? Resimni begendiñizmi?

Yardımcı sözler: bölüngen alda, çegirdeklerinen birlikte; mavı tüste yemişlik; yeşil yuzum salqımı; qırmızı ve yeşil almalar, bürtük yemişler, yuzum; qızıl torğay yuzumniñ pıtaçığı; sarı qabaq; erte küz mevsiminde cıylğan türlü meyvalar; iri ve açiq yeşil tüste; sarı tüste armutlar.

6-ncı afta

Küz bayramı

Derviza — küz bayramı. Bu bayram ilk küzniñ 22-de gece ve kündüzniñ uzunlığı teñ kelgende qayd etile. Bundan soñ tabiat quvetten kesile ve aqiqiy küz başlana. Bu maalde Küneş Başaq yıldız taqımına (*cyzip'я Диву*) kire.

Derviza eki sözden ibarettir: 'der' — qapı, 'viza' — kirişke ruhset demek. Yani diger sözlernen aytqanda, *derviza* sözünüñ 'yañı dünyağa kirmek' degen manası bar.

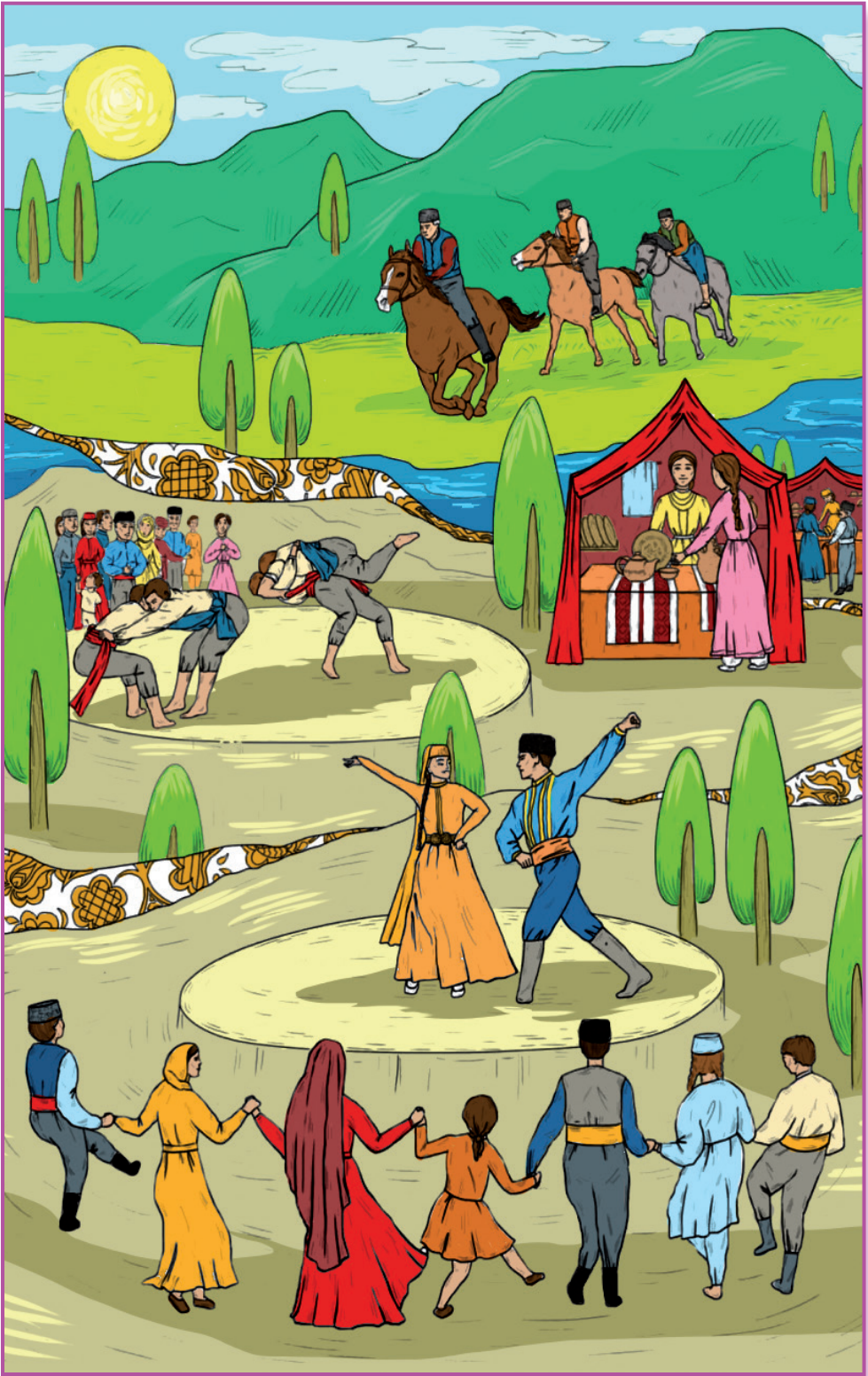
Dervizağa nasıl azırlana ediler? Eski zamanlarda, adet üzre, bayram arfesinde evler, azbarlar temizlene, tertipke ketirile edi. Ev bikeleri lezetli köbete, çiberekler pişirgenler. Evelleri bayram künü qızlar kiyinip-quşanıp tarlağa, bostanğa, bağ-bağçalarğa kül sepe, oğlanlar ise ahırlarnı temizlep, içini tütete ediler.

Adette, Derviza bir qaç köyniñ cemaatı tarafından teşkil etile turğan. Evelleri kibi, şimdi de bayram çeşme, özen ya da aziz yerler yanında keçirile.

Bayram başlanmazdan evel dualar oqula, qurbanlar çalna. Bayramda qızlar için salıncaqlar qurula. Qadınlar ise bayırçıqtan elekni tıgırtıp, o angi tarafqa yatacağına baqqanlar. Eger elekniñ tübü kökke baqsa — bol bereket olacağı, başqa tarafinen baqsa — bereket az olacağı biline eken. Elek bir yanına turğan alda — 'aşlıqlar ziyade ösip çıqacaq' degenler evel-ezel-den.

Bayramda eski zamanlardan qalğan ananeviy yarışlar — küreş, at qoşuları keçirilgen. Küreş yarışı bugün de er kesniñ diqqatını celp ete. Bayramda daa uzaqqa taş atuv yarışı da keçirilgen ve bu tek Dervizada olğan bir yarıştır. Taş atqan adam: 'Qara künler taş qaytqanda qaytıp kelsin', — dep aytqan.

Dervizada mıtlaqa yarmalıqlar olğan em bugün de ola. Çıñcı ve maneciler yarışlaşqanlar. Şimdi bayramda yırcı ve oyuncu-

lar öz ustalığını köstereler. Bayram adet üzre Horan oyununen bite. Bu oyun halqıñ birdemliğini numayış ete.

Qadim zamanlarda Dervizada adamlar yayladan ketirilgen sürüni qarşılap, öz qoylarını alıp, çobanlarnen esaplaşa ediler. Bundan soñ ya yañı çobannı saylay, ya da eski çobannı qaldıra ediler.

Dervizadan soñ ise toylar mevsimi başlanğan.

R. Kürtiyevden

LUĞAT:

ahır — *хлів, конюшня*
 ananeviy — *традиційний*
 aqıqiy küz — *справжня осінь*
 aziz yerler = muqaddes yerler — *святі місця*
 Başaq yıldız taqımı = Qız yıldız taqımı
 birdemlik = birlik — *єдність*
 çeşme = çoqraq — *джерело*

çıñcılar ve maneciler = çıñ ve manelerni icra etkenler
 ev bikesi — *домогосподарка*
 ilk küz — *вересень*
 kül — *попіл*
 numayış etmek = köstermek — *демонструвати*
 quvetten kesilmek — *позбутися сил*
 tütetmek — *обкурювати*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Derviza bayramı qaysı künü qayd etile? 'Derviza' sözüniñ manası nedir? Halqımız eski zamanlarda bayramğa nasıl azırlana edi? Adette bayram qayda keçirile? Bayram başlanmazdan evel adamlar ne yapqanlar? Bayramda qadınlar elekni ne için tıǵırta ediler? Derviza bayramında nasıl yarışlar keçirile edi? Qadimiy zamanlarda Derviza bayramında köylüler kimlarnen esaplaşa ediler? Küz yarmalıǵında ekseriyette neler satıla? Bayramda kimler öz ustalığını köstere? Horan oyunu neni numayış ete?

2. Metinniñ esas fikrini ifade etken satırnı tapıñız.

a) Er bir insanniñ ayatında bayram müim bir yer tuta. Bayramnıñ emiyetini inkâr etmek (*занеpeчувати*) olmaz. Onıñ emiyeti em büyükler, em küçük yaştaki nesil için pek büyüktir.

b) Ecdatlardan qalğan ve asırlar devamında keçken halq bayramlarımız iç bir vaqıt yoq olmazlar. Olar özünüñ medeniy mirasını (*культурна спадщина*) qayğırğan halqıñ hatırasından silinmezler.

3. 'Qara күnler taş qaytqanda qaytıp kelsinler' ibareniñ manasını aňlatıñız.
4. Cümlelerni devam etiñiz.
 1. Derviza bayramı başlanmazdan evel ...
 2. Qızlar kiyinip-quşanıp tarlağa, bostañğa ...
 3. Tek Derviza bayramında uzaqqa ...
 4. Bayram күnü köylüler yayladan ...
 5. Şimdi bayramda yırıcı ve ...
5. 'Küz bayramı' metininden resimge kelişken cümlelerni tapıp oquñız.
6. **Ev işi.** Refat Kürtiyevniñ 'Küz bayramı' metinini oquñız, beğen gen parçalarını ikäye etiñiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Derviza

Emine Üsein

Er mevsimniñ qararı bar:
İlk baarniñ gülzarı bar,
Yazniñ zengin bazarı bar,
Küzniñ destanı — Derviza!

Yurt bağrından quvet alğan,
Küreşke çıkar yaş pelvan,
Milliy ruhnen tolar er can,
Erlük meydanı — Derviza!

Külte keldi — күz keldi,
Bol bereket yüz berdi.
Yuzumciler yuzum terdi,
Küzniñ ilvanı — Derviza!

Meydanda küreş avası,
Halqımnıñ quvanç nidası,
Bitmez Vatanğa sedası,
Birlik mekânı — Derviza!

LUĞAT:

birlik mekânı — *символ єдності*
erlik meydanı — *поле хоробрих*
külte keldi — *похолодало*
küzniñ destanı — *тут: поема*
осені

küzniñ ilvanı — *прикраса осені*
terdi = *суді*
yurt bağrından quvet almaq —
тут: рідна земля надає сили

SARF

Bazı seslerniñ telâffuz hususiyetleri ve olarniñ transkripsiyası

Yuqarıda qayd etilgeni kibi, qırımtatar tilinde tutuqlarniñ tek bazısı yımşar, qalğanları ince sozuqlar yanında bile yımşamaz, yani: *bir, benim, göl, sene, şeer, çekmece, defter, ceviz, ve, yer, deñiz, kölmek* sözləri [bır], [menim], [gol'], [sene], [ʃeer], [tʃekmædʒe], [defter], [dʒeviz], [ve], [jer], [deñiz], [kol'mek] kibi oqla ve il.

V arfi eki türlü ses yerine yazıla. Meselâ, *vazife sözü* [vazife] kibi oqla, *suv, alıp baruv sözləri* ise [suw], [alıbaruw] kibi oqla, yani [w] sesiniñ telâffuzında dudaq-tiş degil, tek dudaqlar iştirak ete.

H arfi, *q* ve *ğ* arifleri kibi, bir-eki istisnadan ğayrı (olarni luğatta tapa bilesiñiz), sözlerde tek qalın sozuqlarnen beraber kelip, qattı telâffuz etile, meselâ: *halq* — [xalq], *hususiyet* — [xususijet], *hoş* — [xo]. Lâkin alınma (esasen arap ve fars tilinden kelgen) sözlerniñ telâffuzında [h] sesi saqlana, böyleliknen yazılışı da eki türlü ola bile: *Alla ve Allah, sana ve sahna, baar ve bahar* ve dig.

1-iş. Şiirni ifadeli oquñız. Şiirde küzniñ angi alâmetleri aqqında ayıla? Qayd etilgen sözlerniñ transkripsiyasını yapıñız. İnce sozuqlarnen 2–3 söz köçürüp yazıñız.

Yaz keçken soñ **küz** kelir.

Küzde sıcaq eksilir.

Qısqarıp barır **künler**.

Gece sızgırır yeller.

S. Üseinov

2-iş. Parçanı oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerniñ transkripsiyasını yapıñız. Qalın sozuqlarnen 2–3 söz köçürüp yazıñız.

Men mında, mektep ögündeki cevizliklerde, **özen** boyunda, qaç **defalar** derviza bayramları kördim! Şimdiki dervizalarnen

olarını teñestirmek mümkün degil. Onda küreşken aytuvlı Qırım küreşçilerinden kimse qalmağan soñ, olarınıñ adları da halq arasında unutuldılar... Qana, kim olarnı añıp olur? Katakılılar? Tebertiyliler? Lakalılar? Albatlılar? Süyrütaşlılar? Men mında meşur Hayriniñ ‘Beyim odaman’ ve ‘Yavluq’ oyunlarını oynağanını kördim... Özüm de, bala **küreşine** meydanağa çıqtım... Ey gidi, yaşlıq künlerim!..

Seitümer Eminden

3-iş. Parçanı oquñız. Er bir cümlege sual tiziñiz. Qayd etilgen sözlerniñ transkripsiyasını yapıñız.

Çoqqa barmadan toz çañgıtıp atlılar yaqınlaşqanda, çalgıcılar büyük eyecannen ‘qozu’ avasını bir daa çalıp başladılar. Eñ ögde **birinci** olıp Mamaşay köyünden bir atlı keldi. Ondan soñ başqa atlılar da **toplandılar**. **Qozu** bayrağı davul-zurna şamataları altında **büyük** tantananen atnıñ saibine berildi.

• **r, s, t ariflerinen başlanğan beşer söz luğattan tapıp yazıñız.**

4-iş. Sözlernen cümleler tiziñiz. Metinge serleva beriñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

1) quvetten, ayında, başlana, tabiat, kesile, ve, **küz**, aqiqiy, sentâbr;

2) azbarlarını, eski, adamlar, **zamanlarda**, arfesinde, ev, temizleyler, bayram, ve;

3) pişireler, ev, **köbete**, lezetli, çiberekler, bikeleri;

4) bağ-bağçalarğa, kül, tarlağa, bostağa, kiyinip-quşanğan, sepkenler, **qızlar**;

5) içini, **oğlanlar**, temizlep, tütetkenler, ahırlarnı;

6) keçirilgen, aziz yerler, çeşme, **özen**, ya da, yanında, bayram;

7) maneciler, bayramında, **çıñcı**, ve, keçirilgen, yarışları, Derviza;

8) qabaq, alma, qapısta, biber, satıla, çükündür, **yuzum**, yarmalığında, erik, armut, qızılçiq, Derviza.

5-iş. Metinni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz. Qayd etilgen sözlerniň transkripsiyasını yapıňız.

Cenkten evel bizim evimiz daima qave ve alma qoquy edi, **çünki** er Allanıň sabası anam **yıldırawuq** altın tüste cez el degirmeninde qave çeke, soň ocaqta **köpürtip** pişire ve babammen ekisi biri-birine: ‘Saba şerif hayırlı olsun!’ — dep sabalıq qavelerini içe ediler.

Hoş qave qoqusı odalar içine cayray edi. Küzden baargece tavanda acayıp dülber, uzun şekilli qandil-sinap almaları, bera armutları ve **yüvez** top-top asılı turğan.

Tair Halilov

- *Azbar, bostan ve bağıçalarıňızda küz işleri yekünlendimi?*
- *Qoranataňızda qave içmesi adetmi? Bu aqta söz yürütiňiz.*

6-iş. Şiirni oquňız. Diňlegende közüňiz ögünde nasıl levhalar peyda oldı? Mündericesine sualler tiziňiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıňız. Şiirden bir kaç dudaqlı sozuqlarnen sözlerni köçürüp yazıňız.

Küz keldi

Küz keldi, em **tereklerniň**
Yapraqları töküldi.
Tarlalarda tütünler de,
Bostanlar da söküldi.

Ne qarılgaç avelene,
Ne turnalar **oynaylar**.
Ne çibin bar tarlalarda,
Ne **çirkiyeler** qaynaylar.

Tek qaranlıq **gecelerde**
Ese sırtıniň yelleri.
Sanki dersini çertip çala
Telefonniň telleri.

Qoyurğan **kök** bulutlardan
Ton kiyine özüne.
Tıpqı **yağmur** parmaq ura
Pencereniñ özüne.

Osman Amit

7-iş. Metinni oquñız. Onıñ 'avasını' seziñiz. Buña onıñ resmini yapıñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız. Mündericesine ait sualler tiziñiz. Olarnı defteriñizge yazıñız. Defteriñizni sınıfta-şıñıznen almaştırıñız. Qoyulğan suallerge cevap beriñiz.

Orman küzde

Orman keç kelgen küzde bile güzeldir. **Yel** ve şamata yoqtır. **Kündüz** parlaq küneş parılday. **Hoş** avada küz qoqusı bar. Saba sararğan tarlalar üzerinde **ince** tuman yayılğan. **Pıtaqlar** arasında kök ağarıp tura. Tereklerde altın **tüsünü** alğan soñki **yapraqlar** körüne.

8-iş. Metinni oquñız. O angi tabiat manzaralarını tasvir ete? Mündericesine ait sualler tiziñiz. Qayd etilgen sözlerniñ transkripsiyasını yapıñız.

Çoq keçmeden Çatırdağnıñ başı tumanlar içinde ğayıp oldı, **kök** yüzü kirlendi ve şeerge küzniñ ilk yağmurı yağdı. Yağmurdan soñ ruzgâr esti, ava suvudı. Raathıq bağçasında, uçuşqan **quşlar** kibi, yapraqlar uçuştılar. Bir qaç kün içinde terekler soyundılar, çalılar qarardılar. Salğırnıñ yalılarında **kül** renkinde lekeler peyda oldılar. Salğırnıñ suvları bılandılar ve qasımniñ soñunda qış kelip yer yüzünü **beyaz** bezlennen sardı.

Salğır özeni küzde

Cıngız Dağcı

9-iş. Metinni oquñız. Noqtalar yerine kelişken sözlerni qoyıp, köçürüp yazıñız.

Meyva cıyuv ... qart-yaş — er kes bağçada buluna. Anda-mında oba-tepe olup, boş ve ... yaşçikler yata. Qadın-qızlar ... cıymaқта olup, ... meyva tolu yaşçiklerni alıp barıp ... tarta, maşınağa ... Etraf

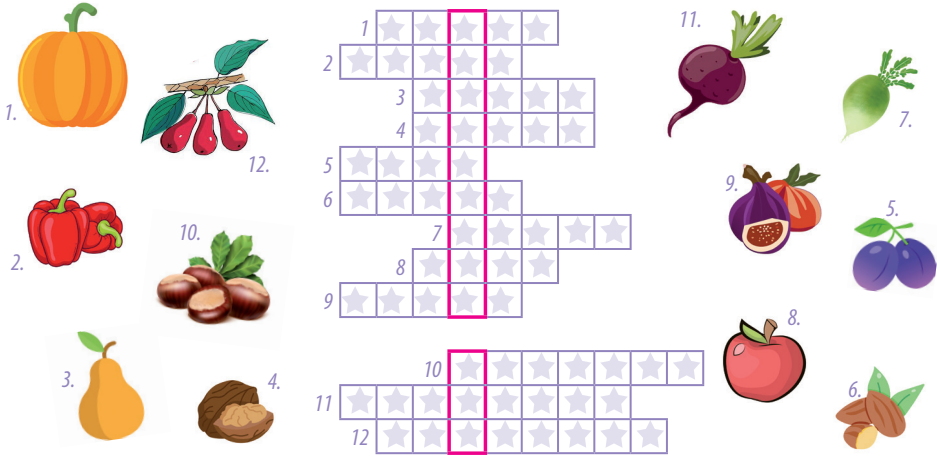
Tair Halilov

Yardımcı sözler: ziy-çuv, erkekler, tolu, yükleyler, meyva, mevsiminde, terazege.

LUĞAT:

qasım = boş (ay) — листопад (місяць)
beyaz bez — біла тканина

10-iş. Krossvordni defteriñizge köçürüñiz. Resimlerge baqıp, közeneklerni toldurüñiz. Meydanğa kelgen söz birikmesini oquñız. Şu meyvuda qısqa metin tiziñiz.

11-iş. Dialogni oquñız. Sanalaştırıñız. Öz replikalarıñızni qoşuñız.

- Meraba, Sabriye!
- Meraba, Rustem!
- Sabriye, yarın bayramğa baracaqıñımı?

— Ebet. Qorantamız Derviza bayramını seve.

— Biz de baracaqımız. Menimce, bılıtır olğanı kibi, bu yıl da bayram meraqlı keçer.

— Men yarmalıqını körmek isteyim. Bılıtır yarmalıqta anam maña fes alıp bergen edi.

— Menim de aqlımda. Fesni kiyip yüresiñmi?

— Ebet. Bayram künleri kiyem. Yarın Dervizağa mıtlaqa kiyerim.

— Men ise bayramda eñ çoq at qoşusını körmeye isteyim.

— Bilesiñmi, daa kontsert de olacaq. Yırlarını diñler, oyunlarını baqarımız. Oyuncu qızlarınıñ anterleri pek dülber ola.

— Men küreşni begenem. Bir kün özüm de küreşte iştirak eterim.

— İnşalla.

— Aydı, yarıñğace, Sabriye.

— Yarıñğace, Rustem. Bayramda körüşirmiz.

7-nci afta

Masal — halq ağız yaratıcılığının esas janrlarından biri.

Masal — halq tarafından uydurılğan ve ağızdan ayılğan be-diiy eserdir. Masallar pek erte vaqıtlarda peyda oldılar. Amma olar ağız-ağızdan ayılıp, nesilden-nesilge (*зрoду в рiд*) keçip keleler.

Halq masalları esas qaramanları ve mündericesi ceetinden üç gruppğa bölüne: ayvanlar aqqında masallar, tılsımlı ve in-san ayatınen bağılı olğan turmuş masallar.

Ayvanlar aqqında masallarda esas qaramanlar çeşit ayvanlar olup, olarnıñ biri-birine munasebetleri kösterile. Bu ma-sallarda eñ çoq rastkelgen ayvanlar: qaşqır, tilki, ayuv, yılan, ho-raz, eçki, qoyan ve başqalardır. Bu masallarda esas qaramanlar ayvanlar olsa da, olarnıñ yüzünde insanlarğa ait olğan bazı hu-susiyetler (*особливостi*) de bar.

Tılsımlı masallarda efsaneviy, tılsımlı allar, vaqıalar ikâye etile.

Turmuş masallarda real aqiqat, içtimaiy-sınfiy (*класова*) ve turmuş munasebetleri aks ettirile. Bu masallarda iştirak etkenler adiy ayatta, yaşayış içün küreşte ekseriy alda (*частіше за все*) aqılnen, beden küçünen (*силою*), ustalıqnen (*вмінням*), çevikliknen (*спритністю*) yeñeler.

Bütün masallarda yahşılıq ve doğrulıq yamanlıqı yeñe, aqiqat ve adalet er vaqıt üstün çıqa.

Eyilikke kemlik yapma

Qırımtatar halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, eyilik yapma-ğa sevgen bir çoban bar eken. Künlerden birinde bu çoban qoy-larınen dağ etegine köterilgende, dağda yangın çıqqanını köre.

Yaqın barıp baqsa, ne körsün, ateş içinde balaban bir şey çapalana em de bala kibi ağlay eken.

Çoban çoq tüşünip turmay, aman çuvalına bir yip bağlay da, onu ateşke ata. Çapalanğan şey çuval içine kirgeninen, çoban onu çekip çiqara. Çiqara amma, bu insan degil, yalınları ateşte küygen, büyük bir ajderha yılanı eken. Ajderha çuvaldan çiqqaninen, közlerini aqaytıp, çobanğa baqa. Çoban ajderhağa:

— Qana, ayt baqayım, seni ölümden qurtarğanım içün maña ne bereceksiñ? Saña ola çuvalımnı harapladım, — dey.

Ajderha yırtıcı közlerini daa ziyade aqaytıp:

— Meni qurtarğanıñ içün seni çip-çiy aşaycağım, — dey.

Çoban nege oğrağanını bilmey:

— Olâ, canavar oğlu canavar, yardımğa yetip kelmegen olsam, kebaq olacaq ediñ de? — dey.

— O benim işim degil, — dey ajderha. — Men hastam. Has-tağa lezetli aş kerek. Yahşı ki, sen tapıldıñ.

Olar davalayıp turğan arada, yanlarına bir tilki kele. Tilki:

— Ne oldı? — dep soray.

— Men çuvalımnı yaqıp, cinesir ajderhanı ateşten çiqardım. ‘Zametimni nasıl ödeyceksiñ’ dep sorağanda, maña, ‘seni aşaycağım’, dey. Davamız da şuniñ üstünde, — dey çoban.

Tilki şu saat aqsızlıqını añlay, lâkin eñqastan añlamağan kibi:

— Çoban dostum, sen pek qopay bir adam ekensiñ de. Balaban bir ajderha seniñ çuvalıña sığarmı? Yalan aytasıñ, ğaliba, — dey.

Añqav ajderha işniñ aslına barmay:

— Sığdım, sığdım, vallayı-billâi sığdım! — dep qıçıra.

— İnanmayım! — dep inatlana tilki. — Böyle küçük çuvalğa sığacağın menim asla inanacağım kelmey, — dep tekrarlay. — Qana, çuvalğa bir daa kirçi, közünnen köreyim.

Ajderha çuvalğa kire, lâkin başını tıšta qaldıra.

— Köresiñmi, sığmay ekensiñ de, — dey tilki. — Kevdeñ kirdi, başıñ ise tıšta qaldı.

— Mina, başım da sığdı, — dep, ahmaq ajderha çuval içine kömüle.

Çoban şu saat çuvalnıñ ağzını bağlay da:

— Eyilikke kemlik yapqannıñ taliyi budır! — dep, ajderhanı kene ateş içine köterip ata.

LUĞAT:

ajderha — *дракон*

aqaytıp — *гнивно*

aqsızlıq = adaletsizlik —
несправедливість

canavar — *звір*

cinesir = yat — *чужий,*
сторонній

enqastan = aselet, mahsus —
навмисне

eyilik = yahşılıq — *добро,*
доброта

eyilikke kemlik yapma = ya-
hşılıqqa yamanlıq yapma

inatlanmaq — *упиратися*

işniñ aslına barmamaq — *не*
розуміти суті справи

kevde = beden — *тіло*

ödemek = borcnı qaytarmaq —
відшкодовувати

taliy — *доля*

yalın = çet — *бік*

yanğın — *пожежа*

zamet — *занепокоєння,*
клопіт

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Künlerden birinde çoban dağda ne köre? Çoban ateşten neni çıqara? Ajderhanen çoban ne için davalaşalar? Nasıl ayvan kelip olarnıñ davasını çezmege yardım ete? Tilki çobannı qurtarmaq için nasıl aynecilik uydura?

2. Masalniň esas fikrini ifadelegen satırni belgileňiz.
 - a) Er keske yahşılıq etilmez! Birine yardım etseň — o saňa minnetdar olur, başqası ise — senden faydalanır, atta yahşılıqqa yamanlıqnen cevap berir!
 - b) Adamğa ne qadar yahşılıq etseň, o qadar da munasebeti yaramay olacaq. Başqa bir adamğa ne qadar azca yahşılıq yapsaň, seni o qadar da sevip-sayar.
3. Masalniň çeşitini tayin etiňiz.
4. 'Zametimni nasıl ödeyceksiň' söz birikmeniň manasını aňlatiňiz.
5. Aşağıdaki cümleleri devam etiňiz.
 - Künlerden birinde bir çoban qoylarinen dağ ...
 - Ajderha çuvaldan çıqqaninen, ...
 - Men çuvalımnı yaqıp, ...
 - Tilki şu saat aqsızlıqni ...
 - Çoban şu saat çuvalniň ...
6. Masalni rollerge bölip oquňiz.
7. Masaldan begengen parçaları tapıp oquňiz.
8. **Ev işi.** 'Eyilikke kemlik yapma' masalını plan boyunca ikâye etiňiz.

Plan

1. Çoban dağda yangın köre.
2. Çoban ateşten ajderhanı qurtara.
3. Ajderha çobannı aşaycaq ola.
4. Ayneci tilki ajderhanı aldata.
5. Ahmaq ajderha çuval içine kire.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Akıllı kirpinen ayneci tilki

qırımtatar halq masalı
(qısqartılğan)

Zamanlarnıň birinde akıllı kirpinen bir ayneci tilki bar eken. Bu eki dostniň aşu Köse aqayniň tavuqları eken. Olar geceleri Köseniň kümesine dalıp, tavuqlarını hırsızlay ekenler.

Kirpinen tilkiniñ hırsızlığı ahır-soñu Köseniñ canını yaqa. O, hırsızlarını dubarağa oğratmaq qararına kele. Kümesniñ ögüne teren bir çuqur qaza da, üstünü tobannen örte.

Qaranlıq gecelerniñ birinde kirpinen tilki, tavuq eti aşaycaqlarına tamşanıp, kümeske yaqınlaşalar. Etrafta kimse olmağanına emin olup, kümesniñ qapusına keleler. Keleler amma, qapunu açayım degende, eki dost çuqurğa yuvarlanıp keteler.

Dostlar, başlarını asıp, çoq vaqıt tüşünip oturalar. Ahır-soñu kirpi:

— Ey, benim canımdan sevimli dostum tilki, — dep başlay. — Köseniñ keskin pıçağı boğazımızğa saplanayadır. Bir çareler körmek gerek. Sen meni ağzıña alıp, çuqurdan töpege köterip atsañ, soñ men de bir yipçik tapıp seni çekip alırım.

Tilki aqıllı dostunuñ teklifine razı ola ve tikenli dostunu, töpege köterip ata. Kirpi serbestlikke çıqqaninen:

— Sağ ol, dostum, savlıqnen qal! — dep, çıqıp kete.

Tilki çuqur içinde şaşıp qala.

Saba da yaqınlaşıp başlay. Ana, tezden Köse aqay peyda olur ve tilkiniñ boğazına keskin pıçağını çekip, soñ terisini sıdırıp alır. Endi ne yapmalı? Belli ya, tilki aynecilikni bir vaqıt bazardan satın almay. Onıñ içi-bağrı ayneciliknen tolu.

— Toqta, şu Köseni bir aldatayım amma, ömür-billâ meni unutmasın, — dey de, ölgen bir ayvan kibi yata.

Çoq keçmeden, tañ ata ve kümes ögünde Köse aqay peyda ola. Baqsa, ne körsin, çuqurnıñ içinde ölü bir tilki yata. Köse quvanıp:

— A-a, qapqanğa tüştiñmi, ayneci, geberdiñmi, hıznır. Çoq tavuğımniñ başına yettiñ. Endi bare aqqıñdan keleyimçi, — dey. — Teriñ de pek yahşı eken, çoqtan çekmenime yaqalıq qıdırıdım.

Köse, bu sözlerni ayıp, tilkini çuqurdan tartıp çiqara da, bir kenarğa köterip ata.

Tilki ise, çuqurdan çıqqaninen:

— Sağ ol, Köse aqay, amma terimni bir daa tüşkende alırsıñ, — dep, zuvıp qaça.

Bu belâdan soñ tilki çoq künler dağlar içinde dolanıp yüre. Künlerden bir kün kirpige rastkele. Açuvlanıp:

— Sen kibi dostum olğance, iç de olmağanı daa yahşı! — dep kirpini taşlap kete.

Kirpi onıñ artından baqıp:

— Sen olmağan olsañ, men de çuqurğa barıp tüşmez edim, — dey...

Aradan yaz, küz keçe. Suvuq qış kelip qala. Bir kün kirpi tilkini özen yanında, terek túbünde köre. Olar laf etip turğan arada, ağızında bir topaç yağ olğan bir qarğa terek pıtağına kelip qona. Qarğa tilkinen kirpini körip qala da, qorqusından yağnı yerge tüşüre. Kirpinen tilki yağğa atılalar. Tilki:

— Yağ menimdir! — dey.

Kirpi:

— Yoq, yağ menimdir! — dey.

Eki dost davalasmağa başlaylar. Davanıñ soñu olmaycağını añlağan kirpi:

— Böyle olmaz, dostum, — dey, — meseleni aqlıcasına çezmek kerek. Er yerde büyüklerge ürmet olğanı içün, yağnı da büyügimiz aşamaq kerek. Ayt, baqayım, sen kaç yaşındasıñ?

Tilki özünü kirpiden büyükçe bellep:

— Ey, dostum, — dey, — men az zamannıñ qartı degilim. Men yer taqır, kök baqır olğanda doğğan edim.

Kirpi bu sözlerni eşitkeninen, közlerinden yaş tökip, ağlamağa başlay.

Tilki apansızdan peyda olğan bu köz yaşlarına şaşıp:

— Ne oldı, dostum, nege ağlaysıñ? — dep soray.

Kirpi, daa ziyade ökürüp:

— Sen sorama da, men aytmayım, dostçığım, — dey. — Sen özünüñ doğğan yılıñnı aytqanda, benim aqlıma küçük oğlum tüşti de, ağlap yiberdim. Menim oğlum tamam şu yılı, yer taqır, kök baqır olğanda, doğğan edi. Amma, zavallıçıq, çoq yaşamadı, öldi de ketti. Alla ramet eylesin, demekten başqa ne çare bar.

Kirpi, 'Alla ramet eylesin' degeninen, yağ topaçını ağızına kettire de, keyf çatıp, aşamağa başlay.

LUĞAT:

aqlıcasına = doğru —
правильно
 aqqıñdan keleyimçi = ceza-
 layımçı seni
 canını yaqa = dayanıp olamay
 çekmen — *чекминь, верхній*
чоловічий одяг

dubarağa oğratmaq = tutmaq
 keyf çatmaq — *отримувати*
насолоду
 tamşanmaq — *передчувати*
 yaqalıq — *на комір*
 yer taqır, kök baqır olğanda —
у дуже давні часи

SARF**Ecalar ve imlâ qaideleri**

a, ı, o, u — *qalın* ecaları teşkil etken sozuqlar;
 e, i, ö, ü — *ince* ecaları teşkil etken sozuqlar.

Qırımtatar tilinde sözler ecalarıñ çeşitine köre tertip etile: sınıf, **töğerek**. Yalğamalar ise olarğa daa tutuqlarıñ çeşitine (yañğıravuş ya sağır olğanına) köre de qoşula: **kitap+tan**, **az-bar+ğa**, **saife+ler**.

Eki ecalı sözlerde tamırınıñ birinci ecası dudaqlı olsa, ekin-ci ecası da dudaqlı olur: **o+dun**, **kö+mür**. Bir ecalı söz dudaqlı olğanda, ekin-ci ecasınıñ yerini alğan yalğama da dudaqlı olur: **köz+lük**, **doğ+muş**, oğ(u↓)|+um.

(Ekin-ci ecadaki sozuq tar [u/ü] ve [ı] arasındaki ses kibi aytilğanını unutmañız.)

Soñki qaideniñ bir qaç istisnası bar (yalğamalar dudaqsız olur):

1. Keçken zaman fiillerinde: **köçti**, **qoydı**.
2. Saiplik ve tüşüm kelişlerinde: **onıñ**, **köyni**.
3. Haberlik yalğamalarında: **do'stım**, **do'stıñ**, **do'stır**.
4. Ohşav-küçültüv yalğamalarında: **topçıq**, **sözçik**.
5. Alfiillerde: **olıp**, **söğip**.

1-iş. Doğru ariflarni qoyıp, metinni köçürüp yazıñız. Telâffuzları ve yazılışlarınıñ farqına yetiñiz.

Zamanlarnıñ bir..nde aqıll.. kirp..nen bir aynec.. tilk.. bar eken. Bu ek.. dostn..ñ aşı Köse aqaynıñ tavuqları eken. Olar gec..leri Kösen..ñ küm..sine dalıp, tavuqlarını hırsızlay ek..nler.

Kirp..n..n tilk..niñ hırsızlığı soñ-soñ..nda Köseniñ canını yaqa, ve o, hırsızlarını dubarağa oğratmaq qararına kele. Küm..sniñ ög..ne teren bir çuq..r qaza da, ust..ni tob..nnen ört.. .

Qaranlıq gecelerden bir..nde kirp..nen tilk.., tavuq et.. aşaycaqlarına tamşanıp, küm..ske yaqınlaşalar.

• **u, v, y ariflerinden başlanğan beşer söz tapıp yazıñız.**

2-iş. Şöyle atalar sözlerine diqqat etiñiz. Manalarına yetiñiz. Tüşürilgen ariflerniñ imlâsını añlatıñız.

1. Eyilik dostl..qnı pekite.
2. Eyilik yerde qalmaz, ille bir kün oz..ñe qayıp kelir.
3. Eyilikke eyilik bekl..me!
4. Eyilik yorasañ — eyilik kör..rsiñ.
5. Eyilik yap da deryağa bir..q, Halq bilm..se, Halik (Alla) bilir.
6. Eyilikniñ ert..si-keçi yoqtır.
7. Yahşılıq iç..nde yamanlıq turm..z.
8. Yahş..lıqqa yeter bir şey yoq.

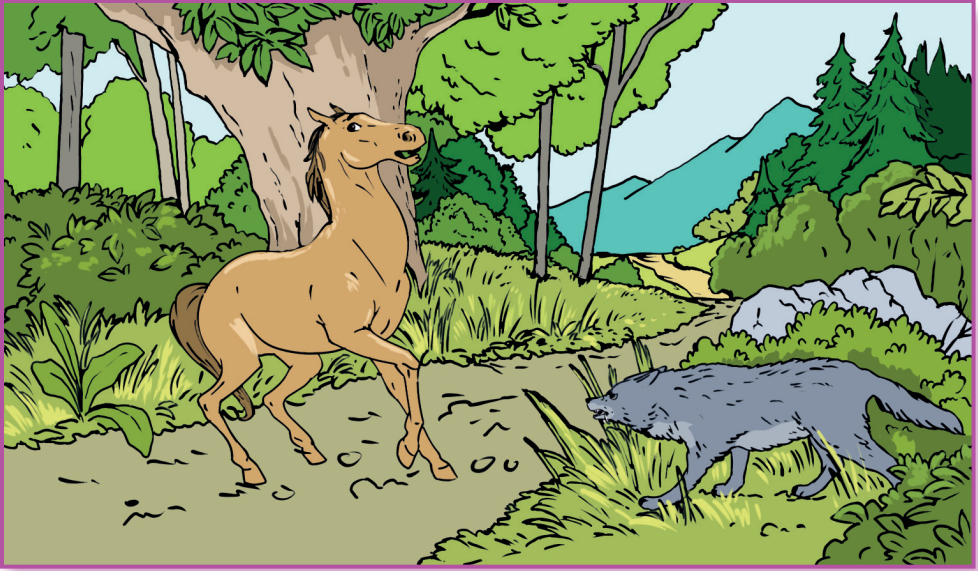
• **Berilgen atalar sözlerinden angileri ‘Eyilikke kemlik yapma’ masalına kelişe? Tasdiqlañız.**

LUGAT:

yoramaq — зачисляти до доброго

3-iş. Sözlernen cümleler tiziñiz. Olar angi halq masallarından? Resimdeki masalğa angi cümle kelişe?

1. qartbabanen, Qırımniñ, ekenler, bir köyünde, qartana, yaşay;
2. üstünde, tavuq, evçiginde, piçen, qoqulu, yata, öz, sıcaq;
3. kire, çıqarmayıp, qaşqır, ve, onıñ, ses-soluq, yata, içinde, çuvalğa;
4. bir, meseleni, añlay, kereden, tilki;
5. atqa, duyduymadan, qaşqır, yaqınlaşa, yavaş-yavaş;
6. çegertki, böyle etip, qırmısqañı, merametli, qurtara;
7. aqıp, suv, qız, yeşil, uyanta, qartananı, özende, başlağanda;
8. olmaycağını, kirpi, añlay, davanıñ, soñu.

4-iş. Masaldan parçanı oquñız. Noqtalar yerine kelişken sözlerni qoyıp, yazıñız.

Bir zamanda bar eken, bir ... yoq eken, eyilik yapmağa sevgen bir ... bar eken. Künlerden birinde bu çoban ... dağ etegine köterilgende, dağda ... çıqqanını köre. Yaqın barıp baqsa, ne körsün, ... içinde balaban bir şey çapalana em de bala kibi ... eken.

Çoban çoq tüşünip turmay, aman ... bir yip bağlay da, onı ateşke ata. Çapalanğan şey çuval içine kirgeninen, çoban onı ... çıqara. Çıqara amma, bu ... degil, yalınları ateşte küygen, büyük bir

... yılı eken. Ajderha çuvaldan çıqqaninen, ... aqayıp, çobanğa baqa.

Yardımcı sözler: çekip, yanğın, çoban, insan, ateş, közlerini, çuvalına, qoylarınınen, ajderha, ağlay, zamanda.

5-iş. Metinni oquñız. Metinniñ mündericesine 3–4 sual tiziñiz. Noqtalar yerine doğru arıflerni qoyıp yazıñız.

Masallarnıñ ilk yaratıcısı — halqtır. Eski zamanlarda adamlarnıñ yaşayışı pek ağır edi. Adamlar yahşı yaşayışqa üm..t beslep, öm..r boyu saban sür.., boğd..y saça, topraqñı tımar ete, ekin çala, ağaç kese, yün işl..y, toq..y, balıq avlay ediler. Masallarda halqn..ñ yaşay..şını öz aksini tapqan. Adamlar öz duşmanlarını nasıl yeñg..nlerini tasavur etip, bundan yüreklene ediler. Masallar adamda em..nlik doğ..ra, onı ruhtan tüş..rmey. Masallar qaviy iradeli olmağa, zul..mğa qarşı turmağa, on.. yeñmege ögreteler.

6-iş. Yedinci aftanıñ başında masallar aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Masal — bu nasıl eser?
2. Masallar esas qaramanları ve mündericesi ceetten kaç gruppğa bölüne?
3. Ayvanlar masalları aqqında neler bilesiñiz?
4. Tıslımlı masallarda ne aqqında ikâye etile?
5. Turmuş masallarda neler aks ettirile?
6. Bütün masallarda ne yeñe, neler üstün çıqa?

7-iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

Kütüphanede

- Selâm aleyküm, Rustem Refatoviç!
- Aleyküm selâm, Anife.
- Men yañı bir kitap alacaq, bunı ise qaytaracaq olam.
- Kitapnı begendiñmi?
- Ebet, pek begendim.
- Onıñ serlevası nedir?
- ‘Qırımıttar halq masalları’.

- Angileri aqlında qaldı?
- ‘Eyilikke kemlik yapma’ masalını pek begendim.
- Ya bugün ne alacaq olasıñ?
- Dünya masallarını.
- E, bar. Pencere yanındaki raflardan barıp al. Masallar kitapları üçüncü rafta. Özüñ tapıp olursıñmı?
- E, taparım. Sağ oluñız!

8-inci afa

Turmuş masallarda müsbet ve menfiy qaramanlar

Turmuş masallardaki obrazlar (sımlar) esasen ya **müsbet** ya da **menfiy** qaramanlar olur.

Müsbet (*позитивный*) qaramanlar — çoban, hizmetçi, ırğat, faqır bir yigit ya da qız, adiy bir köylü. Olar öz aqlinen, ustalığı ve çeberliginen daima üstün çıxar.

Menfiy (*негативный*) qaramanlar ise — padişalar, olarnıñ vezirleri, saray kişileri, mollalar, qadılar, baylar ve digerleri adaletsiz (*несправедливый*), zalım (*тиран*), hain (*зрадник*), ahmaq (*дурень*), aqlsız (*нерозумный*) olaraq kösterilir.

Altını çoq, şeñligi yoq

qırımtatar halq masalı

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir bay ve bir fuqare — divardaş eki qoranta yaşay eken.

Qaranlıq tüşken soñ, bay ailesinen evge qapalıp, azbarğa, balaban börüboğar köpegini yibere eken. Divar artındaki qomşusu ise, yaz aqşamları azbarda sofrı qurıp, ur-patlasın çalğı çalıp, şeñ-şeramet yaşay eken. Bay kimerde köpek avuldısına azbarğa çıqqanda, fuqarenıñ şeñligini eşitip, şaşıp qala eken.

— Olân, qomşu, — dey bay soyı bir kün fuqare qomşusına. — Baş kestirem, cebini yarım saat qarmalasañ yarım şa tapılmaz. Öyle eken, seniñ qorantaña bu qadar şeñlik qaydan kelgen?

— Egilip kirer evim olğan soñ, yalmap yutar aşım olğan soñ, cuvurıp cürgen balalarım olğan soñ, benim daa ne qasevetim olacaq?

— Seniñ balaların tezden boyğa yetken yigitler olacaqlar. Sen olarnıñ keleşegini de tüşün. Men saña bir bardaq altın bağışlayım, oğullarıña saqla, — dep, bay fuqarege bir bardaq altın bere.

Fuqare altını evine alıp kelip, apayı ve balalarına köstere. Olar altını ne yapmağa bilmeyip, ahır-soñu azbarıñ bir köşesine kömeler.

Şu künden başlap, fuqareniñ azbarında ne külkü, ne de çalğı eşitle. Ğarip fuqare deseñ, töşegine kirgen soñ da, közlerine yuqu kirmey. Bay qomşusu ise, onı körgen sayın yanından külümsirep keçe.

Aynıñ biter gecesi bu al fuqareniñ canına barıp tiye. O, altın tolu bardağını bayğa alıp kele de:

— Ma, al bu bahşışını! Sen maña bir bardaq altın degil de, bir bardaq dert bağışlağan ekensiñ, — dey ve altın tolu bardağını taşlap, çıqıp kete. Birazdan soñ fuqareniñ azbarından kene evelkisi kibi külkü, şeñlik ve çalğı sesleri eşitle.

LUĞAT:

aynıñ biter gecesi — *в кінці місяця*
 bardaq — *гличик*
 baş kestirem = söz berem — *слово даю*
 börüboğar — *вовкодав*
 canına barıp tiye — *остогидло, стало нестерпно*

cuvurıp cürmek — *şive: çarıp yürmek*
 dert — *страждання, мука*
 evelkisi kibi — *як завжди*
 çarmalamaq = aqtarmaq — *нишпорити*
 şeñ-şeramet — *весело*
 yarım şa tapılmaz — *ні копійки не знайдеться*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.
Siz oquğan masal kimler aqqında? Bay ve fuqare — divardaş qomşular — nasıl yaşay ekenler? Parçanı tapıp oquñız. Fuqare öz ayatında neden raat edi? Bir kün bay fuqare qomşusına ne bağışlay? Bay bergen altını fuqare ne yapqanını tapıp oquñız. Fuqareniñ evinde şeñlik ne içün kesile? Fuqare bayğa altın tolu bardağını ne dep qaytara?
2. Masalniñ çeşitini belgileñiz, müsbet ve menfiy qaramanlarını ayttıñız.
3. Masalını rollerge bölüp oquñız.
4. **Ev işi.** 'Altını çoq, şeñligi yoq' masalını aşağıdaki planğa esaslanıp ikâye ettiñiz.

Plan

1. Bay ve fuqare qomşularniñ yaşayışı.
2. Bay fuqarege bir bardaq altın bağışlay.
3. Fuqare altını evine alıp kele.
4. Fuqare altını bayğa qaytara.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Saran bay ve ırğat

qırımtatar halq masalı

Bir vaqıtlarda bir bay adam yaşağan. Ortalıqta ondan da zengin kişi olmağan. Amma saranlıqta da kimseni üstüne çıqarmay eken. Şeerge ketse, yanına tek ötmeknen sarımsaq ala eken. Er şeyni mına böyle qıtıp tuta eken. Asıl şuniñ içün de oña 'saran bay' degenler.

Bir kün oña bir adam ırğatlıqqa kele. Saran bayniñ piçen sarpanlarına qora çekmek kerek eken.

— Kündelik çalışsañ, qabul etem, — degen bay. — Küneş doğğandan küneş qonğance yahşı çalışsañ, bir çuval boğday beririm.

İrğat qan-terge pişip çalışa. Üyle ola. Üyleden soñ da çalışa. Ne ise de, bütün kün qızdırğan küneş, nurlarını topla, bayır artına qona. Aqşam ola.

Irğat:

— Endi esaplaşmaq kerek. Aqşam oldı, — dey.

— Nasıl aqşam?

— Ya kün qondi da?!

Saran bay ırğatqa doğğan aynı köstere.

Irğat:

— Ya o ne? — dep şaşıp soray.

Saran bay mıyığını burıp:

— Küneşniñ qardaşı, — dey.

Irğat meseleni añlay. Tişlerini sıqa da:

— E, şay olsa, çalışacaqtımız daa, — dey.

Şu yerde ırğat bir daa çalışmağa başlay. Yarı gece ava, tañ ağara. Irğat ketip evinden çuval alıp kele. Baynen ırğat boğday anbarına kireler. Saran bay qızğana-qızğana boğday alıp ırğatniñ çuvalına qoya. Amma çuval tolmay. Bir daa baqsa, eki çuval biri-birine tikilgen.

Saran bay:

— Ya bu ne? — dep, abdırıp soray.

Irğat özünü zerre qadar sıqmayıp:

— Bumı? Mına bu çuvalniñ qardaşı, — dey.

Saran bay meseleni añlay. Ne yapsın. Lâçare, eki çuvalnı da boğdayğa toldurmağa mecbur ola.

LUĞAT:

esaplaşmaq —
розрахуватися

ırğat = birevge çalışqan adam

kimseni üstüne çıqarmay

eken — *ні з ким було його*

порівняти

özünü zerre qadar sıqmayıp —

був дуже спокійним

riçen sarpanları — *сіно в*

копцях

qan-terge pişmek — *потіти,*
упривати

qıtıp tutmaq = iqtisat etmek —

економити, берегти

qora çekmek — *ставити*

паркан

saran = qıtmır, qızğaç —

скупий

yarı gece ava — *минуло пів*

ночі

• *Bay ve ırğatniñ areketlerine qiymet kesiñiz. Olardan kimi ayneci, kimi aqıllı olğanını aytıp, metinden tasdiqlañız.*

SARF

Urğu

Sözniñ quvetlice aytilğan ecasına urğulı eca deyler. Qırım-tatar tilinde urğu ekseriyette sözniñ soñki ecasına tüşe. (Qalğan ecalarnıñ sozuqları tarca, qısqaca aytilğanı, tamam urğu soñki ecasına kelgenniñ sebebidir, atta urğulı ecada bile şu qısqartuv alına rastkelmek mümkün. Bu sozuqlarnıñ deñişüvlerinen sizni biz evelki derslerde tanıştırgan edik.)

Lâkin bazıda urğu soñki ecağa tüşmey, ondan evelki ya da daa ögündekisinde qala bile. Hususan bunu şöyle allarda közete bilemiz:

1. Haberlik yalğamalarında: *musulma´nım, Aqmescitli´siñ, Hersonlı´mız.*
2. Fiilniñ şahsiy şekillerinde: *oyna´ylar, kelege´ksiñiz.*
3. Fiilniñ emir meyli şekillerinde: *yapa´yıq, ye´künleñiz.*
4. Fiilniñ menfiy şekillerinde: *tapa´lma, boysu´nmağan.*
5. Türlü zarf ve yardımcı söz çeşitleriniñ yapıcı yalğamalarında: *ukrai´nce, bu´mı, a´ytçı, adale´tcün (adale´t içün), me´nnen.*

1-iş. Sözlerge doğru urğu qoyıp, oquñız. Bir kaç söznen cümleler tizip yazıñız.

Aluştalımız, oquylar, aşatıñız, qazmağan, yapçı, aqiqatçün, biznen, şumı, türkçe, Canköydenler, barmaycaq, aytalar, beriñiz, epimizge, qumlarnen, bilmegen, eşitilmey, ağlaylar, baqmadan, qoşulmağan, bilesiñiz, lâkin, bayağı, beririm, bar küçünen, saqtıqnen, köstermey, meraqnen, yazılğandır, hususan, bilmeseñiz, diñleñiz, alsınlar, kestirme, qalırñıñ, barma, beklenmegen, eslemegen, demegenler, kimseni, alıñız.

SARF

Telâffuz ve imlâ qaideleri (tekrarlav ve terenleştirüv)

Bazıda sözler cümle içinde telâffuz deñişmelerge oğray bile. Neticede olar sözniñ yazılışında da ifadelene.

Eki ecalı sözlerge mülkiyet yalğaması qoşulğanda, onıñ ikinci ecasında olğan tar *ı, i, u, ü* sozuqları adet üzre tüşip qalır, meselâ: **oğul** — **oğlum**, **göñül** — **göñlüñ**, **aqıl** — **aqlı**, **lâkin torun** — **torunı**, **oyun** — **oyunı**.

Tek manaca farq etken sözlerniñ soñunda yañğıravuş ses rastkele bile: meselâ: **at** — **ad**, **alt** (tüp) — **ald** (=ög), **set** — **sed** (=mania), **qayt** — **qayd**; **red** etmek. Bu qaide z arfine üküm etmey. Şu arif sağırlaşmaz: **toz**, **tiz**, **köz**.

Tamırı eki (siyrekçe — bir ve üç) ecadan ibaret olğan sözlerniñ soñunda *p, t, q, k* arifleri yañğıravuşlaşa, meselâ: **kitap** — **kitabım**, **maqsat** — **maqsadıñ**, **tarıq** — **tarığı**, **kemik** — **kemigi**; **dört** — **dördü** (*lâkin qırq* — *qırqı*), **tüp** — **tübü**, **cep** — **cebi**; **istidat** — **istidadı**, **iştirak** — **iştiragi**.

Olarnıñ yazılış hususiyetini imlâ luğatı vastasinen tayinlemek mümkün.

Tüşip qaluvnen bağılı deñişmeler ekseriyette aşağıda berilgen sözlernen bağılı (cedvel A. Memetovniñ 'İmlâ luğatı' (Aq-mescit, 2014) esasında tizilgen):

ağız	ağzı	ağzaviy
akis	aksi	aksinde
aqlı	aqlı	aqliy
arif	arfi	arfinde
asır	asrı	asrında
bağır	bağrı	bağrında
bahıt	bahtı	bahtiyar
beñiz	beñzi	beñzinde
boyun	boynu	boynunda
burun	burnu	burnunda
devir	devri	devriy
fikir	fikri	fikrince
ilim	ilmi	ilmiy
isim	ismi	ismiy
köküs	köksü	köksünde
qısım	qısmı	qısmında
nutuq	nutqu	nutquy
oğul	oğlu	oğunda

resim	resmi	resmiy [офици́йный]
sınıf	sınıfı	sınıfıy
ufuq	ufqu	ufqunda [горизонт]
şahıs	şahsı	şahsiy
şekil	şekli	şeklinde
vaqıt	vaqtı	vaqtınca

2-iş. Cedvelde berilgen sözlernen nümünege esaslanıp cümleler tiziñiz.

1. Bu **fikir** onı pek raatsızladı.
2. Selimniñ **fikri** balalarını meraqlandırdı.
3. Onıñ **fikrince**, babası işniñ bugün bitkenini bekley.

3-iş. Qavuzlarını açıp, başta söz birikmelerini, soñra daa cümleler tiziñiz.

(Boyun) almaq, qartbabamniñ üç (oğul), (burun) urmaq, benim boş (vaqıt), derslikniñ ikinci (qısım)da, (resim) vesiqalar, (ilim) işlenmeler, sürgünlük (devir)de, seniñ (şahıs) (bahıt).

• **z, a, b ariflerinen başlanğan beşer söz tapıp yazıñız.**

4-iş. Masaldan parçanı oquñız. Noqtalar yerine kelişken sözlerni qoyıñız.

Fuqare altını evine alıp kelip, apayı ve ... köstere. Olar altını ne yapmağa bilmeyip, ahır-soñu ... bir köşesine kömeler.

Şu künden başlap, ... azbarında ne külkü, ne de çalgı eşitle. Ğarip fuqare deseñ, töşegine kirgen soñ da, ... yuqu kirmey. Bay qomşusu ise, onı körgeñ sayın yanından ... keçe.

Aynıñ biter ... bu al fuqareniñ canına barıp tiye. O, altın tolu bardağını ... alıp bara.

Yardımcı sözler: bayğa, külümsirep, gecesi, fuqareniñ, balalarına, közlerine, azbarını.

5-iş. Atalar sözlerini oquñız. Angileri 'Altını çoq — şeñligi yoq' masalınıñ mündericesine kelişe?

1. Zengin kelse: 'Hoş keldiñ!', fuqare kelse: 'Nege keldiñ?'
2. Zenginden yımırta alsañ, sarısı çıqmaz. 3. Saranıñ bağı ye-

şermez. 4. Bağça-baylıq — bir aylıq. 5. Baylığın olğance bahtın olsun. 6. Barlı olğance, bilgili ol. 7. Mal tapqance, aqıl tap. 8. Mal qazanma, dost qazan. 9. Fuqarelik ayıp degil, tenbellik ayıptır.

6-iş. Sözlernen cümleler tizip yazıñız. Şu cümleler angi halq masallarından? Resimdeki masalğa angi cümle kelişe?

1. çantasına, soğan, qartnıñ, ötmek, penir, qoya, qartana, ve;
2. kimseden, köpek, dost, qorqmağan, istey, özüne, tapmağa;
3. için, atlarını, saba, odunğa, dağğa, arabağa, babası, yeke, Aşşeniñ, ketmek;
4. köterip, Köse, çıkarıp, kenarğa, tilkini, ata, çuqurdan;
5. qaşqırını, bar, tepe, at, küçünen;
6. buzavnı, qızçıq, künlerden, olatmağa, saba, turıp, alıp kete, bir kün, erte;
7. evi, yalancınıñ, bir, yana, kerçekten, kün;
8. fuqareniñ, bu al, aynıñ, gecesi, barıp, tiye, canına, biter.

7-iş. Sekizinci aftanıñ başında turmuş masalları aqqında metinni oqup, suallerge cevap beriñiz.

1. Turmuş masallardaki obrazlar nasıl olur?
2. Bu masallarda müsbet qaramnlar kimler?
3. Olar ne için daima üstün çıkar?
4. Turmuş masallarda menfiy qaramanlar kimler?
5. Şu menfiy qaramanlar nasıl etip kösterile?

8-iş. Dialognı oquñız. Sanalaştırıñız. Öz replikalarıñıznı qoşuñız.

— Sen masal oqumağa sevesiñmi?

— Pek de sevmeyim. O yaştan endi çıqtım.

— Demek, sen masallarnıñ manasını añlamaysıñ... Er bir masalnıñ büyükten-büyük manası ola.

— Ya, olarnıñ manası barmı?

— Pek de büyük manası bar. Olar soñunda er şey yahşı olabileceğini, yahşılıq yamanlıqnı er vaqıt yeñeceğini köstere. Masalda er şey ola bile! Mücize degilmi?

— Bu endi masal degil, dersiñ optimizmniñ tam felsefesidir!..

— Masal — mücize tolu ayat. Mücizege inanmaq gerek!

— İnandırdıñ, dostum. Qana aytçı maña, angi masallardan başlayım?

— Qırımtatar masallarından!!

9-inci afta

Lâtifeler — Ahmet ahay aqqında ikâyeler.

Bu meraqlı, külünçli ikâyelerde baş qaraman — Ahmet ahaydır. Olarnı diqqatnen oqumaq ve, manasına yetmek için, terenden tüşünmek gerek.

Lâtifelerde adamların yapqan çirkin areketleri kösterile. Ahmet ahay adamların cailigi (*невластво*), saranlığı, ahmaqlığı üstünden küle. Başta bir o, öz qomşularını, mollalarını, tucclarını (*торговец*), atta hannı mısqıllay. Amma onıñ şaqalarında daima ikmet (*мудрость*) ve ibret (*повчальный приклад*) bar. Kimerde Ahmet ahay aqiqatnı açıq-aydın köstermek için özünü ahmaqlıqqa ura.

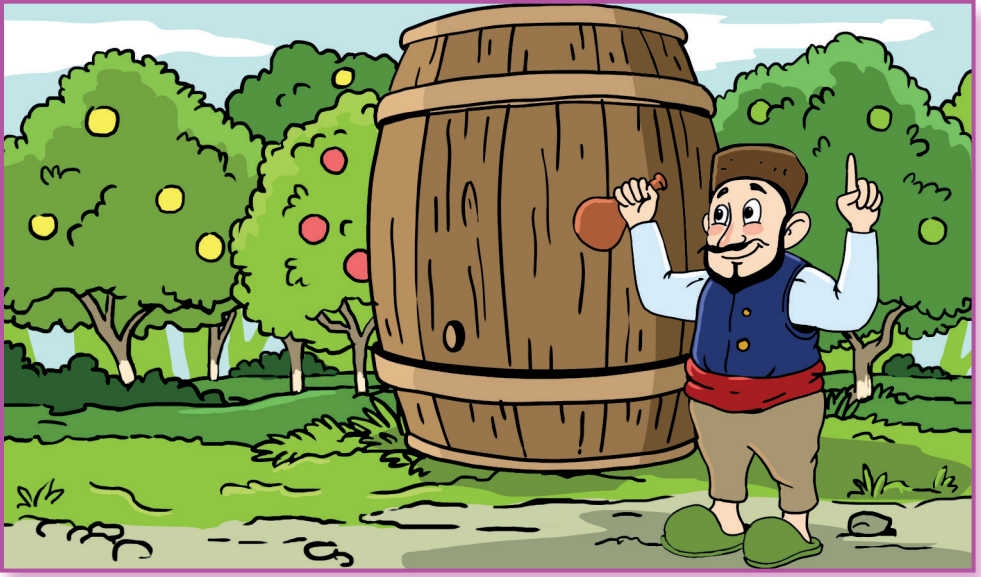
Tüpsüz çapçaq

Lâtife

Bir yıl Özenbaşta çoq vaqıt yağmur olmağan. Bağ-bağçanı, bostanlarını suvarmaq gerek. Yükseklikte olğan azbarlarğa suv bir yaqtan kelmey. Özen ise aşığıda qala. Suvnı bu azbarlarğa nasıl almalı? Ne yapmaq gerek?

Bunıñ çaresini Ahmet ahay tapa. Onıñ balaban bir bekmez çapçağı bar eken. O çapçaqın túbünü teşip, özünüñ bağçasına qoya. Onıñ bağçası ise, Özenbaşta er kesniñkinden yüksekte eken. Ahmet ahay minarenıñ töpesine çıqıp, köyniñ bütün halqına muracaat ete:

— Cemaat, meni diñleñiz! Men bağçamda yuqlay edim. Öyle bir ses eşittim ki, oña itaat etmege çarem yoq. O ses maña şöyle dedi: ‘Oğlum, bekmez çapçağını bağcanıñ ortasına qoy. Özenbaş adamlarına ayt, kelsinler, onı suvnen toldursınlar. Olarnıñ emeklerini taqdirlemek için ise, oğlum, saña aytam, çapçaqqa soñki bir qopqa suvnı kim tökse, bağcanıñ yarısını oña ber!’

Ahmet ahaynıñ bağçası küçük olsa da, bir qopqa bedava suv için bağcanıñ yarısını almağa istemegen adam tapılmay. Er kes qoluna qopqa alıp, suvğa çapa, Ahmet ahaynıñ bağçasındaki çapçaqqa suv taşımağa başlaylar. Er bir adam çapçaqı birinci olaraq toldurmaq istey. Köylüler aşağıdan yuqarığa çapalar.

Bayağı vaqıt keçken soñ bazıları:

— Bu nasıl şey ya, Ahmet ahay, arıqtaki suv endi bitip tura, seniñ çapçağın ise daa tolmay, — dep qıçırışalar.

— Sabırnıñ tübü sarı altındır, üçer kere daa barıp kelseñiz, soñ tolar, — dey Ahmet ahay.

Olar üçer kere degil, altışar kere daa qatnaylar, arıqtaki suvı taşıp bitireler, lâkin Ahmet ahaynıñ çapçağı tolmay. Ahır-soñu olar çapçaq tüpsüz olğanını añlaylar ve Ahmet ahayğa darılıp başlaylar.

Ahmet ahay olarğa baqıp külümsirey ve:

— Nafile yerde açuvlanmañız, cemaat. Taşığan suvuñız qayda aqqanını başlarıñızın köter de baqıñız, — dey.

Çapçaqıñın tübünden toqtamadan özleriniñ bağçalarına doğru aqqan suvı körgen cemaat pek hoşnut ola, er kes Ahmet ahaynı algışlay.

LUĞAT:

alĖişlamaq = mında: maq-
tamaq — *благословляти,*
хвалити

hoşnut olmaq = memnün
olmaq — *бути вдоволеним*

itaat etmek = mında: diñ-
lemek — *слухатися,*
підкорятися

külümsiremek — *усміхатися,*
посміхатися

minare — *мінарет (вежа*
при мечеті, з якої муедзин

скликає мусульман на
молитву)

muracaat etmek = ricanen
bulunmaq — *звертатися з*
проханням

nafile yerde = boş yerde —
даремно

pekmez = bekmez — *сік груші*
(чи винограду), згущений
кип'ятінням

tüpsüz — *бездонний*

Sual ve vazifeler:**1. Metin üzerinde sualler.**

Bir yılı Özenbaş köyünde ne ola? Ahmet ahay bağ-bağça, bostanlarını suvarmaq için ne uydurıp çıqa? O, cemaatnı toplap ne dey? İnsanlar ne yapa başlaylar? Köylüler Ahmet ahayğa ne için darılalar? Ahmet ahay vaziyetni insanlarğa ne dep añlata?

2. Baş fikirni bildirgen satırnı belgileñiz.

- Suvsuz iç bir şey ösmez.
- Ziyrek insan ille çaresini tapar.
- Er angi işte eñ müimi neticedir.

3. Lâtifeni rollerge bölip oquñız.**4. Cümlelerni devam etiñiz.**

- Ahmet ahay balaban bir pekmez çarçaqñıñ ...
- Er insan qoluna qopqa alıp, ...
- Adamlar üçer kere degil, altışar kere ...
- İnsanlar başlarını köterip ne körsünler, çarçaqñıñ ...

5. Ev işi. 'Tüpsüz çarçaq' lâtifesini, berilgen planğa esaslanıp, ikâye etiñiz.**Plan**

- Bir yılı Özenbaş köyünde qurğaq olğan.
- Ahmet ahay bağça ve bostanlarını suvarmaq çaresini tapa.
- Ahmet ahay cemaatqa muracaat ete.

4. İnsanlar suv taşımağa başlaylar.
5. Adamlar çapçaq tüpsüz olğanını añlaylar.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Oşatam, amma aytmam

Lâtife

Qurban bayramı arfesinde, Ahmet ahay bir qoy satın ala ve aranğa qapay. Çayırdı oynaqlap yürmege alışqan bu qoy, başqalarından ayırılıp minda kelgen soñ, bütün gece qıçırıp, şorbacısına yuqu bermey eken. Ahmet ahay ahır-soñu dayanıp olamay. Aşuvlanıp aranğa kire de:

— Ne için bağırip, ortalıqñı yıqasın, domuz! — dey.

Ahmet ahaynıñ böyle degenini eşitken qadını:

— Ey, musulman, sen ne degeniñden haberiñ barmı? Qoyğa ‘domuz’ dediñ, endi o qurbanlıqqa keçmez. Bunı Muhammed azretleri yasaq etken.

Ahmet ahay ertesi künü qoyñı acele sata ve oniñ yerine başqasını ketirip aranğa qapay. Özü ise, yuqlamağa yata. Lâkin, bu qoy da özünüñ qurban çalınacağıñı duyğanı kibi qıçırmağa başlay. Ahmet ahayğa raatlıq bermey.

Ahmet ahay aşuvlanğanından aşırıq, tüp urbasinen çapıp çıqa da, arannıñ qapusından baqıp, yavaştan:

— Ah, seni de anavığa oşatam, amma adını aytmam, — dey.

LUĞAT:

acele — швидко, скоро

aran — сарай, хлів

bayram arfesi — напередодні
свята

qurbanlıq — жертвовний,
призначений для

жертвоприношення

şorbacı — господар

tüp urba — нижня (натільна)
білизна

yasaq etmek — забороняти

SARF

Söz birikmesi. Cümle

Söz birikmesi

Cümlede biri-birinen belli bir bağ vastasinen bağlanıp ke-lingen sözlere — **söz birikmesi** deyler. Söz birikmesi eki ya da ekiden ziyade tam manalı sözlər birleşmesinden asıl olur.

Söz birikmesi, sözge baqqanda, o ya da bu predmet, alâmet ve areketlerni daa da tolu şekilde ifade ete.

Söz birikmesi eki mustaqil sözden — **baş** ve **tabi** sözlerden ibarettir. Tabi olğan söz baş sözge mana ceetinden bağlıdır. Baş sözden tabi sözge ait sualge köre manaca bağ ortağa çıqa.

nasıl?

qırmızı gül

ne vaqıt?

tünevin cıylğan

Tabi söz baş sözge tek manaca degil, grammatik da bağlana bilir. Bu bağ, ekseriy allarda, yalğamalarnen, ya da munasebet-çilernen ifadelenir:

nelerni?

derslerini azırladı

kimden?

mınavı adamdan soradı

Müpteda ve haber söz birikmesi sayılmay: olar cümleñ grammatik negzidir.

1-iş. Sözlerden söz birikmeleri tiziñiz. Baş ve tabi sözlerni belgi-leñiz. Olarnı manaca ve grammatik ceetten talil etiñiz.

Yazalar, sipire, vaziyetni, talebelerden, tikilgen, topnı, balalar, qaytalar, ders, olar, tañ atqance, sabağa, şeerge, ğamlı, qaverenki, evden, mektepniñ, uzaqqa, raqamlarnen, men, şırıltısı, tübünden, kelirler, peyda oldılar.

2-iş. Lâtifeden parçanı oquñız. Noqtalar yerine doğru sözlerni qoyıp, köçürüp yazıñız. * — böyle işaretnen belgilengen cümlede söz birikmelerni köçürüp yazıñız. Olar angi söz çeşiti ola?

Qurban bayramı ... , Ahmet ahay bir qoy ... alğan. Qoynı ... qapağan. * Bu qoy ... oynaqlap yürmege alışqan. Başqa qoylarnen

ayırıldandan soñ, bütün ... qıçırğan. Şay etip Ahmet ahayğa ... bermegen. Ahmet ahay buña ... olamağan.

Yardımcı sözler: gece, dayanıp, satın, yuqu, arfesinde, aranğa, çayırlarda.

SARF

Cümle

Cümle tam mana ifade etken nutuqniñ bir qısmıdır.

Cümle yardımnen biz öz fikir ve duyğularımızni ifade etemiz, bir-birimizge sual, rica ya da tevsiyelernen muracaat etemiz.

Cümledeki bütün sözler manasına köre bir-birinen bağıldır. Söz birikmesine baqqanda, cümleñiñ grammatik negizi bar. Cümleñiñ grammatik negizini **müpteda** ve **haber** teşkil eter.

Müpteda ve haber cümlede böyle qayd etilir:

Özen aşığıda qala.

Müpteda — baş kelişte kelip, *kim?* ya da *ne?* suallerine cevap bergen cümleñiñ baş azasıdır. **Haber** — müptedanen bağılanıp, predmet *ne yapa?* *ne ola?* *kimdir?* *nedir?* *nasıldır?* suallerine cevap bergen cümleñiñ baş azasıdır.

Müpteda, ekseriy, baş kelişte kelgen isim ya da zamirnen ifadelene. **Haber** — isim, sıfat, sayı, zamirnen ifadelene bilir.

Müpteda ve haber — cümleñiñ baş azaları. Qalğan azalar — cümleñiñ **ekinci derece azaları**.

Cümleñiñ grammatik negizi em eki baş azadan (müpteda ve haber), em de bir baş azadan ibaret ola bile.

3-iş. Oquñız. Abzatslarını manalarına köre doğru nevbette qoyıp köçürüp yazıñız. Metinniñ bütünini ikâye etmek içün, mündericesine bir sual beriñiz. * — boyle işaretnen belgilengen cümlelerde baş azalarıñı astını sızıñız.

Babam ketirgen kitap

a) * Kitapniñ ayatı ormanda başlana. Başta terekni keseler, onı fabrikağa alıp keleler. İşçiler onı pıçalar, pişireler, kâğıt ha-

mırı yasaylar. Soňra kâğıt hamırını ince yolaqlar etip cayalar, rulonlarğa saralar.

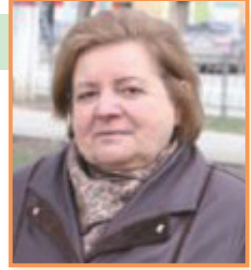
b) *Babam maña yaňı kitap alıp keldi. *Men kitaptaki resimlerini közden keçirdim.

c) *Azır kâğıt neşriyatqa kelip tüşe. Mında cıyuv, basuv, cıtlav ustahaneleri bar. Andan kitap kütüphaneye, tükânğa, soňra oquyıcığa barıp tüşe.

d) Aslında kitap qaydan keldi? Böyle mücizeni kim tüşünip taptı?

4-iş. İkâyeni oquňız. Mündericesine sualler tiziňiz. * — böyle işaretnen belgilengen cümleleri köçürüp yazıňız, baş azalarını belgileňiz.

Aqşam masalları

*Nusret ve Münireniň qartanası aqşam olsa yünden qolçaqlar, çoraplar öre. *O, to-runlarına masallar, yırlar, tapmacalar, lâtifeler ayta. *Nusret ve Münire onıň yanında oturıp, masal diňleyler.

Nusret cesür batırlar aqqında, qorqunçlı masallar diňlemege seve. *Münire ise öyle masallarnı diňlemege qorqa.

— Canım qartanam, qorqunçlı masal aytsañız, — dey Nusret.

— Yoq, şeň masal aytıňız, — dep yalvara Münire.

— Aydı, kenceçigim, seniň aytqanıň olsun, — dep, qartana külümsirey ve aqıllı çipçeçik aqqında masal ayta.

*Münireçik diňley-diňley yuquğa dala. *Soňra qartana Nusret için cesür batırlar, cınlr, devler, ajderhalar aqqında masallar ayta.

S. Harahadı

• *Masallar balalarğa ne ögrete? Doğru cevapnı saylap alıňız:*
 a) *büyüklerini sayıp, olarnı ürmek etip yaşamağa ögrete;*
 b) *özara dost olaraq yaşamağa, biri-birimizge yardım etmege ögrete;*

c) *insannıň tabiatına, qaramannıň işine qyymet kesmege ögrete.*

5-iş. Sözlernen cümleler tiziñiz. * — böyle işaretnen belgilengen cümlelerde baş azalarını sızıñız.

1. kerek, bağ-bağçanı, suvarmaq, Özenbaşta, olğan, bir yıl, bostanlarını;
2. çapçağı, Ahmet ahaynıñ, bekmez, bar eken, bir, balaban;
3. bütün, minareniñ, halqına, çıqa da, köyniñ, muracaat ete, Ahmet ahay, töpesine;
4. *bağçasındaki, köylüler, çapçaqqa, taşımğa, Ahmet ahaynıñ, başlaylar, suv;
5. adam, birinci, er bir, toldurmaq, çapçaqını, istey, olaraq;
6. *tüpsüz, köylüler, çapçaq, añlaylar, ahır-soñu, olğanını.

• **c, d, f ariflerinen başlanğan beşer söz tapıp yazıñız.**

6-iş. Metinniñ birinci cümlesini oquñız. Metinniñ mündericesi ne aqqında olacağını tahmin etiñiz. Metinni oqup çıqqan soñ ise, aytıñız, tahminiñiz doğru çıqtımı?

Büyük Özenbaş. Bu — bütün Qırımğa özünüñ şaqaları, alimleri, Ahmet-ahayları, masalları, aytuvlı vaqiaları ile belli olğan balaban köylerden biridir. Yoq, bağışlañız, yañılam. Bu — bir vaqıtlarda edi. Şimdi ise, elbet de, yalñız adı qaldı. Yoq, adı da qalmadı. Cenk vaqtında bu köyniñ başına, başqa, dağ etegindeki köylerdeki kibi, neler kelmedi! Nemse canavarları, köylülerniñ partizanlarğa yardım etkenleri içün, bu köyni de, başqa köyler kibi, yaqtı-yıqtılar. Bundan soñ, sürgünlik başına keldi. Elli yıl yabaniyeler qolunda... Mına bugün bu alda...

Seitümer Emin

• **Metinniñ mündericesine ait sualler tiziñiz. Olarnı yazıp alıñız. Defterlernen sınıfdaşıñıznen almaşıñız. Qoyulğan suallerge cevap beriñiz.**

Qırım. Özenbaş köyü

7-iş. Doquzuncı aftanıň başında lâtifeler aqqında metinni oqup, suallerge cevap beriňiz.

1. Lâtife — bu nasıl ikâye?
2. Qırımatar lâtifeleriniň baş qaramanı Ahmet ahay nasıl bir şahıs?
3. Lâtifelerde Ahmet ahay nelerniň üstünden küle?
4. Ahmet ahay kimlerini mısqullay?
5. Oniň şaqalarında ne bar?
6. Ahmet ahay bazıda özüni ne içün ahmaqlıqqa ura?

8-iş. Dialogni oquňiz. Sanalaştırmağa azırlanıňiz.

— Ahmet ahay aqqında lâtifeler ne de külünçli!

— E, men de begendim.

— Men ne olğanını aňladım. O, de tentekniň tentegi, de tili ötkür, lafqa usta bir adam olaraq kösterile. O, aslında kim, aceba?

— O, tili ötkür olup, özüni aselet tar qafalı (*недомена*) etip köstergen ulu şaqacımız.

— Bellesem oniň aqqında çoq lâtife uydurılğan.

— Ebet. Yazıq, lâtifelerini endi belki tek altıncı sınıfta oquycaqtırmız. Bunu sabırsızlıqnen beklerim!

— Beklemesek de olur, kütüphaneye barıp, meşur Ahmet ahay aqqında kitap alıp oquyıq.

— Er vaqıt kibi aqlısıň, dostum. Kettik kütüphaneye.

10-uncü afa

Rivayet — halqñ keçmişinde, tarihinde olğan aqiqiy vaqialar ve şahslar aqqında halq tarafından yaratılğan ikâyeler.

Hususan, halq qaramanı Alim aqqında pek çoq rivayetler bar. Halq qaramanı **Alim Azamat oğlu** bütün vaqıt adiy halqñı, faqır-fuqare köylülerni qorçalap kelgen ve halqqa qılınğan zalım (*тиран*) ve adaletsiz (*несправедливий*) baylarğa, topraq saipleri em de jandarmlarğa qarşı küreşken.

Qulaqsız Alim

Rivayet

Çoq yıllar evelsi, ortalıqta bay ve mırzalar at oynatqan vaqıtlarda, Alim Azamat oğlu degen bir yigit bar eken. Bay ve mırzalar onıñ adını eşitkende bile dır-dır qaltıray ekenler, çünki Alim zalımlarñıñ duşmanı, faqır-fuqarenıñ dostu eken.

Kel zaman — keç zaman, şeer ve köy yollarında başqa bir ‘Alim’ peyda olğan. Alimniñ adinen iş körgen bu alçaq erif köylülerniñ yolunu kesip, barlarını-yoqlarını tutup ala eken.

Bu haber Alimge kelip yetken. Alim pek açuvlanğan ve bu yolbasarnı izlep başlağan. Künlerden birinde atını çaptırıp, dağ yolundan keteyatqanda, baqsa, ne körsin, anavı erif bazardan macarnen qaytmaqta olğan bir faqır köylünü toqtatqan da, ondan parasını tutup almaq istey eken.

Alim atından tüşip, şu hırsızñıñ yanına kelgen. Ondan:

— Sen kimsiñ? — dep sorağan.

— Men Alimim!

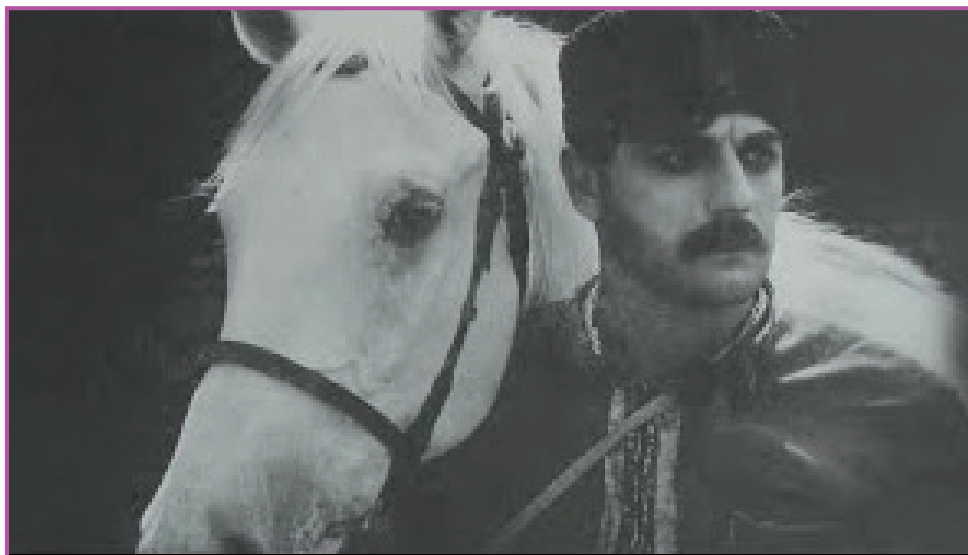
— Yoq, kerçekten Alim iç bir vaqıt faqırlarnı talamay, — degen Alim. — Elinden kelgenine köre olarğa yardım ete. Sen Alimniñ adını berip, hırsızlıq etken bir yezitsiñ.

Bu sözləri aytıp, Alim quşağındakı qından kümüş saplı pıçağını çıxarğan. Bunu körgen qorqaq erif qarşısındakı adam Alim olğanını añlap, aman onıñ ayaqlarına tüşken.

— Qurbanıñ olayım, Alim ağaçıgım, bir daa hırsızlıq yapmam, faqır-fuqarege toqunmam, — dep yalvarğan.

Alim oña inanmağan.

— Cezañnı al, yalancı erif! — dep, onıñ bir qulağını kesken. — Endiden soñ adıñ-lağabıñ ‘qulaqsız Alim’ olsun.

'Alim Aydamaq' filminden levha

LUĞAT:

alçaq erif — *підлий, безчесний*

ceza almaq = cezalamaq — *карати*

izlemek — *переслідувати*

macar — *мажара (великий довгий віз, запряжений волами чи буйволами)*

qın = mında: pıçaq tuğğan

yer — *футляр для клинкової холодної зброї (піхви)*

talamaq = çaupamaq — *грабувати*

yezit = hain, hiyanet — *жорстока, підступна (людина)*

yolbasar = aydut — *розбійник*

zalım — *жорстокий, безжалісний*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.
Siz oquğan rivayet kim aqqında? Alim kim olğan? Başqa bir 'Alim' neler yapqan? Bu alçaq 'Alimni' kim izlep başlağan? Alim ve qorçaq erif arasında olup keçken dialognı oquñız. Alçaq erif neden qorqıp, Alimniñ ayaqlarına tüşe? Alim yalancı erifniñ yalvaruvına inanmayıp, oña ne yapqan? Halq qaramanı Alim kimlerge qarşı küreşken?
2. 'Mırzalar at oynatqan vaqıtta', 'dır-dır qaltıray ekenler', 'köylülerniñ yolunı kesmek' sözleriniñ manasını nasıl añlaysıñız?
3. Rivayetni rollerge bölip oquñız.
4. Cümlelerni devam etiñiz.
 1. Bay ve mırzalar Alimniñ adını ...
 2. Alim dağ yolundan keteyatqanda, anavı erif ...
 3. Alim kümüş saplı pıçağını çıkarıp, yalancı erifniñ ...
5. **Ev işi.** Rivayetni oquñız, berilgen planğa esaslanıp ikâye etiñiz.

Plan

1. Alim — halq qaramanı.
2. Başqa Alimniñ yaramazlığı.
3. Hırsıznı yaqalav.
4. Alimniñ cezası.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Alim Azamat oğlu adalet qıdırıp, aydamaq oldı

Meşur Alim Azamat oğlu Köpürli köyde dünyağa kele. O, bala olğanda babasından öksüz qala. Ötmek parasını da özü qazanmağa başlay.

O zaman Qarasuvbazarda zengin tükâncı Abram yaşay eken. Bir kün o, parasını yavluqqa sarıp, qızinen evine yollağan. Yolda hırsızlar qızniñ elinden parasını tutıp alıp, yavluğını taşlağanlar. Alim o yavluqnı tapqan. Bir kün o, tükânda alğan şeylerni yavluqqa sarğanda, Abram tükâncı oña:

— Sen bu yavluqnı qaydan aldıñ? — dep soradı.

— Bir qaç kün evelsi yoldan tapqan edim, — dep Alim cevap bergen.

— Baq-baq, hınzırnıñ balasına, yoldan tapqan eken! — dep, Abram Alimniñ yaqasına yapışıp, onı politsiyağa tuttuğan.

Alim on yedi yaşında bir yigit olğanda, onı mahkeme etip, Qırımından tışqa alıp ketkenler. O, biraz vaqıttan soñ andan qaçqan ve evge qayıp kelgen. Anasına:

— Meni ‘hırsız’ dep cezaladılar. Mında qalsam, meni tutarlar. Men özüm olarnıñ aqlarından kelegecim. Bugünden soñ benim evim ve barqım anavı yüksek dağlar olacaq, — dep saqlıqlaşqan. Anası evlâdını közyaşlarinen ozğarğan.

Alim özüne at ve tüfek taqıştırğan kününden başlap, öz duşmanlarınıñ yolunu kesmege başlağan. Alim olardan tutıp alğan paralarnı fuqarelerge bergen. Onıñ eñ yaqın dostu — atı Tozla-toru olğan.

Alim Qarasuvbazarğa tüşken sayın, oña hiyanetlik etken bazırğân Abramniñ qapısını pıştavnen atıp, delme-teşik etip, atınen dağğa qayıp kete eken.

LUĞAT:

aqqından kelmek —
помститися
bazırğân — *купець,*
торговець
cezalamaq — *наказувати,*
карати

hınzır = domuz — *свиня*
mahkeme etmek = makeme
etmek — *судити*
pıştav — *пістолет*
delme-teşik etmek —
вирішити кулями

SARF

Cümleñ baş ve ikinci derece azalarınıñ cedveli

cümle azaları	sualler	sızıluvi	nasıl söz çeşitlerinen ifadelener
müpteda	kim? ne?	_____	isim, zamir, sıfat, sayı
haber	ne yapa? ne yapalar? ne yapacaq? ne ola?	=====	fiil, isim, sıfat, sayı, zamir, zarf

cümle azaları	sualler	sızıluvı	nasil söz çeşitlerinen ifadelener
ayırıcı	nasıl? qaysı? angi? kimniñ? neniñ? qaç? qaçınıcı?	~~~~~	sıfat, zamir, sayı, isim, zarf
tamamlayıcı	kimni? neni? kimge? nege? kimde? nede? kimden? neden? kimnen? nenen? kim aqqında? ne aqqında?	-----	isim, zamir, sıfat, sayı
al	ne vaqıt? qaçan? ne vaqıtqa qadar? qayda? qayerde? qaydan? ne yerge? ne yerden? nasıl? ne tarzda? ne içün? ne sebepten? ne maqsatnen? nasıl alda?	-----	zarf, isim, sayı

Küçlü yel yapraqlarını avada uçurta.

1-iş. Cümlelerni oquñız. Baş ve ikinci derece azalarını qayd etiñiz.

1. Biz ormandan kopek seslerini eşittik. (C. Dağcı) 2. Anam yuzumlerniñ nazik filislerini bağlay. (G. Ziyadinova) 3. Osman-
niñ moñlu-mavı közleri terekten-terekke dolandılar. (Yu. Bolat) 4. Qonaqbay musafirlerni pek yahşı qarşıluy. (A. Veliyev) 5. Açıq
avgust küneşi ep qızdıra. (A. Bari) 6. Köylüler qış boyu şeerge un
ketireler. (A. Bari) 7. Qomşu azbarda kopek avulday. (G. İlyaso-
va) 8. Adamlar qaveden soñ laf-sözge başladılar. (İ. Paşi) 9. Mır-
zalar köşelerge saqlanıp oturalar. (A. Muradasilov) 10. Biz Yalta-
dan taptalğan soqaqlarnen Ay-Petrige köterildik. (A. Dittanova) 11. Tünevın gece yeşil vatanımnı tüşündim. (C. Dağcı) 12. Kök
yüzünde qara bulutlar qabara. (Ablây F.)

2-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Alim Aydamaq
aqqında neler bildiñiz?

Halqniñ tasavurında Alim Aydamaq cesür bir yigit edi. Alim
Qarasuvbazarda hırsızlıqnen kün keçirgen. Qarasuvbazar bay-

ları bezip, onı askerlikke bergenler. Amma Alim askerlikten qaçıp, tuvğan Qarasuvbazarına qayıp kelgen. Ana o vaqıttan soñ Alimniñ maceraları (*npuzodu*) başlana. Endiden soñ o yeñilmez çöl qaramanı ola. O bir özü cüyrük üstünde yüre. Yanında tüfek ve pıçağı. Halq onı seve, sıylay, qonaqlay. Alim Qırım çölleriñiñ, dağlarıñıñ qıralı ola. Onı kimse yeñip olamay.

Yevgeniy Markovniñ ‘Oçerki Krıma’ kitabından

3-iş. Cümlelerni köçürip yazıñız. Baş ve ikinci derece azalarını kerrek sızıqlarnen qayd etiñiz.

1. Alim sultanniñ degenini yapa. 2. Sarayda ayvanlar ve quşlar aleminiñ tillerini añlağan aqsaqal alim bar eken. 3. Şay etip, padişa fuqarege arabacılarını yibere. 4. Üçünci gece nevbetçilikke ayaqqapçı tura. 5. Han köylü ve ustalarğa çoq para ve birer at bağışlay. 6. Yaş bir çoban öz eviniñ ögünde yuzum kütüğü oturta. 7. ‘Ağlama sen. Uzaqtan bir gemi keleyata. O, seni qurtaracaq.’ 8. Olar şeerlerniñ birisinde birevde musafir olıp qalalar.

4-iş. Metinni oquñız. Metinniñ bütününi ikâye etmek için, mündericesine bir sual beriñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Halq ağız yaratıcılığınıñ özüne has **türleri** bar. Bu **masal**, efsane, **rivayet**, lâtife, yır, **çıñ**, mane, atalar sözleri, **tapmaca**, sayuv, tezaytım, aynenniler.

Milliy **folklor** — er bir halqniñ büyük zenginligidir. Qırımtatar halq ağız yaratıcılığı **asırlar** devamında ilerilep, insanlarğa **merametlik**, cesürlük, adaletlik, **insaniyetlik**, eyilik kibi çizgi-lerni aşılağan. Er bir yañı nesil bu qıymetli mirasni **öğrenmek**, saqlamaq ve kelecük nesillerge yetkizmek kerrek.

Veliulla A.

5-iş. Onuncü aftanıñ başında rivayetler aqqında metinni oqup, suallerge cevap beriñiz.

1. Rivayet nedir?
2. Qırımtatar halq ağız yaratıcılığında kim aqqında rivayetler tizilgen?
3. Alim Azamat oğlu kimlerni qorçalap kelgen?
4. Alim kimlerge qarşı küreşken?

6-iş. Metinniñ birinci cümlesini oquñız. Metinniñ mündericesi ne aqqında olacağını tahmin etiñiz. Aytıñız, tahminiñiz doğru çıqtımı?

Zemaneviy adamğa kitap kerekmi? Elbet de, kerek! İnsanlar kitap oqup, öz bilgisine bilgi qoşalar. Kitap oquv miyimizni çalıştırta, tüşünmege ögrete, tasavur ve fikir etüv qabiliyetimizni inkişaf ettire. Bundan da ğayrı, kitaplar oqusañız, doğru yazmağa ögrenirsiniñiz.

• *Zemaneviy adamğa kitap kerekmi? Öz sözleriñiznen yazıñız.*

7-iş. Kitap aqqında atalar sözlerini oquñız, köçürüp yazıñız. Olarnı nasıl añlaysiniñiz?

Bir kitap biñ adamnı ögrete.

Eñ yahşı dost — kitaptır, eñ yahşı zenginlik — bilgidir.

Kitap yazmaq — inenen quyu qazmaq.

8-iş. Şiirni oquñız. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

Kitaptır acayip **yaqın** dost ve **qardaş**,

Qıysınmay kitapnı **qolğa** al, **arqadaş!**

Kitaptır — dünyada eñ büyük mücize,

Kitaptır — er şeyni **öğretken** qart **tize**.

Yu. Temirqaya

LUĞAT:

qıysınmay — *не вагаючись*

• *Siz de kitapnı dost ve qardaş dep sayasız mı? Ya misaller ketirip olasız mı? Kitapta angi mücizelerge rastkeldiñiz? Ya nasiatlar aqlıñızda qaldı mı?*

• *g, ğ, h ariflerinen başlanğan beşer söz tapıp yazıñız.*

9-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Fikriñce, Alim kim?

— Alim Azamat oğlu — adaletlik duygusu (*гостре почуття справедливости*) olğan bir yigit.

— Sen onı nasıl tasavur etesiñ?

— Aytayıq, ögümüzde dağlı, ormanlı Qırım levhası. Apansızdan çıtırmanlıqtan atlı peyda ola.

— Bu — Alim.

— Ebet. O bir özü. Eñ yaqın dostu — atı Tozla-toru üstünde.

— Kel, men devam eteyim. O bir özü cüyrük üstünde, sırtında tüfegi, qoynunda pıçağı, başında qalpağı. O ep etrafını aylanıp baqa.

— Doğru, onı bir kimse körmeycek.

— Halq onı seve, sıylay (*пригощает*), qonaqlay (*дає нічліг*).

— Çünki Alim — bizim milliy qaramanımız.

11-inci afa

Efsane — qaysı bir yer ya da tarihiy vaqia, ya da umumen ömürnen bağı ve masalrı aandırğan bir ikâye.

Efsanelerniñ temelinde real tarihiy vaqialar ve şahıslar tura, dep sayıla. Zaman keçkeninen kerçek tarih unutila, halq fantaziyası olup keçken vaqialarını uydurma masal unsurlarinen (*элементами*) qarıştıra — neticede tarih efsanege döne.

Efsanelerde halqıñ öz ana-Vatanına büyük sevgisi, vatanperverligi, cesürligi, qaramanlığı akis oluna. Olar Qırımıñ tarihinen, tabiatınen, belli bir yerlerniñ adlarinen, halqıñ urf-adetlerinen bağı alda yaratılğan. Efsanede ayatıy vaqialar, insanlar ve olarnıñ areketleri efsaneviy, mücizeli şekilde tasvirlene.

Altın beşik

Pek eski zamanlarda, Qırırnda küçük bir padişalıq olğan. Bu diyar o vaqıtta da şimdiki kibi güzel eken. Deñiz yalısında ta qayaların eteginece er yer bağılıq-bağçalıq olğan. Bağçalarda, çayırılarda olmağan yemiş yoq eken. Qoylar pek çoq ve olar yüksekte, qırlar üstünde yaylalarda otlay ekenler. Bal da pek çoq ola eken. Padişalıqıñ halqı çalışqır olğan: yemiş östürgen, ayvan asrağan, balıq tutqan, tarı saçqan ve keten toquğan. Böylelikle, insanlar öz-özlerini keçindire ve tınç, aq taalânıñ bergenine şükür etip yaşay ekenler...

Padişanıñ özü pek qart eken. Onıñ sarayı Alupkada eken. Şu padişanıñ, aynıñ on dörtü kibi, dülber Zöre degen qızı bar eken. Kiyevi de pek aqıllı, dülber, er şeyni becergen, güçlü bir batır eken. Torunı doğğanda padişa oña ecdatlarından asabalıq qalğan, şu qabile içün eñ qıymetli ve aziz sayılğan Altın beşikni bağışlay. Bu beşik özlüğinden sallana ve ayneni çala eken.

İsmet Veliullayev.
'Altın beşik'

Dağda kezgen aydutlar qart padişada böyle sırlı Altın beşik olğanını eşiteler ve onı elde etmek için padişanın sarayına ücüm eteler. Padişanın az miqdarda askerine onıñ cesür kiyevi yetekçilik yapa ve ayduzlarnen batırlarca küreşe. Lâkin aydutlar çoq ekenler ve padişanın kiyevini yeñip başlaylar. Onıñ askerleri bir tamam qırılıp bitken soñ bile, o, ayduzlarnen bir özü uruşa. Qart padişanı, sevimli Zöresini ve oğulçığını olardan soñki nefesinece qorçalay. Tap soñu, ayduzlardan biriniñ zeerli oqu bu batır oğlannıñ yüregine kelip saplana ve onı bir nefeste yerge serip taşlay. Bundan soñ padişa ayduzlardan qurtarmaq için qızını ve içinde torunu yatqan Altın beşikni alıp, yer tübünden ketken gizli keçışten İsar-Qaya üstündeki qobağa barıp gizlene. Olar anda açlıqtan çekişip öleler. Ölecekke yaqın qart

padişa Altın beşikke öyle bir ırım yapqan ve tılsımlağan ki, o insan közüne körünmez olğan.

İşte, evel zaman adamları, kimsege körünmegen şu Altın beşik küçlü yelden sallana ve ayneni çala degenler. Onıñ tılsımı padişanıñ kiyevi kibi namuslı, temiz qalpli, halq için canını ayamaycaq, cesür ve qorqubilmez bir batırğa açılacaq emiş. Lâkin onı bu vaqıtqace kimse körmegen ve kimse onı tapıp olmağan.

LUĞAT:

ayamamaq — *не шкодувати*
 aydut = yolbasar — *розбійник*
 аynıñ on dörtü kibi — *тут: дуже гарна*
 gizli keçışten — *таємний прохід*
 ırım yapmaq — *зачарувати*
 keten toqumaq — *ткати льон*
 namuslı — *чесний, добропорядний*

özlüğinden — *тут: мимоволі*
 qabile — *плем'я, рід*
 soñki nefesinece — *до останнього подиху*
 temiz qalpli — *з чистим серцем*
 yeñmek = ğalip çıqmaq — *перемогти*
 yetekçilik yapmaq — *очолити*
 zeerli oq — *отруйна стріла*

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Eski zamanlarda Qırımda küçük bir padişalıqta halq nasıl yaşığan? Padişanıñ qızı ve kiyevi nasıl insanlar eken? Parçanı efsaneden tapıp oquñız. Torunı doğğanda, padişa oña ne bağışladı? O nasıl beşik edi? Padişanıñ sarayına kimler üçüm ete? Bu küreşte padişanıñ kiyevi özünü nasıl köstere? Padişa altın beşikni ne yapa? Altın beşik insan közüne ne için körünmez olğan? Altın beşik nasıl insanğa açılacaq eken?

2. Efsaneniñ baş fikrini ifadelegen satırını tapıñız.

a) Altın beşik qırımtatar halqınıñ dünyabaqışında (*світосгляд*) müim yer tuta.
 b) Qırımtatarlar için eñ büyük degerlik — Vatanğa sevgi. Qırımtatarlar öz neslini qurtarmağa, baba-dede toprağında yaşamağa bar küçünen ıntılalar.

3. **Bilesiňizmi?** Altın beşik Qırımniň qaysı dağında saqlana degende, böyle dağlarniň adları aňıla: **Borqaya** (Qışlav (Курське) köyü yanında), **Aqqaya** (Qarasuvbazarniň yanında), **Biňbaşqoba** (Çatırdağniň şimaliy cayı). Altın beşik efsanesi Qırım toponimikasında da yer aldı. Bağçasaray bölgesiniň Küçük Süyren (Мале Садове) köyünde Altın beşik qobası bar.
4. Angi satırlarnı doğru dep sayasıňız?
Altın beşik qırımtatarlar için nedir?
— Altın beşik — Qırım, ana-Vatan, yerli halq — qırımtatarlarniň beşigi;
— Vatanımızniň ğayrıdan canlanğanı;
— halqımızniň öz neslini qurtarmağa, baba-dede toprağında yaşamağa ıntılğanı;
— nesiller arasında bağ ve milliy ananelerniň quveti;
— Vatannı muqaddes yer dep, onı kelecük nesiller için saqlap qalmaq istegi.
5. Aşağıdaki cümlelerni devam etiňiz.
• Padişaniň halqı çalışqır olğan: ...
• Torunı doğğanda, padişa ...
• Padişa öz ecdatlarından qalğan ...
• Altın beşikniň tılsımı padişaniň ...
6. ‘Diyar’ sözüne manaları yaqın sözlerni saylap alıňız: *vatan, vadiy, devlet, mekân, ükümet.*
7. **Ev işi.** ‘Altın beşik’ efsanenı berilgen planğa esaslanıp ikâyete etiňiz.

Plan

1. Qırımdaki padişalıq.
2. Padişaniň qorantası.
3. Ayduzlarnen küreş.
4. Padişaniň ırımı.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Çatalqaya civarındaki çeşme

Efsane

Alupka ve Mishorniň ortasından — dağdan aqıp kelgen Hastabaş özeniniň yalısında bir qart öz qartiyinen beraber ya-

şay ekenler. Evleri pek harabe alğa kelgen. Elbet, qart endi doq-san yaşında, qartiy ise seksen yaşında eken. Olarnıñ balaları öz bahtlarını arap, endi çoqtan dünya boylap darqalğanlar. Küçük azbarda yetişken zarzavat ve bağça yemişleri qartlarını yıl boyu baqqanlar.

Qart ölümniñ ep yaqınlaşqanını duya. Ekisi de öz ölümlikleri aqqında tüşüneler, qasevetleneler. Künlerniñ birinde qart ormanğa barıp, odun kesmege ve onı Alupka bazarına alıp barıp satmağa, cenaze (ölümlük) için kerek şeylerni almağa qarar bere.

Böylelikle, beline arqanı bağlay, eline baltasını alıp, yolğa çıqa. Yavaş kete, soñ oturıp raatlana ve, niayet, Çatalqayağa barıp çıqa. Bayağı odun toplağan soñ, olarnı bağlay, aşağı enip başlay. Suvu Hastabaş özenine aqıp tüşken çeşmelerniñ birine barıp yete. Sıcaq ava ve yorğunluq qartnı taqattan kese. Biraz yal almaq için yükünü yerge taşılay ve çeşmeden suv içe. Közleri yuqu çeke, bir kenarçıqta otura, yuqlap qala.

O, uyanğanda küneş endi batığa doğrulğan, qonayata. Qart telâşlana, evge aşıqa. Odunni kene sırtına ata ve, adeti üzre, öz-özünen söylene-söylene kete.

— Odun az alğanım, yüküm yengil, eki kere ziyade almaq mümkün edi, — dey öz başına.

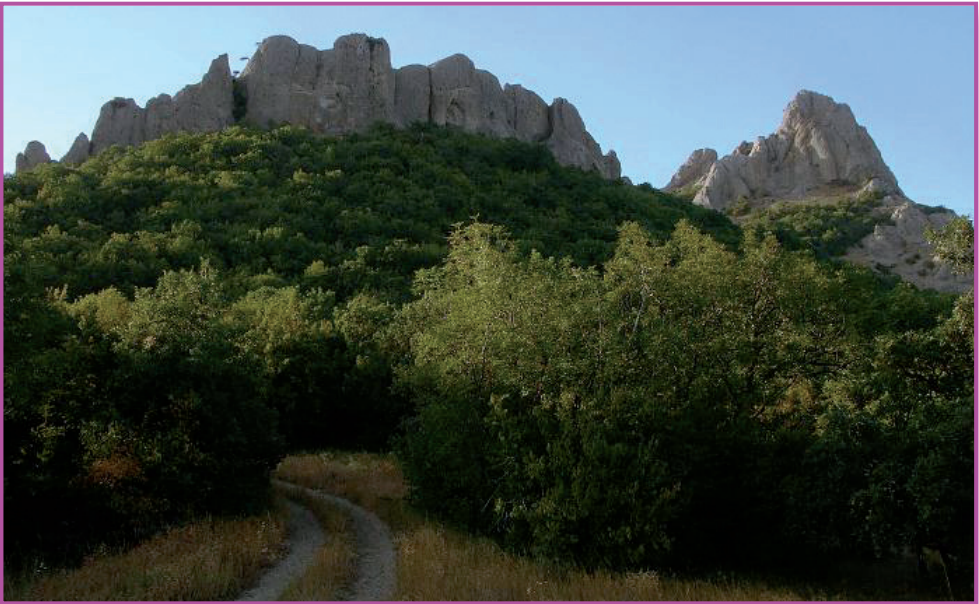
Qartnıñ keç qalğanına telâşlangan qartiy onı araştırap, orman betke kete. Yolda sırtına odun yüklü adamnı köre.

— Balam, ormanda bir qart adamnı rast ketirmediñmi? — dep soray.

— O da nasıl ‘bala’, közleriñ körmeymi yoqsa. Qartiy, sen meni tanımaysıñmı?..

— Qartiyniñ üstünden külme, sen de qartayırısñ. Menim aqayım da yetmiş yıl evelsi seniñ kibi bir yaş edi.

Qart işniñ asılını añladı. Demek, o bugün bir zamanlarda dedesinden eşitken çeşmeden suv içip, yaşarğan. Elbet, qartiy de deral şu çeşmeden suv içmek kerek. Qart oña bu çeşmeniñ ne yerde olğanını añlattı, özü ise evge aşıqtı. Çünkü evde yapılacaq işleri çoq edi.

Çatalqaya

Qart işke berilip, ortalıqını qaranlıq basqanını duymay qaldı. Aqlına aman qartiy tüşti. Çapa-çapa dağğa ketti. Bir qaç daqqa içinde bir uzun yolni keçti. Amma çeşme başında kimse yoq edi.

Qartiyni çoq araştırdı. Şaşmalap turğanda, çalılar arasında bir balanıñ aqlavını eşitti. Balanı eline alıp, evine qayttı. Ertesi künü balanı baqsa, o qartiyniñ çul-çuburına sarılğan.

Demek, qartiy yaşarmağa tırışqan ve qararını qaçırğan, şifalı suvni ziyade içken. Neticede yaşarmaq degil de, qundaq balasına çevirilgen.

LUĞAT:

arqan — канат
 aşığı enmek — спускаться
 вниз
 batığa doğrulmaq —
 прямувати на захід
 çul-çubur — ганчір'я
 harabe — руїна

qararını qaçırmaq —
 втратити міру
 qundaq balası — немовля
 taqattan kesilmek —
 знесилитись
 telâşlanmaq — хвилюватися
 yaşarmaq — помолодіти
 yorğunlıq — втома

Cümleniň soydaş azaları

Cümleniň soydaş azaları bir soy sualge cevap berip, bir sözge bağlanıp kelir.

Cümleniň er bir azası soydaş ola bilir: müpteda, haber, ayırıcı, tamamlayıcı, al. *Meselâ:*

1. Müpteda.

Anife, Zera ve Zarema bir soqaqta yaşaylar.

2. Haber.

Odam küneş işiğinen toldı, yarıqlandı.

3. Ayırıcı.

Deňiz köpükli dalğalarını qumlu, taşlı yalığa caya.

4. Tamamlayıcı.

Osman kitap, defter, qalemmini rale üstünde qaldırdı.

5. Al.

Küneş altın tüs şavlelerini çöl, dağ, bağ, bağçalarğa sarqıttı.

1-iş. Efsanelerden parçalarını, cümlelerini oquňız. Soydaş azalarnen cümlelerini köçürüp yazıňız. Soydaş azalarniň astını sızıňız.

1. Abiy ağa öz bostanını, bağını, qapısı ögündeki küçük bağçaçığını büyük bir sevginen baqa. (*Arzı qız*) 2. Ayuv dağniň etraflarında Ğurzuf, Qızıtaş, Kürkület, Dermenköy, Partenit köyleri de qurulğan. (*Ayuv dağ efsanesi*) 3. Nasim aqay aşap toyğan soň, sofrada yüzum, alma, armut peyda ola. (*Nasim aqayniň variyeti*) 4. Tuvğan toprağimni, adimni, şanımnı aldıñ. Menim közyaşlarımni daa kimse körmedi. (*Kozyaş çeşmesi*) 5. O, yırlap başlasa, suv onıñ yanında toqtay, toplana, yırını diňley. (*Canlı taşlar*) 6. Kiraz ve vişne, alma ve armut, şeftali ve qaysı terekleriň meyvaları pişip başladılar. Qızılçiq, deseň, alâ daa çiy, aynı şu yeşil tüste tura. (*Qızılçiq — şeytan meyvası*) 7. Dağda bütün kün ateş ep alevlene berdi. Çöküş sesleri tınmadı. Basqıncılar ordusına qılıç, süngü (*умук*), qalqan (*урум*), baltalar taşdılar. (*Demirci dağ*) 8. Otuzdan, Qozdan, Qapsıhordan hastalarını ketirdiler. Anda has-

Qaçı boyundaki 'Canlı taşlar' qayası. Bağçasaray

talar şifa taptılar. Hastalarını daa Aluştadan ve Üskütten, Aqmes-citten ve Bağçasaraydan ketirdiler. Temiz qalpnen kelgenlerniñ episi tüzele eken. (*'Kemal baba'*)

'Qırımtatar efsaneleri' kitabından

2-iş. Parçanı oquñız. Bu parça angi efsaneden? Soydaş azalı cümlelerini köçürüp yazıñız. Soydaş azalarını belgileñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız. Parçadan tek qalın sozuqlarnen kelgen 5–6 söz tapıp yazıñız.

Qadimiy zamanlarda Qırımda kiçik bir **padişalıq** olğan. Padişanıñ özü pek qart eken. Bu **diyar** o vaqıtta da, şimdiki kibi, güzel eken. **Deñiz** yalısından qayalarnıñ eteginece — er yer bağılıq-bağçalıq olğan. Bağçalarda, çayırarda olmağan **yemiş** yoq eken. Qoylar pek çoq. Olar **qırlar** üstünde, yaylalarda otlay eken. Padişalıqıñ **halqı** işkir olğan: yemiş östürgen, ayvan asrağan, **balıq** tutqan, tarı saçqan ve keten toquğan. Şay etip **insanlar** öz-özlerini keçindire ve tıñç yaşay eken.

• **Halq sözünüñ er bir arfine beşer söz yazıñız.**

3-iş. Efsaneden parçanı oquñız. Noqtalar yerine kerek sözlerni qoyıp, köçürüp yazıñız. Tek ince sozuqlarnen kelgen sözlerniñ astını sızıñız.

Qartiy deral şu ... aşıqa. Qart oña çeşmeniñ ne yerde olğanını Özü ise evge Qart işke berilip, ortalıqqa ... basqanını

duymay qala. Aqlına aman ... tüşe. Çapa-çapa dağğa kete. Amma çeşme başında ... yoq edi. Qartiyni ... araştıra. Şaşmalap turğanda, çalılar arasında bir balanıñ ... eşite. Balanı eline alıp, ... qayta. Ertesi künü balanı baqsa, o qartiyniñ ... sarlığan.

Yardımcı sözler: ağlavını, qartiy, çeşmege, kimse, çul-çuburına, aňlata, çoq, aşıqa, qaranlıq, evine.

4-iş. Efsaneden parçanı oquñız. Noqtalar yerine kerek sözlerni qoyıp, köçürüp yazıñız. Cümlelerde soydaş azalarınñ astını sızıñız. Parçada tek dudaqlı sozuqlarnen kelgen sözler barmı?

Ayduklar qart padişada sırlı Altın beşik olğanını Olar beşikni elde etmek için padişanıñ ... ücüm eteler. Padişanıñ askerlerine onıñ ... kiyevi yetekçilik yapa. Lâkin ... pek çoqlar. Olar padişanıñ kiyevini ... başlaylar. Ayduklardan biriniñ ... oqu bu batır oğlanıñ yüregine kelip saplana. Bundan soñ padişa qızını ve ... yatqan Altın beşikni alıp, İsar-Qaya üstündeki ... barıp gizlene. Olar anda ... çekişip öleler. Ölecekke yaqın qart padişa Altın beşikke öyle bir ... yapqan ve tılsımlağan ki, o insan közüne körünmez olğan.

Yardımcı sözler: qobağa, yeñip, eşiteler, açlıqtan, zeerli, sarayına, torunı, ırım, cesür, ayduklar.

5-iş. Metinni oquñız, serleva beriñiz. Böyle satırlarnı nasıl insan yaza bile? 1–2 cümle qoşuñız.

Aytçı, sen Qırırda olğan ediñmi? Anda er şey bar: dağlar bar, deñiz bar, çöl de bar. Çölniñ hoş avası bar, nefes alğanda bağırın öz-özünden qabara. Dağğa çıqsañ — mında olmağan adamnı acırsıñ. Mında o qadar güzel! Dağ artında ise deñiznen kök bir-birine siñeler, ekisi de mas-mavı. Qırırmtatarlar öz yurtını seveler. Qırırmtatar adamı qayda olsa-olsun, o er vaqıt Qırırmdan güzel yer yoqtır der.

6-iş. On birinci aftanıñ başında efsaneler aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını tapıp yazıñız.

1. Efsane — bu nasıl ikâye?

2. Efsanelerde neler aks oluna?
3. Efsaneler nenen bağıly etip yaratılğan?
4. Efsanelerde insanlar, olarnıñ areketleri, ayatıy vaqialar nasıl şekilde kösterilgen?

7-iş. Halq ağız yaratıcılığı janrlarınen bağıly suallerge cevaplarını tapıñız. Sözlerni elifbe tertibinde yazıñız. Olarnen cümleler tiziñiz.

1. Halq uydurğan qısqa ve teren manalı ibareler.
2. Tüşünip tapılması kerek olğan bir de bir predmet ya da adiseniñ qısqa tarifi.
3. Em tarif etken, em de parmaqlar yardımınen kösterilgen qısqa şiirçikler.
4. Bu zevqlı, mücizeli ikâyelerni er kes balalıqtan bile. Olarnı em oqumaq, em ikâye etmek mümkün.
5. Bu bizge evel-ezelden kelgen halqnıñ muzıka yaratıcılığı. Olarda halqnıñ ayatı, tarihi, adamlarnıñ duyğu, fikirleri, arzu-isstekleri tasvirlene.
6. Halq arasında keniş darqalğan Ahmet ahay aqqında şaqalı, külünçli, kinayeli, lâkin teren manalı qısqa bir ikâyeler.
7. Bu — aqiqiy vaqialar ve qaraman aqqında halq arasında ayılıp kelgen ikâyedir.
8. Aytması qıyın olğan davuşlarnıñ sıq-sıq tekrarlanması esasında qurulğan meşğüliyetler. Olarnı büyükler balanıñ tellâffuzını doğrultmaq için oyun şeklinde uydurğanlar.
9. Bu qısqa eki satırdan ibaret olğan şiirlerniñ icra etüviniñ tertibi bar. Olarnı uydurğanlar eki tarafqa bölünip ve qarşı-qarşığa turıp aytışalar.
10. Balanı yuqlamağa yatqızğanda tatlı tilnen ayılğan nazik ve hoş yır.
11. Qaysı bir yer ya da tarihiy vaqia, ya da umumen ömürnen bağıly ve masalrı añdırğan bir ikâyeye.

Yardımcı sözler: efsane, atalar sözleri, ayneniler, halq yırları, tezaytım, rivayet, masal, lâtife, çıñ, tapmaca, parmaq oyunu.

8-iş. Krossvordnı defteriñizde köçürüñiz. Közenekler içine halq ağız yaratıcılığınıñ janrlarını doğru qoyıñız. Meydanğa kelgen söz birik-

12-nci afta

Edebiy masal

Eñ birinci masal kim tarafından aytılğanı belli degil. Qadim zamanlarda halqıñ uydurğan masalları ağız-ağızdan, nesil-nesilden keçkenler. Masallarda halqıñ urf-adetleri, insanlarnıñ hayalları öz aksini tapa.

Zamannen bir çoq yazıcı halq masallarınen meraqlanıp başladı. Olar masalcılarnıñ aytqan sözlerini yazıp alıp, olarnı bediiy ceetten işlegenler. Masalñ mündericesini, üslüp (*стиль*) ve tilini saqlap qalıp, edebiy masallar yaratqanlar. Bazı yazıcılar edebiy masallar yaratqanda, tek folklorğa degil de, öz hayalına (*фантазия*) da esaslanğanlar.

Bala ve ayuv

Ziyadin Cavtöbeli

Bir kün köyde eki bala
Qollarına sepet ala,
Yollanalar dağğa taraf
Yer yemişi, mantar arap.
Orman yeşil, ava serin,
Qoqusı hoş ölenlerniñ.
Quşlar öte tereklerde,
Bazıları ereklerde.
Balalar da şeñleneler,
Oynay, küle, egleneler.
Ormanda çoq cilek, mantar,
Sepetlerni tolduralar.
Eki dost şad çıqa yolğa,
Yol burula sağğa, solğa.

Köy de yaqın degil, uzaq,
Balalarğa ola tuzaq.
Gür çalılıq, tar soqaqta
Öglerine ayuv çıqa.
O adımlay, yavaş-yavaş
Sarhuş kibi, sarqıtqan baş.
Abdıraşa balalar pek,
İlle çare tapmaq kerek!
Biri aman qaça çetke,
Tırmaşa tez qart terekke.
O biri de yüzü töben
Yata yerge sanki ölgen.
Ayuv kele yaqınına,
Burun soza qulağına,

Qoqlağan soñ keçip kete.
 Bala tura şükür ete.
 Terekteki dostu tüşe,
 Mısqıl ete em ilişe:
 — Ayuv seniñ qulağña
 Neler ayttı, söyle maña!
 Saña tiymey, indemedən
 Qayda ketti ayuv birden?
 — Ayvan amma, aqıl zadı,
 Qulağma fııldadı:
 ‘Aqıqiy dost ağır künde
 Belli ola, bilçi sen de.
 Dostnı taşlap qaçqan — yaman,
 Yoldaş olma iç bir zaman’.

LUĞAT:

abdıraşmaq — *здрігатися, сполошитися*

aqıl zadı = mında: aqıldane,
 aqıllı

gür çalılıq — *густі куці, зарості*

indemedən — *мовчки, без заперечень*

mısqıl etmek = üstünden kül-
 mek — *насміхатися*

sarqıtmaq = tübge tüşür-
 mek — *звіцуми, опустити*

şad (olıp) = quvanıp

şükür etmek — *дякувати*

Аллахові

yer yemiş — *ягода*

yüzü töben — *обличчям вниз*

Sual ve vazifeler:

1. Masal üzerinde sualler.

Masalnıñ baş qaramanlarını aytıñız. Oğlanlar qayda ve ne içün yol aldılar? Ormanda olarğa ne oldı? Parçanı tapıp oquñız. Qaysı bala qorqıp, belâda qalğan dostunı taşlap ketti? Metinde oğlanlar özara laf etken parçanı tapıp oquñız. Kim özünü cesür ve ziyrek bala olaraq kösterdi? Fikriñizce, oğlanlarğa ‘arqadaşlar’, ‘dostlar’ demek mümkünmi? Ne içün? Müellifniñ başqa eserlerini bilesiñizmi?

2. Masal ne aqqında?

a) Masal etraftaki alemge sevgi aqqında.

- b) Bu masal dostluq ve yardımlaşuv aqqında.
 c) Balalar arasındaki munasebetler aqqında.
3. Atalar sözleriniñ angisi masalınıñ mündericesine kelişe?
 a) Dosttan zarar tiyemez.
 b) Dost qara künde belli olur.
 c) Dostqa dost ol, duşmanğa — duşman.
4. Masalını rollerge bölip oquñız.
5. **Ev işi.** Ziyadin Cavtöbeli 'Bala ve ayuv' edebiy masalını oquñız, aşağıda berilgen planğa esaslanıp, öz sözleriñiznen ikâye etiñiz.

Plan

1. Eki bala dağğa kete.
2. Balalar ormanda bulunalar.
3. Balalar ayüvnen körüşeler.
4. Balaların özara laqırdısı.

MUSTAQİL OQUV İÇÜN

Açköz barağ

Ziyadin Cavtöbeli

Bir zamanda köyçikten biraz uzaq,
 Çöl dolanıp kele eken yünlü barağ.
 Orta yoldan aqa eken küçük özen,
 Kelgen-ketken öte eken üzerinden.
 Özen üstünden uzanğan tahta köpür,
 Ayvan, insan keçe eken — dubur-dubur...
 Kök bulutsız bir kün eken, küneş nurlu,
 Yünlü barağ öte eken şu köpürni.
 Özen aqa tınc-tolqınsız, küzgü kibi.
 Baqsañ, közüñe körüne suvınıñ tübü.
 Barağ qapqan bir kemikni, şay qopaya,
 O özünü arslandan da üstün saya.
 Ağzındaki kemiginen suvğa qaray,
 Köre suvda kölgesini — qanı qaynay.
 Tıpqı özü kibi köpek kölgelene,

Oña baqıp, baraq ğayet ökelene.
 ‘Şu pancamnı omuzıña salırman! — dey.
 Ağızındaki kemikni şay alırman!’ — dey.
 Suvda kölge seslenmey, iç keyfin bozmay,
 Baraq ötkür ürsa bile — qulaq asmay.
 Açıvlana, asetliknen baraq oña,
 Deral ata özünü şu talğın suvğa.
 Suvğa şişe yünleri ep túbge tarta,
 Suv içinde yoqtır köpek, işi hata.
 Kene yahşı, özen, degil edi teren,
 Yaldap çıqa yalığa o kös-köndelen.
 Yapqanına o biñ peşman, boş tüşüngen,
 Suvda körgeni — baraqnıñ özü eken!

LUĞAT:

aset = pahıllıq — *засдрість*
 baraq = köpek = it — *собака*
 biñ peşman etmek — *тисячу*
разів покаятися
 boş tüşüngen — *даремно так*
подумав
 ğayet ökelenmek — *вкрай*
гніватися
 keyfin bozmay — *тут: не*
звертає уваги
 kös-köndelen — *поперек*

kölgelene —
віддзеркалюється
 köpür üzerinden — *над*
мостом
 ötmek = keçmek —
проходити
 qanı qaynay — *розлютився*
 seslenmey — *не відгукується*
 tıñç — *тихо*
 tolqınsız — *без хвиль*

SARF

Mürekkep cümleler

Cümleler **adiy** ve **mürekkep** olur.

Bir *negizi* (müptedası ve haberi) olğan cümlege **adiy cümle** deyler.

Sabağa taba ava açıldı.

Eki ve ekiden ziyade adiy cümleden ibaret olğan cümlege **mürekkep cümle** deyler.

Sabağa taba ava açıldı, kök yüzünde küneş köründi.

Mürekkep cümlelerde adiy cümleler biri-birinen bağlayıcı-larnen ya da bağlayıcısız (intonatsiya vastasinen) bağlanı.

1. Ayaqlarım astında yapraqlar çıtırdaylar, **em** quru pıtaqlar sına lap.

2. Saba açıldı, ufuqlar ise ağarıp başladı.

3. Küz küneşi daa qızdıra, **amma** sıcağı pek duyulmay.

1-iş. Mürekkep cümlelerni oquñız, köçürüp yazıñız. Baş azalarnıñ astını sızıñız.

1. Biz ormandan çıqamız, köpek sesleri daa da yaqından eşitile. (C. Dağcı) 2. Küneş buzlu yollarnı iritti, çevre-çet çamurğa toldı. (E. Ümerov) 3. Ali ayttı, Cemil emce diñledi. (İ. Paşı) 4. Özen yüzünde çeşit yabaniy otlar öse, anda-mında çalı parçaları da bar edi. (T. Halilov) 5. Yıldızlar parılday, ay bulutlar içinden çıqıp, yerni öz yarığinen aydınlata. (G. İlyasova) 6. Başta tamçılar tüşti, soñ inlep yağmur yağdı. (Çerkez-Ali) 7. Ortalıq savuştu, kelgen musafirler qaytıştılar. (Ablây F.) 8. Bağçalar kiydiler altından fesni, Yüksekte eşitile turnalar sesi. (Ş. Selim) 9. Qızdırıcı küneş qondı, ortalıq qaranlıqlaştı. (A. Dermenci) 10. İçkide bir yarmalıq oldı, pek çoq halq toplandı. (F. Yurter)

2-iş. Şiirden parçanı oquñız. Birer mürekkep ve soydaş azalarnen cümlelerni köçürüp yazıñız.

Yel ese....

Gürüldep yel ese,

Acayip türküler aytalar terekler.
 Pek yımşaq adımlap küz kelse,
 Kimerde tumanda yalday dağ, töpeler.
 Yel ese...
 Biñ tüsnen boyalğan yarpaqlar
 Avelep qonalar dım yerge.
 Soyunğan künlerde bağ-bağça, park, bulvar,
 Tasalı oylarnen baqaman ömürge.

A. Altañlı

LUĞAT:

tasalı — *тривожний*

3-iş. Parçanı oquñız. Mündericesine ait sualler tiziñiz. Soydaş azalarinen 1–2 cümleli köçürüp yazıñız.

Mecit, çardağ sofasında oturıp, yüksek qırlar üstüne asılı bulutlarğa, selbi terekleriniñ töpelerine baqa. O özcesine hayalsıray. Kimerde özençikke ketip yuvuna. Kimerde anası Ayşe apteden, gizli, yuzum qurusını badem çinisinen qarıştırıp aşay. Soñ azbarğa çıqa. Evniñ divarına tayalı kürekni alıp, aran içindeki tezeklerni kürey, buzavniñ ögüne acıtqı qoya. Evde ayvanlarını baqmağa ondan başqa adam yoq. Mecit köyde aqrandaşları arasında eñ sağlamı ve küçlüsi. Ev işlerinde ğayretli.

İ. Paşı

LUĞAT:

acıtqı — *висівки, змішані на воді*
 çini — *кісточка*

4-iş. On ikinci aftanıñ başında edebiy masal aqqında metinni oqup, aşağıdaki suallerge cevaplarını yazıñız.

1. Eñ birinci masalını kimler aytqan?
2. Masallar nasıl saqlanıp kelgenler?
3. Halq masallarinen kimler meraqlanıp başladı?
4. Yazıcılar ne yapqanlar, neler yaratqanlar?
5. Yazıcılar edebiy masallar yaratqanda daa nege esaslanğanlar?

5-iş. Metinni 1–2 kere oqup, defteriňizge öz sözleriňizden yazıňız.

Eki arqadaş

Eki arqadaş ormannı keçip ketkende, birden ayuv olarnıň yolunu kesti. Arqadaşlardan biri qorqıtı ve aman zuvıp (*вмик*) terekke tırmaştı. Ekinci arqadaş ise şaşmalay, turğan yerinde qatıp qala. Lâkin o tezden özüne keldi, yerge ölgen adam kibi serilip yattı. Ayuv yanına barıp, onı çoqladı. Yerde ölü kibi serilgen arqadaş nefes almayıp yattı. Ayuv, adam ölgendir, dep tüşündi ve ondan uzaqlaştı.

Ekinci arqadaş terekten tüşip, yerde yatqan arqadaşı yanına küle-küle keldi. O dostundan ‘ayuv qulağına ne dedi’, dep soradı. Yerde yatqan arqadaş ise şaqa tarzında ‘ayuv maña yaramay adamlar havflı vaziyette öz dostunu taşlap keteler’ dedi, dep kestirdi.

• *Bu nasıl metin?*

a) *‘Bala ve ayuv’ masalınıň süjeti;*

b) *‘Bala ve ayuv’ masalınıň qısqa tarifi.*

6-iş. Metinni 1–2 kere oqup, defteriňizge öz sözleriňizden yazıňız.

Açköz köpek

Masalnıň baş qaramanı — köpek. Bir kün o, özenni ağaç köpürden keçe edi. Köpekniň ağızında kemik bar edi. Köpek köpürden keçkende, suvda öz aksini (*відображення*) köre. O, suvda başqa bir köpek buluna, dep belledi.

Köpek suvdaki köpekniň ağızında kemikni köre. Ayvan özünü suvğa taşlay. Suvda körge köpekniň ağızındaki kemikni alacaq ola. Suvda köpek de, kemik de aslında olmağanlarını aňlağance, ayvannıň ağızındaki kemik çoqtan suvda batqan. Köpek bir şeysiz qala.

Saranlıq (*жадібніть*) ve ahmaqlıq (*дурість*) er angi işke keder ete. Pahıllamaq (*засдрити*) ve açközlik yapmaq (*скупитися*) kerekmey. Etraftaki alemge dođru qiymet kesiňiz. Sađınğa (*міраж*) aldanmaňız!

7-iş. Metinni oquñız. Mündericesine ait sualler tiziñiz.

Obonato

Bir antropolog Afrikadaki qabilelerden (*плем'я*) birisiniñ yaşayışını ögrenen. Bir kün o, afrikalı balalarğa bir oyun teklif etken. Alim terek yanına bir sepet meyva qoyıp, balalarğa:

— Kim birinci olup terekniñ yanına çarıp barsa, sepetteki eñ tatlı meyvalarını alıp aşar, — dedi.

O, ‘çarıñız’ dep işmar etti ve balaları çekimge almağa (*вести зйомку*) başladı.

Balalar bir-birleriniñ ellerinden tutup, beraber terekniñ yanına çaptılar. Soñra sepetteki meyvalarını beraber aşadılar.

Şaşıp qalğan alim balalardan:

— Neçün beraber çaptıñız, siziñ er biriñizde bütün meyvalarını tek özüñiz aşamağa imkânıñız bar edi, — dep soradı.

Balalar ise bir ağızdan:

— Obonato! Bir insan bahtlı olğanda, qalğanları kederli olsa, mümkünmi? — dediler.

‘Obonato’ olarnıñ tilinde: ‘Men barım — çünki BİZ barmız’ demektir.

9-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Sen qayda oturıp oqumağa sevesiñ?

— Büyük qoltuqta. Ya sen?

— Men yazı masası başında oquyım.

— Kitap oquğanda içine saife şeritini qoyasıñmı?

— Yoq. Oqułğan soñki saifeni aqlımda tutmağa tırışam. Ya sen?

— Men ise saife şeritini qoyam. Şeritni özüm yapam. Satın almayım.

— Aferin! Ya kitap oquğan vaqıtta bir şeyler aşaysıñmı?

— Oquğan vaqıtta doğrusı aşamamaq. Amma men oquğanda kimerde künaylan urluqlarını aşayım. Ya sen?

— Men çay içem.

— Şimdi şu yerde eñ sevimli yazıcı ve şairlerniñ adlarını aytıp olursıñmı?

— Ebet, diñle: Ablâziz Veliyev, İsa Abduraman, Eşref Şemi-zade, Ziyadin Cavtöbeli. Endi ise sen ayt.

— Diñle: ...

13-ünci afa

Ayneci tilkiniñ ölümi

Eyüp Dermenci

(qısqartılğan)

I

Bir kün qurnaz tilkiçik
Ve tikenli kirpiçik,
Söyleşeler yuzumge
Hırsızlıqqa ketmege.

Kete, kete, keteler,
Etrafqa köz eteler.
Bir davuş ‘şırt’ etkende,
Kirpi soray: — Ya o ne?

Olar qorqa, qorqa da,
Soñ soraylar: — Kim anda?
Taqtacquş dey: — Menim, men,
Qurt saylayım terekten.

Bu arada eñqastan
Tilki dey: — Vay, men hastam.
Qulağında bir qurt bar,
Canım quşçıq, kel çıkar.

— Ağlama sen, tilkiçik,
Men barırım şimdikiçik.
Qulağından bir qurtçıq
Çıqarırım, — dey quşçıq.

Tilkige yaqın kele,
Tilki tınmay ep inley.
Soñ birden-bir atıla,
Tüşe onıñ yanına.

Quşçıq qaçıp yetalmay,
Bir adımçıq ketalmay.
Qanatını açqanda,
Tilki ura bir panca.

Ve ırıldap-ırıldap,
Qap-qap etip ğırıldap,
Parça-parça parçalay,
Ğaripçikni qasapday.

Bunıñ içün pek qıza
Kirpiçik öz dostuna.
Tilki oña: — Qızma, ey!
Bir daa iç yapmam, — dey.

Ve tüşeler tar yolğa,
Yol da deseñ, bir yılğa.

Sualler:

Bir kün qurnaz tilkinen tikenli kirpiçik qayda ketmege kelişeler? Olar nege rastkeleler? Tilki nasıl yalan uydura? Quş tilkiniñ

yanına kelgeninen, tilki ne yapa? Tilkiniň yapqanına ne pek qıza? Ayvanlar angi yolnen keteler?

II

Kete, kete, keteler,
Etrafqa köz eteler.
Soň baqsalar bir capta
Nedir bir şey çapmaқта.

Olar qorqa, qorqa da,
Soň soraylar: — Kim anda?
Çal tavşan dey: — Menim, men,
Avcı quva peşimden.

— Avcımı? — dep qorqqanday,
Tilki birden abdıray.
Soňra başlay qaçmağa,
Keň-keň adım atmağa.

Şaytip eppeyi ketken soň,
Qır, dereler keçken soň,
Tilki dey: — Ey, çal tavşan!
Toqtaçı, dost, tekaran.

Saña deycek şeyim bar,
Mında benim evim bar.
Yür, musafir olursıñ,
Biraz nefes alırsıñ.

— Öylemi? — dey tavşançıq,
Mümkün, tilki tuvğançıq.
Köster, qayda sarayıñ?
Beş-on daqqa qalayım.

Olar kire qapudan,
Bir-biriniň artundan.
Aldatıp çal tavşanını
Tilki yapa qapunu.

Soň tavşanğa atıla,
Pancasını batıra.
Ve şay etip parçalay,
Tavşanını da quşçıqday.

Buniň için pek qıza
Kirpiçik öz dostuna.
Tilki oña: — Qızma, ey!
Bir daa iç yapmam, — dey.

Ve tutuşıp qol-qolğa,
Tüşeler bir keň yolğa.

Sualler:

Tilkinen kirpi daa neni rastketireler? Tilki tavşanını nasıl etip aldata? Evine kirsetken soň tavşançıqını ne yapa? Tilkiniň yapqanlarını körip kirpi ne yapa? Tilki kirpini neler dep işandıra? Soňra eki ayvan angi yolnen keteler?

III

Kete, kete, keteler,
Etrafqa köz eteler.
Nedir, köyden avlaqta
Baqsalar yer qazmaqta.

Olar qorqa, qorqa da,
Soñ soraylar: — Kim anda?
Horazçiq dey: — Menim, men,
Yem qıdıram çöplükten.

— Yem, — dey tilki, — mende çoq,
Aşamağa kişi yoq.
Yür, horazçiq, barayıq,
Bir qapınıp qalayıq.

— Öylemi? Dey horazçiq, —
Mümkün, tilki tuvğançiq.
Köster yolnu, barayım,
Sende qonaq olayım.

— Mına evim, mına yol,
Kel de mende raat ol, —
Dep tilki yol köstere,
Horazçiq pıt-pıt kete.

Eppeyi şay ketken soñ,
Dağ çetine yetken soñ
Tilki dey: — Ey, çal horaz!
Saña sözüüm bar biraz.

Diñle, dostum, aytayım:
Dülbersiñ sen aydayın.
Seni bilgen tilkiler,
‘Sesi daa hoş’ deyler.

Kerçekmi, çal horazçiq?
Ayt baqayım bir yırçiq.
Men yır, çıñnı pek sevem,
Lâkin ağır eşitem.

— Öylemi? — dey horazçiq,
— Toqta, tilki tuvğançiq.
Saña yaqın barayım,
Bir yır aytıp baqayım.

‘Ku-ku-ri-ku!’ aytqanca,
Tilki ura bir panca,
Ve omı da parçalay,
Tavşançiq em quşçiqday.

Buniñ için pek qıza
Kırpiçik öz dostuna.
Tilki oña: — Qızma, ey!
Bir daa iç yapmam, — dey.

Soñ aylanıp oñ qolğa,
Tüşeler bir çet yolğa.

Sualler:

Bu sefer tilkinen kirpi neni rastketireler? Tilki horazçiqnı ne dep aldata, neler dep maqtay? Horazçiq, havfnı түşünmey ne yapa? Tilki horaznı ne yapa? Tilki, oña açuvlangan kirkige ne dey? Soñra tilkinen kirpi qayda keteler?

IV

Kete, kete, keteler,
 Bir bağıqqa yeteler.
 Baqsalar, ne bağcı yoq,
 Yuzum deseñ, qumdan çoq.

Kirpiçik dey tilkige:
 — Bağğa sen kir ilkide.
 Men tışında bekleyim,
 Birev kelse, söyleyim.

— Pek yahşı, — dey tilkiçik,
 — Men kireyim şimdikiçik.
 Eger toyıp, pek bıqsam,
 Sen kirersin, men çiqsam.

O dey de, kire bağğa,
 Kirpi qayta gür dağğa.
 Taqtaqquşqa bağıra,
 bir de tavşan çağıra.

Köy yanından keçkende,
 Arıqtan suv içkende,
 Bir horaznı alalar,
 Soñ çalaşqa baralar.

Kirpiçik dey: — Ey, dostlar!
 Bu dağda bir tilki bar.

O çoq yürdi, çoq yürdi,
 Çoq quş, tavşan öldürdi.

Biz onı cezalayıq,
 qaravulğa çaqayıq.
 — Yahşı, — dey quş, tavşançiq,
 — Men razım, — dey horazçiq.

Quşçiq qona çalaşqa,
 horaz çiq bir taşqa.
 Tavşan, kirpi çet qala,
 Olar birden bağıra:

— Qaravul, çiq çalaştan,
 Qaravul çiq çalaştan!
 Bağda yüzümler pişti,
 Oña da hırsız tüşti!

Qaravul tez-tez çiq,
 Tüfekke qurşun tıqa,
 Ve açuvnen: ‘dañ!’ ata,
 Tilkiçik ölip yata.

Tavşan qayta dağlıqqa,
 Quşçiq qona pitaqqa,
 Horaz kete azbarğa,
 Kirpi kire yuvağa.

Sual ve vazifeler:

1. Tilkinen kirpi kete-kete qayda keleler? O nasıl dağ edi? Kirpi neler tüşünip, tilkini aldata? Tilki dağğa kirgeninen, kirpi ne yapa? O nasıl ayvanlarını çağıra? Ayvanlar toplanıp neler yapacaq olalar? Olar qaravulnı ne dep çağıralar? Tapıp oquñız. Qaravul ne yapa?

2. Masalniň esas fikrini ifadelegen satırni tapıňiz.
 - a) Muqayt olmalı, er angi adamğa işanmaq kerek degil.
 - b) Daima aynecilik yapqan ve adamlarnı aldatqan, öz dostlarına hiyanetlik etkenniň soňu yahşı olmaz.
3. Ayvanlardan angileri merhametli ve saf yürekli olup, tilki olarnı ayneciliknen tuzaqqa tüşüre bilecegini tüşünmegenler?
4. Ayvanlar aqqında daa nasıl masallar bilesiňiz?
5. **Ev işi.** Eyup Dermenci-niň 'Ayneci tilkiniň ölümi' şiiiry masalını oquňiz, resim sızıňiz. Qısqadan ikâye etiňiz. Begengen parçanı ezberleňiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Yel ve küneş

Remzi Burnaş

Bir zamanda rastkelişip Yelnen Küneş
Qavil etken ekenler eki kündeş.
'Biz qaysımız küçlümüz' dep, laf etip,
Sınağanlar küçlerini yolda ketip.

— Kim çezdirse qadınğa bağı şalın,
O küçlüdir, — degen Yel, alıp aldın.

Kete eken yol boyu bir yaş qadın,
Başında şal, aşiqmay basıp adım.

Yel küçenip ökürgen, toz çaňgıtıp,
 Qadın üşüp, bağlağan şalın tartıp.
 Keçkenden soň 'şaytantoy', bulut qırı,
 Külümsirep, yetişe Küneş nuru.

Küneş külip, cilveli ziya saça,
 Qadın şalını çezip, başın açça.
 Küneş degen: — Kördiňmi ey, arsız Yel,
 Suvuq degil, sıcaqnen bahtlı el.

LUĞAT:

bulut qırı = bulut obası
 cilveli ziya — *чарівне сяйво*
 çezmek — *розв'язати*
 el = halq — *народ*
 kündeş — *суперник*

ökürmek = qıçırmaq —
кричати
 qavil etmek = öz fikrinde turıp,
 davalaşmaq
 şaytantoy — *вихор*
 toz çaňgıtmaq = töz kötermek

SARF

Cümleniň maqsadına ve emotsional renkine köre çeşitleri

Er bir cümle bir de-bir **maqsatnen**, yani bir şey aňlatmaq, bir şey soramaq, rica etmek ya da emir etmek maqsadınan ay-tıla ya da yazıla.

Maqsadına köre cümlələr üç çeşitkə bölünələr: **ikâye, sual, emir** cümlələri. Bu cümlələrinin sonunda qaysı toqtav işaretləri qoyula?

Aradan eki afta keçti.

Biçareniñ alı ne olur edi?

Başqaları kelmese de, sen kelmek borclusiñ.

Cümlələr adamniñ is-duyğularını da ifade ete bileler. Emotsional telâffuznen ayılğan cümlələr **nida cümlələridir**. Böyle cümlələrinin sonunda nida işareti qoyula.

Aradan endi eki afta keçken!

Biçareniñ alı ne olur edi?!

Başqaları kelmese de, sen kelmek borclusiñ!

Bir cümlede em sual, em nida işaretləri yan-yanı qullanılğanda, başta ayılğan cümleniñ maqsadına köre esas **sual işareti** qoyula, soñra emotsional renkine köre **nida işareti** qoyula.

Böyle oyun oladır daa?!

Keçmişsiz, hatiresiz insan insanmı asıl?!

Sen ne tüşünesiñ?! Sen meni mashara etmek isteysiñmi?!

1-iş. Cümlelerni başta ikâye etici, soñra sual berici şekilde oquñız. Olarnı nidalı şekilde telâffuz etiñiz.

1. Bizge tizem keldi.
2. Bu bahşış.
3. Terekler endi yapraq töktiler.

2-iş. 'Ayneci tilkiniñ ölümü' masalında iştirak etken ayvanlarını hatırlap, tapmacalarınıñ cevabını tapıñız. Qalğan daa bir şu masalınıñ qaramanı aqqında özüñiz tapmaca tiziñiz.

Başı tarağ, quyruğı orağ.

Uzun qulaqlı, qısqa quyruqlı.

Bir qarasañ — dört ayağ,

Bir qarasañ — tomalağ.

Arqasında biñ tayağ.

Uça-uça dolana, quru terekke qona.
Qabuğını dağta,
Çatlaqlarda saqlanğan aşeratlarını tuta.

3-iş. Metinni oquñız. Mündericesine sualler tiziñiz. Mürekkep cümlelerini köçürüp yazıñız. Baş azalarınıñ astını sızıñız.

Olar yeşil kögetler üstünden atlap, özen yalısı boyu adımladılar. Cıllı ava biraz temizlendi, çürük yapraqlarınıñ qoqusı eksildi. Olarnı çalınğan otlarınıñ accı qoqusı deñiştirdi. Çullu bulutlar künbatıdan (*zaxið*) kündeğuşqa (*cxid*) aşıqa ediler. Küz er yerde özünü sezdirmekte edi. Terek yapraqları sararıp, tıpır-tıpır yerge töküle, yağmurlar sıq-sıq yağa edi.

İ. Paşiden

4-iş. Şiirni oquñız. Birer ikâye, sual ve nida cümlelerini seçip yazıñız.

Tilki

Sarı tilki — ayneci,
Olmaz oña inanmaq:
Eger onı diñleseñ –
Küç degildir aldanmaq.
Odır — tilki, iylekâr,
Seve tavuq etini.
Ebet, bizler bilemiz
Onıñ bar niyetini.
Eger duysa kümesni –
Çipçelerge yoq imdat.
Ey, avcı, ne yerdesiñ?
Tüfegiñni al da — at!

Reşid Memiş

5-iş. Metinni 1–2 kere oqup, defteriñizge öz sözleriñiznen yazıñız.

Yel ve Küneş

Bir kün Yel ve Küneş ‘aramızda kim eñ küçlü eken’ dep qavil eteler (*носперечались*). Olar yolda ketken bir qadını köreler.

Yel ‘men şu qadının başındaki yavluqni çazerim’ dey. Şu yerde o bar küçünen üfürüp başlay, amma qadın yavluqni daa sıqça sara. Bundan soñ bulutlar artından Küneş nurlarını saçtı. Küneş öz sıcaq nurlarınen qadınni isitti. Qadın birden yavluğini çezdi. Küneş Yelge bir de-bir maqsatqa tek meramet (*доброта*) ve külerüznen irişmekni añlattı.

Adamlarnı özüne çekmek isteseñ, merametli ve şefqatlı (*ласкавий*) ol.

• **Bu nasıl metin?**

a) ‘Yel ve Küneş’ masalının süjeti;

b) ‘Yel ve Küneş’ masalının qısqa tarifi.

6-iş. Dialogni oquñız. Sanalaştırmağa azırlanıñız.

— Aytçı, eyilik (*добро*) nedir?

— Eyilik — insannı bahıtlı yapqan bir şeydir. Bu — tatlı söz, hoş baqış, samimiy yardım.

— Menimce, dostluq, hoş sürprizler de eyiliktir.

— Ya, biri-biriñe qoltutuv (*нідтримка*) eyilik sayılamı?

— Sayıla. Böyle eyilikni tek merametli insan yapa bile.

— Doğru aytasıñ. Menimce, merametli insan başqa adamlarnı quvandırğanda, özü de bahıtlı ola.

— Aytçı, eyilik yapıp da, bu aqta er keske aytmaq, minnetdarlıq beklemek doğrumı?

— Eyilik yürekten olmalı. Qırım tatar atalar sözüni biledirsiñ: ‘Eyilik yap da, suvğa taşla...’

— Eminim, dünyada eyilik ne qadar çoq olsa, o qadar da dünyamız güzel olur.

— Ebet. Bunı er kes añlasa, yer yüzünde daima barışıq (*мир*) olur edi.

14-üncü afta

Davuşnen oquv — ifadeli ses, telâffuz ve oquv tehnikasını inkişaf ettirmege yardım etken oquv çeşitidir. Bu usul yardımınen öz fikirleriñni daa da qolay ve doğru ifade etip olasıñ. Bundan ğayrı, bu usul söz çeberligini (*красномовство*) arttıra, diktsiyanı yahşılaştıra, nutuqniñ doğrulıǵını (*правильність*) tekmişley.

İfadeli oquv er bir sözge diqqatlı olmaǵa ögrete, oqułǵan metinni doğru añlamaǵa, fikirlerni doğru beyan etmege yardım ete. Afızanı (*память*) inkişaf ettire, telâffuz nuqsanlarını (*недоліки*) tüzete.

Arzunen körüşuv

Rustem Ali

(*ikâyeden parça*)

... Erecep qaranlıq yaz aqşamında Üsein dayısınıñ arabasına oturıp, Vorun köyüne, Züleyha büyükanasına yönegen ediler. Maale balalarınen bütün kün cenk oynap boldurǵan Erecepçik bu keresinde telbevlerni tutmaǵa aveslenmedi. O, anasınıñ yanında yerleşip oturdı ve araba Güller vadiysini keçip, yoquşqa köterilecekte, yuquǵa dalıp, közleri yumulıp başladı. Anası onı tizlerine aldı. Ana quçaǵındaki yuqu ne qadar tatlı! Araba Qutlaq köyünden keçip, aylançıq zift yolnen töpege tırmaştı. Aşaǵıda daǵlar arasında aynıñ altın tabaǵı köründi. Dersiñ, o deñizde yuvunıp çıqtı da, endi mavı kökniñ boşluǵında közge körünmez qumlar üstünde yatıp raatlanmaqta. Ayşe bu yoldan pek çoq qatnaǵan olsa da, böyle manzaranı birinci kere körgeninden sebep: ‘A-vay!’ — dedi taaciplenip ve bu dülberlikni oǵluna da köstermek istep:

Kâzim Cepparov 'Ay-Petrige yol', 1996 s.

— Erecep, közleriñni aç, qozuçığım! Baq, oğlum, nasıl balaban ay doğdı!

Üsein qart arabanı toqtattı ve yuqudan ayınğan bala tap aşağıda deñiz qıyığını yarıqlatıp turğan balaban aynı körip şaştı. Çünkü o, şu küнге qadar aynı daima töpede köre edi. Birazdan soñ araba kene yönedi ve ay dağlar artında gizlendi. Amma araba aşağı tüşip, özen boylap ketken çaqıllı yolğa burulğan soñ, ay bir daa peyda oldı: endi töpede. Anası Erecepçikke bunıñ sebebini añlattı. Bala aynıñ nasıl yürgenini körecek olup, onı seyir ete-ete yuqusırap başlağanda, dayısı:

— Tr-r-r! — dep atnı toqtattı. — Burada bir çoqraq bar, suv şerbet. Birer yutum içsek, savap olur. Baba-dedelerimiz de andan suv içmişler.

Dayısı Erecepçikke arabadan tüşmege yardım etti. Olar çoqraq yanına kelgen soñ, qart balağa baqır meşrebeni uzatıp:

— Suv küçüğün, yol büyüğün, — dedi. — Kendi eliñnen alıp iç.

Erecepçikniñ suv içeceği kelmese de, savap qazanmaq için egilip, çoqraqtan suv aldı da, bir qaç yutum içken soñ, meşrebeni anasına berdi.

— Asan-Üseinlerin, ölülerimizin canına tiysin, — dedi oña dayısı.

Bala onıñ aytqanı kibi tekrarladı. Büyüklär de suv içken soñ, olar kene arabağa oturdılar ve sukünette eşitilip turğan nasıldır şuvultığa at tuyaqlarınıñ tapırdısı, köpçekler tübünde ezilgen çaqılınıñ sesi qoşuldı.

— Ana, ne şuvulday ya? — dep soradı Erecepçik.

— Selviler şuvuldaylar, oğlum.

— Bizim selviler, — dep qoştı dayısı.

LUĞAT:

aylançıq — *окружний*
kendi eliñnen = öz qoluñnen
qıyıq — *клин*
selvi = selbi — *кипарис*
sükünet = süküt — *тиша*

telbevler — *віжки*
yoquş — *височина*
zift = qaranlıq — *непроглядна*
темінь

ŞİVE SÖZLERİ:

burada = mında

içmişler = içkenler

?= Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

Erecep arabada anası ve dayısınen qayda kete ediler? Oğlançıq ne için bu sefer telbevlerini tutmağa avestenmedi? Araba töpege tırmaşqanda dağlar arasında ne köründi? Ay nasıl edi? Anası bu dülberlikni körip, Erecepke ne dedi? Erecep nege şaştı? Oğlançıq aynı seyir etip yuqusırap başlağanda dayısı ne teklif etti? Dayısı Erecepke baqır meşrebeni uzatıp ne dedi? Anası çoqraq suvunu neler dep içti? Adamlar kene arabağa oturıp ketkende sukünette ne eşitildi? Neler şuvuldadı? Parçanı oquğanda angi levhalarnı tasavur ettiñiz?

2. Parçağa angi serleva berir ediñiz?

3. İnsanların öz tuvğan yerine, tabiatqa sevgi ve ürmel bildirgenleri aqqında satırlarnı tapıp oquñız.

4. Siz oquğan adise eski zamanlarda olıp keçkenini nasıl añladıñız?

5. **Ev işi.** Rustem Aliniñ 'Arzunen körüşuv' ikâyesinden parçanı oquñız, begengen yerlerini ikâye etiñiz.

Ayat menbası olğan suvğa ayrıca munasebet. Çoqraqlar, çeşmeler, quyular

Asırlar devamında ayat menbası olğan suvğa ayrıca munasebet asıl oldı. Suvnı qullanuv adiy qaidelerini balalıqtan öğretmek adet olıp qaldı: çoqraqqa yaqınlaşqanda, oña adamğa kibi selâm bermek, üstünü yapraq, pıtaq ve çöplükten temizlemek kerek. Çoqraqnı tapqan adamğa minnetdarlıq bildirmeli. Eger de bu adam vefat etken olsa, ‘Allah rahmet eylesin!’ demek kerek. Çoqraqtaki suvnı ya bir de-bir savutqa toldurıp, ya da avuçlap içmeli. Suvğa tükürmek yasaqtır.

Eski zamanlarda kimdir eyilik yapacaq olsa, temiz suv olğan yerde bir çeşme qura edi. Çeşmeler adamlarğa elverişli yerlerde qoyulğan. Olarnıñ tış körünişi bir-birini tekrarlamay edi. Olarğa küçük mimariy eser demek mümkün. Çeşmelerni qurğan ustalar öz üslup ve hayal küçünü qullanğanlar.

Suv ğayet teren yerde olğanda adamlar quyular qazğanlar.

M. Hayrutdinov

Ayan çoqraqı. Çatırdağ eteginde

LUĞAT:

avuçlap — *зачерпнувши
долонею*

ayat menbası — *джерело
життя*

elverişli yerler — *зручні місця*

hayal küçü — *тут: фантазія*

mimariy eser — *витвір
архітектури*

minnetdarlıq bildirmek —
подякувати

munasebet — *ставлення*

tış körünişi — *зовнішній
вигляд*

tükürmek yasaq —

заборонено плювати у воду

üslüp — *стиль*

SARF**Metin**

Metin — manasına köre özara bağılı olğan ve umumiy mevzunı ifade etken bir qaç cümlelerdir. Metinde cümleler bir tertipte yerleşir.

- Metinde baş fikirni belgilemek mümkün.
- Metinge serleva qoymaq mümkün.
- Metinniñ serlevası onıñ mevzusına ve baş fikrine köre qoyulır.

Metinniñ çeşitleri

1. **İkâye metini.** İkâye metininde nasıldır areket ya da vaqıalar aqqında beyan etile, olarnıñ ardı-sıralığı aňlatıla. İkâye metinine şu sualler berile bile: *qayerde? qayda? ne olğan edi? ne ola? bundan soñ daa ne olacaq?*

2. **Tarif metini.** Bu metinlerde bir de-bir insan ya da ayvanıñ tış qıyafeti, tabiat manzarası, predmet, adise ve vaqıalarnıñ alâmetleri tariflene. Tarif metinine şu sualler berile bile: *tasvir etilgen predmetniñ tış körünişi nasıl? onıñ nasıl alâmetleri bar?*

3. **Fikir etüv metini.** Bu metinde nasıldır adise ya da vaqıa ne sebepten ya da ne içün olğanı aňlatıla. Fikir etüv metinine şu sualler berile bile: *ne içün? nege gerek?*

1-iş. Metinlerni oquñız. Mündericelerine köre, çeşitlerini belgileñiz. Olarğa serleva beriñiz, baş fikirlerini aytıñız. Metinlerden soydaş azalarınen cumlelerni köçürüp yazıñız. * — böyle işaretnen cümlelerde baş azalarnı sızıñız.

1. Sınıfımıznen raathıq bağçasına bardıq. O yerde qaşıqqağaç (*клен*), yüke (*липа*), çam (*сосна*) ve emenler (*дуби*) öse. * Biz yerde yatqan çeşit tıslü yapraqları topladıq. * Oğlanlar çam teregi tıbünde karpasınalar cıydılar. Qızlar emen teregi tıbünde pelit findıqları topladılar. Endi elimizde bir çoq yapraq, karpasına ve pelit findıqları bar. Derste olardan elyapmalar (*вироби*) yaparmız.

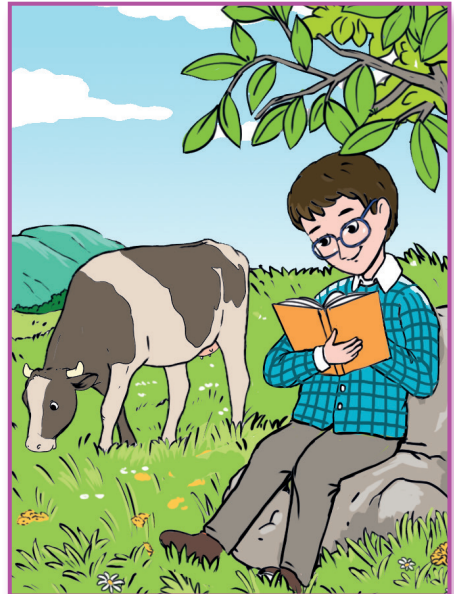
2. Yarpaqlarınıñ şekilleri nasıl? Bu yerde qaşıq ağaç, yüke ve emen yarpaqları. Yüke tereginiñ yarpaqları sıq olup, tögerek şekildeler. Qaşıq ağaçniñ yarpaqları adiy, iri, parmaq biçim olup (*пальчасті*), sapı (*черешок*) uzundur. Emen yarpaqları ince, tüz (*плоский*) ve keniştir (*широкий*).

3. Yarpaqlar küzde ne içün yeşil renklerini coya? Yarpaqlarınıñ yeşil tısu qorboya (*хлорофіл*) yardımınen peyda ola. * O ise küneş nurlarınıñ tesirinden ösümlikte asıl ola. * Küzde yarpaqlarınıñ qorboyası azlaşa. * Neticede yarpaqlar sararıp başlay. Bazı tereklerde qorboya yerine antotsian degen qızıl bir madde asıl ola. * Bu sebepten yarpaqlar qırmızı tıste ola. İşte, küzde yarpaqlar çeşit tıste olğanı bu sebeptendir.

2-iş. Metinni oquñız, çeşitini belgileñiz. Metinge serleva beriñiz.
* — böyle işaretnen cümlelerni köçürüp yazıñız, baş azalarnı sızıñız. İnce sozuqlı 4–5 sözni köçürüp yazıñız.

Murat bu işlerni ne içün yorulmay yapa edi? Şaqamı bu, er kün, er ay, yıl boyu bu cansıqıcı işnen oğraşmaq? Amma Murat dayana edi. Em bunıñ öz sırası bar edi. Çobanlıq meşğüliyeti oña çoq kitap oqumağa imkân doğura edi. Sıgırını arıqqa aydap tüşürdimi, özü çoñqayıp otura. * Murat kitabınıñ kerek saifesini açsa... * Endi o aşamçaq Manâniñ (sıgır) yanında degil de, deyik, ava şarınıñ sepetlerinde buluna ve Ay tarafqa yol ala.

E. Ümerovdan

LUGAT:

aşamçaq — şive: aş delisi — *ненажера*

3-iş. Metinni oquňız, çeşitini belgileňiz. Metinge serleva beriňiz.

* — böyle işaretnen cümleli köçürüp yazıňız, baş azalarnı sızıňız. Dudaqlı sozuqlarnen sözlerni köçürüp yazıňız.

Men torğay kibi kiçkene, köbelek kibi yengil edim. Öyle zayıf, biçare edim ki, zornen nefes alğanım. *Men bir türlü yaşav alâmeti köstermey ekenim. Ufaq, tögerek betçigimniň morarıp, qara bir renk alması, er kesni qorquzğan. Pek yavaş öse ekenim. Qayda yatsam, anda yuqlap qalğan adetim bar eken. Uyanğan soň ağlay, aleket qopara ekenim.

İ. Paşiden

4-iş. Şiirlerni ifadeli oquňız. Olarnıň er biri kaç cümleden ibaret? Cümlelerniň çeşitlerini aytıňız. Begengen şiirni köçürüp yazıňız. Qayd etilgen sözlerni köçürüp, sozuqlarnı belgileňiz.

Qırım degen adıňızni

Köteriňiz **köklerge!**

Candan sevgen Adaňızni

Bermeňiz iç kimsege!

R. Çaylaq

Men ki'mim, **neçün** doğdım?

Ne **yapmaq** keregim?

Köksümde neçün ura

Musulman yüregim?

R. Çaylaq

5-iş. Cümlelerni oquňız, köçürüp yazıňız. Soydaş azalarnı belgileňiz.

1. Yazniň sıcağından soň, ortalıqni bir tazelik, yengillik bastı. (A. Osman). 2. Babamnen boğçaçiqqa ötmek, tuz, sarımsaq, pe-nir qoyıp yolğa çıqtıq. (A. Dittanova) 3. Azbarlarda, aralıqlarda, tar soqaqlarda adamlar peyda oldılar. (E. Ümerov) 4. Böylelik-nen, aylar, yıllar keçti. (A. Dittanova). 5. Men yerimden turdım, tez-tez kiyindim ve tışarığa çıqtım. (C. Dağcı). 6. Oğullar, qızlar, kelinler ve torunlar sofrı başına oturdılar. (Ş. Alâdin)

6-iş. Cümlelerni, toqtav işaretlerine baqıp, ifadeli oquňız. Cümle-lerniň maqsadına köre çeşitlerini belgileňiz. Ağzaviy talil etiňiz.

1. Qart külümsirey ve Akimden qayda baracağını soray. (R. Murad)
2. Küz tabiatnıñ eñ dülber çağı! (Z. Cavtöbeli)
3. Bariñiz, bağını dolanıñız! (Z. Cavtöbeli)
4. Olar kelin taraftan soy-aqraba olalarmı? (Yu. Aynur)
5. Oğlum, sen ömür bosağasındasıñ! (A. Mefayev)
6. Yol kenarındaki tükândan bir qadın çıqtı. (E. Ümerov)

7-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

- Amma da çoq yapraq cıyğanmız!
- Aytmasa! Olarnen yıl devamında çalışırız.
- Doğru. Bir danesini qaldırmay işletiriz.
- Şu yapraqlardan sen ne yapacaqsıñ?
- Applikatsiya.
- Men de! Balaban bir küz resimi yaparım.
- Sen yapraqlarınñ şekline baq. Olar sanki terekni añdırılar.
- E, körem. Amma da acayıp yapraçlıqlar!
- Er biri güzel.
- Resimlerimizni soñra mektepke alıp barıp ocamızğa kösteririz.
- Ocam işimni begense — oña bağışlarım.
- Aydı, vaqtımıznı coymayıq. Başlaymız!
- Toqta. Bizge tutqal (кле́й), maqas ve birer temiz beyaz kâğıt tabağı gerek.
- Şimdi ketiririm.

15-inci afta

Şiir oquğan vaqıtta toqtavlar aqqında

Şiirni ifadeli oqumağa öğrenmek için gerekli yerlerde toqtalmaq pek müimdir. Toqtavlar (ya da *tınışlar*) qısqa ve devamlı ola bile. Eñ devamlı toqtav, şiirniñ serlevası aytilğan soñ yapıla. Serlevanı aytqan soñ, içiñden beşkece saymaq gerek. Metinde satır başı olsa, oña keçmezden evel içiñden dörtkece saymaq gerek. Toqtav işaretleri olğanda da toqtavlar gerek olur:

- virgül olsa, toqtav BİR esabından yapıla;
- noqta, tire, eki noqta olsa, toqtav BİR, EKİ esabından yapıla;
- sual ve nida işaretleri olsa, toqtav BİR, EKİ, ÜÇ esabından yapıla.

Qış kele

Eşref Şemi-zade

Gece uzay, kün qısqara,
Suvuq arta, yüksele.
Artıq endi ağır-sabır
Aq saqallı qış kele.

Gece-kündüz yağmur yağa,
Yoldan, ızdan keçilmey.
Çıray sına küskün ava,
Kökte yıldız seçilmey.

Qoñur çölde aşlıq çalğan
 Çalğı, saban sesi yoq.
 Qışlamağa bizde qalğan
 Quşçılarnıñ esi yoq.

Qapu qaqa tors dekabr,
 Tıŭta suvuq yüksele.
 Artıq endi ağır-sabır,
 Aq saqallı qış kele.

LUGAT:

ağır-sabır — *непоспихом*
 artmaq = çoqlaşmaq —
прибывати
 qoñur — *бурий*
 saban — *плуг*
 seçilmey = körünmey — *не*
видно

çalğı — *коса*
 çıray sita küskün ava — *погода*
хмуриться
 yükselmek = köterilmek
 esi yoq = aqlı yoq —
божевильний

Sual ve vazifeler:

1. Şiir üzerinde sualler.

Endiden başlap biz tabiatnıñ qaysı mevsimini qarşılıyaçaq-mız? Yılınıñ bu devrinde tabiatta olğan deñişmelerniñ tasvirini tapıp oquñız. Qoñur çölde nelerniñ sesi eşitilmey? Şiirden oquñız. Kökte ne içün yıldızlar seçilmey? Şiirde quşlar aqqında neler ayıla?

2. Şiirde nasıl yıl mevsimi tasvirlengen?

- qış;
- qışnıñ soñu, avanıñ yımşaması;
- küzniñ soñu, qış arfesi.

3. Talebeniň fikrinen razısızımı?
Şair bir çaç satırnen küzniň soňki künlerini em de qışniň başlanmasını ustalıqnen tariflegen. Mükemmel şiiiry sözniň mına böyle acayıp küçü bar.
4. Şiirni ifadeli oquňız, kerek yerlerde qısqa ve devamlı toqtavlar yapıňız.
5. Şiirde qafiyeli sözlerni oquňız.
6. Resimge angi satırlar kelişe?
7. **Ev işi.** Eşref Şemi-zadeniň 'Qış kele' şiiirini ifadeli oquňız, ezberleňiz.

MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Qış

Eşref Şemi-zade

Beyaz çarşaf yapıňgan keň tarlalar,
Çivildeşe azbarda şeň balalar.
Biri konki yasadı, biri çana,
Biri yasap Qar-baba, şay zevqlana.

Qışniň şeň nefesi boysundırdı.
Derya yuqlap qaldı, sesi tındı.
Kümüş kibi yıldıray tegiz buzlar,
Anda tayıp eglene oňlan, qızlar.

LUĞAT:

Qar-baba = qardan adam —
сніговик
şay zevqlana — так
розважаються

boysundırmaq — підкорити
sesi tındı — вичух його звук
(шум)

SARF

Pekitüv
Cümle

Cümleniñ baş ve ikinci derece azaları
Cümlelerde soydaş azalar
Mürekkep cümleler
Metin. Metin çeşitleri

1-iş. Cümlelerni oquñız, köçürüp yazıñız. Baş ve ikinci derece azalarını qayd etiñiz. Metinde qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

1. Özenden serin **yel** ese. (R. Murad) 2. Yol kenarındaki **tükândan** bir qadın çıqtı. (E. Ümerov) 3. Küzde ava **salqın** oldı. (F. Akim) 4. Küz küneşi yer yüzüne soñki **şavlelerini** septi. (Yu. Aynur) 5. Ufuqta ap-aq qarnen örtülü yüksek **dağlar** körüneler. (Z. Cavtöbeli) 6. **Qoylar** yürüşlerini tezleşitirdiler. (T. Dağcı) 7. **Keñ** azbar ziy-çuv oldı. (A. Mefayev) 8. Gecesi qar yağdı. Avada tek-tük qar **daneleri** avelene edi. (C. Dağcı) 10. **Etrafnı** qoyu tuman basqan. (İ. Paşi) 11. Küneş **şavleleri** qar danelerini kümüş kibi yıldırtalar. (Çerkez Ali)

2-iş. Cümlelerni oquñız, köçürüp yazıñız. Soydaş azalarını qayd etiñiz. 5–6 dudaqlı sozuqlı sözni tapıñız.

1. Şair birlikke, muabbetlikke çağıra. (A. Muradasilov) 2. Tam toqtamadan köyümüzni, tatarımni, ağalarımni soruştıra. (A. Dittanova) 3. Qadınlar, balalar episi işke kiriştiler. (S. Çoqum) 4. O, sözlerni dane-dane ayta, fikirini açıq añlata. (A. Dermenci) 5. Küneş parılday, lâkin qızdırmıy. (Çerkez Ali) 6. O apansızdan

sustı, başını köterip çevre-çetke baqtı. (E. Ümerov) 7. Balqurtlar, quşçılar çeçek-çeçekten uçıp vızıldayar, çivildeyler. (İ. Paşi) 8. Er kes alna köre arpa, kürpe, qatıq alğanlar. (İ. Asanin)

3-iş. Cümlelerni oquñız, köçürüp yazıñız. Mürekkep cümlelerniñ baş azalarını qayd etiñiz. 5–6 qalın sozuqlı sözni tapıñız.

1. Güzel yaz keçti, bağçalardaki meyvalar pişti. (Yu. Aynur) 2. Kiyinip tışarı çıqtım, ateş kibi yanğan yüzümni accı yel çertti. (E. Ümerov) 3. Yeller esti, künler artından künler keçti. (A. Dermenci) 4. Közlerime yuqu kirmey, boran qaşqır kibi uluy. (C. Dağcı) 5. Küneş battı, ortalıqqa qaranlıq çökti. (C. Dağcı) 6. Kök yüzü açıq, bir bulutçiq bile körünmey. (İ. Paşi) 7. Küz keçti, qış suvuqları başlandı. (A. Bari)

4-iş. Metinni oquñız, çeşitini belgileñiz. Metinge serleva beriñiz. Mündericesine ait sualler tiziñiz.

Qar daneleri nasıl peyda olalar? Qar daneleri yağmur tamçıları kibi aynı yerden peyda olalar. Deñiz ve okeanlarınñ suvu buv olıp kökke köterileler. Kökte ise buv buzlay. Buz büllürçikleri soñundan yer yüzüne qar şeklinde yağa.

5-iş. On beşinci aftanıñ başında toqtavlar aqqında metinni oqup, suallerge cevap beriñiz.

1. İfadeli oquvda toqtavlar nasıl ola?
2. Eñ devamlı toqtav neden soñ yapıla?
3. Metinde, satırbaşına keçmezden evel, içiñden qaçqace saymaq kerek?
4. Metinde virgul olsa, toqtav qaç esabında yapıla?
5. Noqta, tire, eki noqta, sual ve nida işaretleri olsa toqtav qaç esabında yapıla?

6-iş. Şiiriy satırlarnı oquñız. Soydaş azalarnı qayd etiñiz.

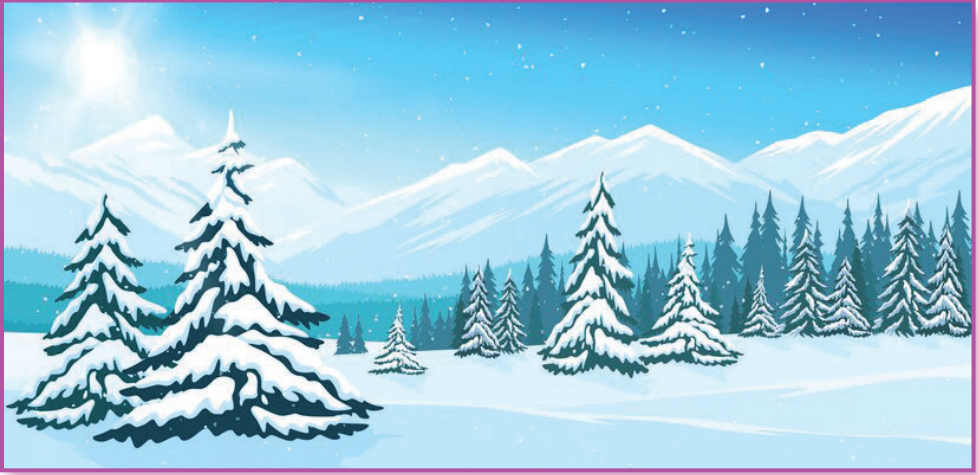
Yapalaq-yapalaq qar yağa,
Bayırlar, çayırlar bem-beyaz.

S. Emin

Azbarda qar yağdı, suvuq ep arta.
 Qaldırım, soqaqlar, yollar kömülgen.
 Balalar bürüngen, mektepten qayta,
 Qart çınar dalları yerge egilgen.

B. Mambet

- *Cümlelerniñ episi mürekkepmi? Cümlelerniñ negzini tapıp, bunı tayinleñiz.*
- *Resimge angı satırlar kelişe?*

7-iş. Dialognı oquñız. Sınıfta sanalaştırmağa azırlanıñız.

- Baqsa, baqsa! İlk qar yağa!
- Qarnıñ daneleri iri-iri!
- Dersler bitkence ortalıqnı qar örtecek.
- Demek, derslerden soñ qar topu oynaycaqmız.
- Ebet, Saniyeni de, Bekirni de çağırayıq.
- Baq, baq, yel qar danelerini avada aylandıra. Dersiñ bir masal kibi.
- Böyle şey tek kinoda ola, dep bellegen edim.
- Köresiñmi, bu yıl bizde, Qırımında da, aqiqiy qış olacaq!
- Ebet. O qadar qar çoqtan yağmağan edi.
- Quvan. Qar çoq olsa, ekinler de, ötmek de çoq olur.
- Ya men quvanam da!
- Azır ol. Raatlıq künleri qar topu oynaycaqmız.
- Em de...

16-ncı afta

Yıl gecesi

Evelden ‘Yıl gecesi’ qırımtatarlarınıñ bayramları arasında ayrıca yerde turğan, çünki bu qadimiy qoranta bayramı sayılğan. Bu bayram qışnıñ başı olaraq dekabrniñ 22-de qayd etilgen. Bu künden soñ aqiqiy qış, eñ suvuq ve sert künler başlana.

Qırımtatarlar bu bayramnı bütün Qırımnda qayd etkenler. Dekabr 22 kününe — Qantar (teraze), dep aytqanlar. Amma çeşit yerlerde onıñ adı çeşit türlü olğan. Meselâ, cenübiy yalıboyunda oña ‘Kalenda’ begenler. Diger yerlerde ise bu bayramğa ‘Yıl başı’ ya da ‘Yılbaş gecesi’ degenler.

Halqnıñ bu bayramğa olğan munasebeti atalar sözlerinde aks ettirile. Meselâ:

Qırımnda qış qantardan soñ başlana.

Qantardan soñ qaz qozlar.

Yıl gecesinde er bir evde sofralar donatıla, er kes şeñlene. Ev bikeleri beyaz elva, tavuq etinden ve pişken pirniçten ‘Yañı yıl köbetesi’ pişirgenler. Köbeteniñ ortasına pişken yımırta qoyğanlar. Balalar sofra başında biri-birini qazan túbündeki küyenen

ayalağanlar. Qaranlıq tüşken soñ, oğlan balalar kürkler kiyip, ya da eçki terisine sarılıp: ‘Kalenda, kalenda, kalenda!’ — dep, ev-evden yürgenler. Balalar:

‘At túbünde ayılım, ne berseñiz qailim.

Berseñiz, oğluñız olsun, bermeseñiz — taz qızıñız olsun!’ — dep, qıçıra ekenler. Ev bikeleri balalarğa ceviz, qanfet, alma çıqarıp bergenler.

Aşıq yigitler sevgililerine bir keseçik kömür bağışlağanlar. Güzel qız o kömürçikni alsa, yigitniñ ev ocağına saibe olacağına razılıq bere demektir.

Şu gece qoranta azaları eyi tüşler köreyik dep, yuqlamağa yatqanlar. Şu gece körgen tüşler kerçeklene dep sayıla eken. Sabasına alüşke şorbası pişirilgen. Qoranta azaları sofrada oturıp, alüşke şorbasını aşap, körgen tüşlerini aytqanlar. Büyüklär ‘Hayır-eyilikke olsun!’ degenler.

R. Kürtiyevden

LUĞAT:

aks ettirmek — відобразити
alüşke şorbası — галушки
aşıq — закохани
ayalamaq — обмазувати
ayırca yer — особливе місце
senübiy yalıboyu — південне узбережжя
eçki terisi — козяча шкіра
eyi tüşler — добрі сновидіння

kömür — вугілля
kürk — хутро
küye — сажа
munasebet — відносини
qadimiy — древній
sarılmaq — бути загорнутим
Yıl gecesi = qış başlanuvı —
початок зими

Sual ve vazifeler:

1. Metin üzerinde sualler.

‘Yıl gecesi’ bayramı qırımtatarlarda ne içün ayrı bir yer ala? Qırımniñ çeşit yerlerinde bu bayramğa ne degenler? Bayramğa ev bikeleri nasıl aşlar pişirgenler? Qaranlıq tüşken soñ oğlan balalar ne yapqanlar? Şu gece qoranta azaları neler dep yuqlamağa yatqanlar? Sabasına ev bikeleri ne pişirgenler? Qoranta azaları sofrada oturıp aş aşap ne yapqanlar?

2. Metinde atalar sözlerini tapıp oquñız. Olarñıñ manasını aña-tıñız.
3. 'Hayır-eyilikke olsun!' ibaresini nasıl añaıyısıñız?
4. Dekabr 22-si — yılda eñ qısqa kün ve eñ uzun gece — küneş-niñ turuvıdır. Ya yılñıñ eñ uzun künü ve eñ qısqa gecesi nasıl künge kele?
5. Cümlelerni devam etiñiz.
 1. Qışñıñ başı olaraq dekabrñıñ 22-de ...
 2. Ev bikeleri tavuq etinden ve pişken ...
 3. Qaranlıq tüşken soñ oğlan balalar ...
 4. Qoranta azaları şu gecesi eyi tüşler ...
6. **Ev işi.** Refat Kürtiyevniñ 'Yıl gecesi' ikâyesini oquñız, begen-gen parçanı ikâye etiñiz.

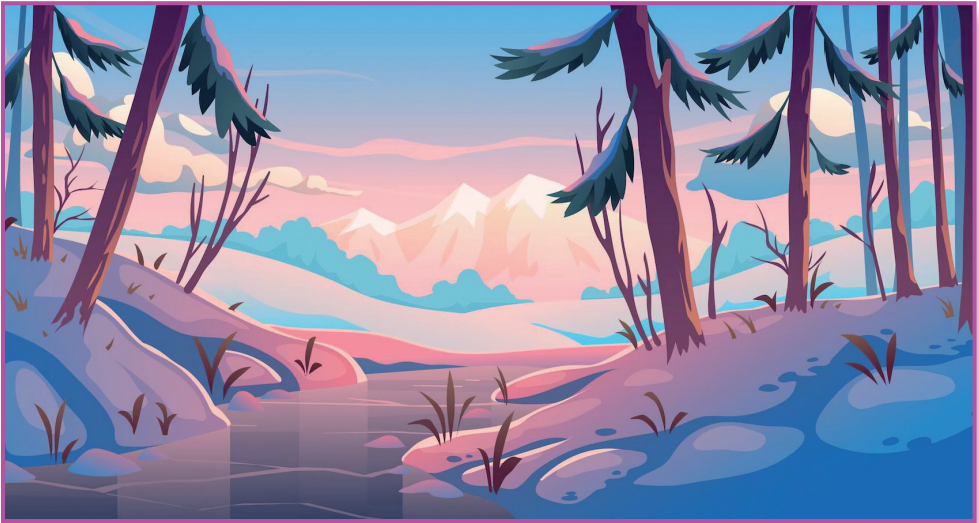
MUSTAQIL OQUV İÇÜN

Qar

Bilâl Mambet

Bütün gece qar yağdı,
Oldı boran.
Saba ise kün doğdı
Şavle saçıp.

Teren qar da taptaldı,
Ögde orman
Bekley edi qışnı o
Bağrın açıp.

Keldi,
İlki ayazlı künler keldi.
Çal qayalar,
Emenlik kümüş renkte.
Özenlerniñ şeñ yırı
Tındı endi.
Ülke temel qoymaқта
Bereketke.

Daa nice sert qarlar,
Yağmur yağar.
Bağ-bağçağa, qırlarğa
Mercan olıp.
Baar kelse irir de,
Suvlar aqar.
Tarlalarğa...
Ekinge...
Arıqlar tolıp.

LUĞAT:

bağrın açıp —
з розпростертими обіймами
mercan olıp — подібно до
коралів

temel qoymaқ — закладати
основу

SARF

Pekitüv
Cümle

Cümleniñ baş ve ikinci derece azaları
Cümlelerde soydaş azalar
Mürekkep cümleler
Metin. Metin çeşitleri

1-iş. Cümlelerni oquñız, köçürip yazıñız. Baş ve ikinci derece azalarını qayd etiñiz. Qayd etilgen sözlerni elifbe tertibinde yazıñız.

1. Ösümliklerge sıcaq yetişmedi. (*F. Akim*) 2. Qurtnezir klar-netniñ sesine diñlendi. (*Ş. Alâdin*) 3. Qış küneşi qır artlarına aylanıp ketti. (*Yu. Aynur*) 4. Yalıdan esken hafif yel yüzümüzni siypadı. (*Z. Cavtöbeli*) 5. Murat titregen ellerinen köpekni quçaqladı. (*E. Ümerov*) 6. Avanı toldurğan qar daneleri sıqlaşalar. (*C. Dağcı*) 7. Qocaman terekler sukünet içine çomdılar. (*S. Çoqum*) 8. Olar qaranlıқта meni eslemediler. (*A. Dermenci*) 9. Ali tüş alemine daldı. (*T. Halilov*) 10. Apansızdan kökte ağır qara bulut peyda oldı. (*İ. Abduraman*)

2-iş. Cümlelarni oquñız, köçürüp yazıñız. Soydaş azalarnı qayd etiñiz. 5–6 ince sozuqlı sözni tapıñız.

1. Açıq, bem-beyaz çöllerde köz açtırmagan qar furtunağa çevirildi. (*C. Dağcı*) 2. Men qoqlarımnnı ‘aşatam’, ‘içirem’, ‘yuqlatam’. (*A. Dittanova*). 3. Çoq keçmey mektepniñ büyük azbarı ses, şamatanen toldı. (*İ. Bahşış*) 4. Mamut ayaq üstüne turdı, ştanına yapışqan çöplerni qaqtı. (*A. Dermenci*) 5. Derelerden kiçkene irmaqlar, çoqraqlar aqalar. (*Çerkez Ali*) 6. Murat yaşay, yüre, küle, köre, nefes ala. (*E. Ümerov*) 7. Beyaz, dülber evçikler bağ ve bağçalar arasında gizleneler. (*Yu. Bolat*) 8. Bayırlarnıñ caplarına tuvar, qoy, qozular yayılğanlar. (*Z. Cavtöbeli*)

3-iş. Cümlelarni oquñız, köçürüp yazıñız. Mürekkep cümlelarniñ baş azalarnı qayd etiñiz. 5–6 qalın sozuqlı sözlerni tapıñız.

1. Yağmur yağıp aldı, kök güdürdedi. (*E. Ümerov*) 2. Soñ bir-den ava türlendi, ruzgârlarnen sağanaq-sağanaq yağmur yağdı. (*A. Emirov*) 3. Küneş arareti ayamadan qızdıra, amma kimse onıñ sıcağından kederlenmey. (*E. Ümerov*) 4. Yağmur sepeley, amma kök yüzü tutaş buluttan arına başlay. (*R. Tınçerov*) 5. Deñiz dalğalı edi, kök yüzü bulutlarnen qaplı. (*F. Akim*) 6. O, küçük qapını qaqtı, kimse çıqmadı. (*Ş. Alâdin*) 7. Qartanay eçkisine toz qondurmay, eçkisi de onı sütsüz-qatıqsız qaldırmay. (*Yu. Akim*)

4-iş. Metinni oquñız, çeşitini belgileñiz. Metinge serleva beriñiz. Mündericesine ait sualler tiziñiz.

Boz köyü qır üstünde, yel közünde tura. Qır üstünde olğanı içinmi, köyniñ qışı qattı ola.

Qara qış ortalarında köyni qar basa. Qarnıñ qalınlığı bazıda yarım metrni keçe. Qazma küreknen evden-evge yolçıqlar açmaq kerek ola.

Qış künleri qısqa ola. Adamlar saba erte turıp, künlik hizmetlerini yapıp bitirmege yetiştirmeyler, ortalıqqa qaranlıq çöke başlay. Soñ yavaş-yavaş qışnıñ uzun gecesi ükümge kire.

N. Aliyev

5-iş. İbretli ikâyeni oquñız. İkâye ne aqqında? Er bir qomşu aqqında ne der ediñiz?

Eki qomşu bar edi. Qış keldi, qar yağdı. Qomşulardan biri saba erte turıp, qarnı küreмеge başladı. O, yolnu temizler eken, qomşunuñ azbarına da bir köz taşladı. Qomşunuñ azbarında ise ev qapısına qadar tar yolçıq taptalğan.

Ertesi künü kene qar yağğan. Birinci qomşu saba erte turıp, kene qarnı küreмеge başladı. Qomşusınıñ azbarına baqsa, kene tar yolçıq taptalğan.

Üçüncü kün qar daa çoq yağğan. Birinci qomşu kene erte yarıq turıp, azbarnı qardan temizlemege tutunğan. O kene de qomşunuñ azbarına baqtı, anda kene yolçıq tegiz, taptalğan.

Aynı şu künü birinci qomşu ikinci qomşunu soqaqta rastketirip, ondan:

— Olân, er kün eviñ ögünde yolçıqnu qardan temizlemege nasıl etip yetiştiresiñ? — dep soradı.

Ekinci qomşu başta taaciplendi, soñra ise külip:

— Men temizlegenim yoq. Olğanı-olacağı maña er kün dostlarım kelip keteler! — dep cevap berdi.

6-iş. Şiir parçasını oquñız. Angi tabiat levhalarını tasavur ettiñiz? Muellif nasıl işançlar aqqında ayta?

Yañı yılda yañı qar asretimni qapladı,
Ağarmağan iç bir yer Sudağımnda qalmanı.
Yerde, kökte yañı qar yañı yılını qarşılav,
İşanç ile insanlar bir-birini alğışlav.

R. Çaylaq

7-iş. Şiirni oquñız.

İstegim

Amet Mefayev

Dostlar maña şöyle sual berseler:

— Yañı yılda ne isteysiñ? — deseler,

Men der edim:

— Qavğa-dava olmasın.

Men der edim:

— Cenkke iç yer qalmasın!

Men der edim:

— Külsün quvnaq sabiyler,

Men der edim:

— Külsün aziz ana yer.

— Bollıq olsun, baylıq olsun, — der edim.

— Baht çoq olsun, sağılıq olsun, — der edim.

Dostlar içün qurulğanda mezeler:

— Yañı yılda ne isteysiñ? — deseler.

Men der edim:

— Qatmer güller çoq olsun.

Men der edim:

— Qara künler yoq olsun!

Men der edim:

— Külkü olsun yüzlerde.

Men der edim:

— Türkü olsun tillerde.

— Dostlar maña keñeş olsun, — der edim.

— Tañlar olsun, küneş olsun, — der edim.

• *Müellifniñ arzu-niyetlerinen razısız mı?*

• *Ya siziñ nasıl arzularınıñ bar? Olarnı siz, şair kibi, şiiriy şekilde tertip etmege tırışıñız. (Demek, ‘Yañı yılda ne isteysiñ?’ degende, ana-babañızğa, soy-sopuñızğa sağılıq, özüñizge qısmet, qorantañızğa muabetlik, dostlarnen eyi munasebet, dünyağa da barışıq, Vatanımızğa da bereket tilemege unutmañız.)*

MÜNDERİCE

Kiriş söz	5
1-inci afta	8
2-nci afta	16
3-ünci afta	26
4-ünci afta	35
5-inci afta	45
6-nci afta	53
7-nci afta	63

8-inci afta	74
9-inci afta	83
10-uncu afta	92
11-inci afta	100
12-nci afta	111
13-üncü afta	120
14-üncü afta	129
15-inci afta	137
16-ncı afta	143

Навчальне видання

**СЕЙТ-ДЖЕЛІЛЬ Абібулла Шевкійович
МАМУТОВА Майре Рефатівна**

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)**

Частина 1

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

*Художники Дмитро Костенюк, Лейля Асанова
Редактор Ібрагім Чегертма
Оформлення та верстка Анни Андрєєвої
Ілюстрація на обкладинці Вікторії Дунаєвої*

Формат 70×100/16. Ум.-друк. арк. 12,31. Обл.-вид. арк. 8,0.
Тираж 300 прим. Зам. №1680.

Видавець і виготовлювач МПП «Букрек»,
вул. Радіщева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43, +380(66)4008705. E-mail: info@bukrek.net.
Сайт: www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.